

STOCKHOLMS TINGSRÄTT

Avdelning 4

Enhet 42

DOM

2011-04-08

meddelad i

Stockholm

Mål nr B 382-10

PARTER (Antal tilltalade: 1)

Åklagare

Kammaråklagarna Magnus Elving och Marie Lind Thomsen
Internationella åklagarkammaren i Stockholm

Målsägande

Se målsägandeförteckning

Målsägandebiträde:

Advokat Bengt Hesselberg

Sju Advokater KB

Box 22016

104 22 Stockholm

Målsägandebiträde:

Advokat Göran Hjalmarsson

Advokatfirman Guide AB

Box 3549

103 69 Stockholm

Målsägandebiträde:

Advokat Hanna Lindblom

Advokatfirman Althin

Skeppsbron 28, 3 tr

111 30 Stockholm

Målsägandebiträde:

Advokat Caroline Reiner

Advokatfirman Caroline Reiner

Box 19153

104 32 Stockholm

Tilltalad

AHMET Makitan, 661101-7994

Frihetsberövande: Häktad

Trädgårdsvägen 2 A

881 32 Sollefteå

Postadress

Box 8307

104 20 Stockholm

Besöksadress

Scheelegatan 7

Telefon

08-561 654 10

Telefax

08-561 650 04

E-post: stockholms.tingsratt.avdelning4@dom.se

www.stockholmstingsratt.se

Expeditionstid

måndag - fredag

08:00 - 16:00

STOCKHOLMS TINGSRÄTT

Avdelning 4

Enhet 42

DOM

2011-04-08

B 382-10

Offentlig försvarare:

Advokat David Hall

Advokatfirman Thomas Martinson

Karlaplan 12

115 20 Stockholm

Offentlig försvarare:

Advokat Ola Salomonsson

Advokatfirman Salomonsson HB

Kornhamnstorg 55

111 27 Stockholm

DOMSLUT

Begångna brott

Folkrättsbrott

Lagrum

22 kap 6 § 1 och 2 st brottsbalken

Påföljd m.m.

Fängelse 5 år

Andra lagrum som åberopas

29 kap 5 § 1 st 7 p brottsbalken

Skadestånd

1. Ahmet Makitan ska utge skadestånd enligt följande till:
 - a) Olga (1A) med 50 000 kr,
 - b) Slavko 1 (2A) med 80 000 kr,
 - c) Vladimir 1 (3A) med 50 000 kr,
 - d) Sasa (4A) med 80 000 kr,
 - e) Srecko (5A) med 80 000 kr,
 - f) Mile (7A) med 80 000 kr,
 - g) Slobodan (8A) med 80 000 kr,
 - h) Vladimir 2 (9A) med 80 000 kr,
 - i) Milivoje 2 (10A) med 80 000 kr,
 - j) Branislav 1 (12A) med 80 000 kr,
 - k) Petar (13A) med 70 000 kr,
 - l) Nenad 1 (14A) med 70 000 kr,
 - m) Todor (15A) med 70 000 kr,
 - n) Branislav 2 (16A) med 70 000 kr,
 - o) Koviljka (17A) med 40 000 kr,
 - p) Slavko 2 (21A) med 70 000 kr,
 - q) Drago (22A) med 70 000 kr,
 - r) Radovan (23A) med 40 000 kr,
 - s) Ratko (24A) med 70 000 kr,
 - t) Sofija (25A) med 40 000 kr,
 - u) Dragan (27A) med 80 000 kr och
 - v) Mirko (28A) med 70 000 kr.
2. Ahmet Makitan ska utge ränta på beloppen under punkten 1 enligt 6 § räntelagen (1975:635) från den 11 oktober 2010 till dess betalning sker.
3. Från tillerkänt skadeståndsbelopp avseende Olga (1A), Srecko (5A) och Dragan (27A) ska avräknas vad det kan visas att Mirsad Repak har utgett till dem för kränkning, enligt dom den 12 april 2010 i Borgarting Lagmansrett (Norge).

Häktning m.m.

Ahmet Makitan ska kvarbli i häkte till dess domen i ansvarsdelen vinner laga kraft mot honom.

Sekretess

Sekretessen enligt 35 kap 12 § 1 st 1 och 9 p offentlighets- och sekretesslagen (2009:400) för uppgifterna om målsägandenas person- och adressuppgifter ska bestå i målet.

Ersättning

1. Advokat Ola Salomonsson tillerkänns ersättning av allmänna medel för arbete som offentlig försvarare med 2 649 218 kr. Av beloppet avser 529 844 kr mervärdesskatt. Vid utbetalning ska beaktas att förskott har utgått med 350 000 kr inkl. mervärdesskatt.
2. Advokat David Hall tillerkänns ersättning av allmänna medel för arbete som offentlig försvarare med rätt räknade 1 898 900 kr. Av beloppet avser 379 780 kr mervärdesskatt.

3. Advokat Caroline Reiner tillerkänns ersättning av allmänna medel för arbete som målsägandebiträde (för Slavko 1, Mirko, dödsboet efter Rajko, dödsboet efter Mitar, Stana, Ratko, Radovan samt dödsboet efter Nenad) med 2 565 393 kr. Av beloppet avser 513 079 kr mervärdesskatt. Vid utbetalning ska beaktas att förskott har utgått med 281 250 kr inkl. mervärdesskatt.
 4. Advokat Göran Hjalmarsson tillerkänns ersättning av allmänna medel för arbete som målsägandebiträde (för Sasa, Mitar, Vladimir 2, Branislav 1, Petar, Nenad 1, Drago, Sofija och dödsboet efter Bozidar) med 2 491 259 kr. Av beloppet avser 498 252 kr mervärdesskatt. Vid utbetalning ska beaktas att förskott har utgått med 281 250 kr inkl. mervärdesskatt.
 5. Advokat Hanna Lindblom tillerkänns ersättning av allmänna medel för arbete som målsägandebiträde (för Vladimir 1, Srecko, Branislav 2, Koviljka, Slavko 2 och Dragan) med 2 040 219 kr. Av beloppet avser 408 044 kr mervärdesskatt. Vid utbetalning ska beaktas att förskott har utgått med 312 500 kr inkl. mervärdesskatt.
 6. Advokat Bengt Hesselberg tillerkänns ersättning av allmänna medel för arbete som målsägandebiträde (för Olga, Radmila, Milivoje 2, Milivoje 3, Slobodan, Zarko, Todor och dödsboet efter Milan) med 2 081 323 kr. Av beloppet avser 416 265 kr mervärdesskatt. Vid utbetalning ska beaktas att förskott har utgått med 125 000 kr inkl. mervärdesskatt.
 7. Advokat Jan Kyrö som tidigare har varit förordnad som målsägandebiträde (för Todor, Milivoje 1, Ilija, Nedeljko, Andelko och Radivoj) tillerkänns ersättning av allmänna medel med 814 992 kr. Av beloppet avser 162 246 kr mervärdesskatt (belöper på beloppet 811 230 kr). Vid utbetalning ska beaktas att förskott har utgått med 266 480 kr inkl. mervärdesskatt.
 8. Kostnaden för försvaret och målsägandebiträderna ska stanna på staten.
-

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	6
YRKANDEN OCH INSTÄLLNING	8
Åklagarens yrkanden.....	8
Ahmet Makitans inställning till åtalet	22
Skadeståndsyrkanden m.m.	23
ÅKLAGARENS SAKFRAMSTÄLLNING	24
UTREDNINGEN I MÅLET	27
AHMET MAKITANS BERÄTTELSE	28
DOMSKÄL	41
Formella förutsättningar för att pröva åtalet	41
Folkrättsbrott och människorov – tillämplig svensk rätt och internationella humanitära regler.....	42
Beviskrav, trovärdighet och tillförlitlighet.....	45
Utpekande av Ahmet Makitan.....	46
Ahmet Makitans tid i lägret Dretelj.....	47
Förhållandena i lägret Dretelj.....	53
Åtalet för våld mot enskilda målsäganden	55
Kränkning av personlig värdighet genom omänsklig behandling.....	67
Ahmet Makitans ansvar för att målsägandena hölls frihetsberövade.....	74
Om förmans befallning.....	77
Brottsrubricering	77
PÅFÖLJD.....	79
HÄKTNING.....	80
SKADESTÅND	81
ERSÄTTNINGSFRÅGOR	83
SEKRETESS	85
SKILJAKTIGA MENINGAR.....	87
DOMSBILAGA 1 – MÅLSÄGANDENAS BERÄTTELSE	90
DOMSBILAGA 2 – VITTNENAS BERÄTTELSE.....	198
DOMSBILAGA 3 – FÖRTECKNING ÖVER MÅLSÄGANDE (PARTER).....	242
DOMSBILAGA 4-5 – AVRÄKNINGSUNDERLAG OCH ANVISNING FÖR ÖVERKLAGANDE	

SAMMANFATTNING

I denna dom döms Ahmet Makitan för grovt folkrättsbrott till fängelse i fem år. Han ska stanna kvar i häkte. Han ska också betala skadestånd till 22 målsäganden med sammanlagt 1,5 miljoner kronor.

Ahmet Makitan har åtalats för grovt folkrättsbrott och människorov. Brotten har enligt åtalet begåtts under sommaren 1992 när han tjänstgjorde som vakt i lägret Dretelj i Neretvadalen i Bosnien-Hercegovina. Målsägandena har yrkat att han ska betala skadestånd. Ahmet Makitan har bestritt såväl åklagarens yrkande om att han ska dömas för folkrättsbrott och människorov som målsägandenas skadeståndsyrkande. Men han har medgett att han var vakt i Dretelj och att han utövat förhållandevis ringa våld mot två målsäganden. Åtalet, målsägandenas yrkanden och Ahmet Makitans inställning finns redovisade på sidorna 8-24.

Tingsrättens bedömning, som framgår på sidorna 41-78, kan sammanfattas enligt följande. I april 1992 inleddes en internationell väpnad konflikt i Neretvadalen i Bosnien-Hercegovina. Ahmet Makitan anslöt sig till den kroatiskt ledda paramilitära organisationen HOS. HOS drev under sommaren 1992 lägret Dretelj, där civila personer av serbiskt ursprung spärrades in utan vare sig laglig grund eller möjlighet till rättslig prövning. Frihetsberövandena var ett led i en politik som gick ut på att utpressa företrädare för Förbundsrepubliken Jugoslavien att utväxla fångar.

Det brott som Ahmet Makitan döms för har för det första bestått i att han i sin egenskap av vakt i Dretelj var delaktig såsom medgärningsman i att fångarna hölls inspärrade och utsattes för kränkningar, våld, hot och i vissa fall för sexuella övergrepp. Om detta var han medveten. För det andra har brottet bestått i att han själv utövat våld mot flera målsäganden samt gjort sig skyldig till två skenavrättningar. För det tredje döms han för ett stort antal svåra kränkningar, såsom att målsägandena tvingats rycka gräs med händerna trots att deras händer blött och ibland även beta gräset och bete sig som djur, att de tvingats sjunga

förnedrande nationalistiska sånger samt att de kränkts verbalt. Att Ahmet Makitan döms för folkrättsbrott innebär att han brutit dels mot bestämmelsen om folkrättsbrott i 22 kap. 6 § brottsbalken, dels mot reglerna i den internationella humanitära rätten. Han har således gjort sig skyldig till svåra överträdelser av bl.a. Genèvekonventionerna, gisslankonventionen och de sedvanerättsliga reglerna i Romstadgan.

Brottets straffvärde motsvarar fängelse i åtta år. Med hänsyn till att det gått snart 19 år sedan brottet, och då Ahmet Makitan inte hållit sig undan lagföring, har straffet satts ned till fem år. Tingsrättens bedömning i påföljdsfrågan redovisas på sidan 79-80.

På några punkter där bevisningen inte räckt har åtalet ogillats. Åtalet avsåg också människorov. Eftersom människorovet var en del av folkrättsbrottet (tagande av gisslan) har Ahmet Makitan endast dömts för folkrättsbrott. Den bedömningen har inte påverkat vare sig straffet eller skadestånden.

Målsägandena utsattes för svårt lidande i lägret och i många fall slogs deras liv i spillror. Lidandet och kränkningarna ger dem rätt till stora skadestånd. Med hänsyn till Ahmet Makitans ekonomiska situation har det sammanlagda skadeståndet satts ned till 1,5 miljoner kronor. Tingsrättens bedömning i skadestandsfrågan behandlas på sidorna 81-83. I domen redovisas även vilken utredning som lagts fram, åklagarens sakframställning samt frågor om sekretess och ersättning till försvarsadvokaterna och målsägandebiträderna. Målsägandenas och vittnenas berättelser finns återgivna i starkt sammanfattad form i en bilaga till domen. Rättens skiljaktiga meningar redovisas efter domen.

YRKANDEN OCH INSTÄLLNING

Åklagarens yrkanden

Åklagarna (fortsättningsvis åklagaren) en har yrkat att Ahmet Makitan ska fällas till ansvar för folkrättsbrott och i första hand människorov, i andra hand medhjälp till människorov enligt följande gärningsbeskrivning.

Följande skeende omfattar tidsperioden 5 maj till 18 augusti 1992.

Under den tidsperioden pågick en internationell väpnad konflikt mellan Förbundsrepubliken Jugoslavien på den ena sidan och Republikerna Bosnien-Hercegovina och Kroatien på den andra sidan och strider förekom i området kring Neretvafloden i södra Bosnien-Hercegovina med väpnade styrkor som var övergripande kontrollerade av Jugoslavien mot väpnade styrkor från Bosnien-Hercegovina respektive Kroatien, däribland den kroatiska paramilitära organisationen HOS (Hrvatske Obrambene Snage).

I anslutning till dessa strider frihetsberövade företrädare för HOS ett stort antal civila bosnienserber, i strid med folkrätten, med tvång och utan adekvat rättslig prövning - allt som en del av ett omfattande angrepp mot en grupp av civila bosnienserber och som ett led i en plan eller politik som gick ut på att utpressa företrädare för Förbundsrepubliken Jugoslavien att utväxla fångar.

Omkring 200 av dessa frihetsberövade civilpersoner fördes efterhand till ett läger i Dretelj i Čapljina kommun i Bosnien-Hercegovina för förvaring.

HOS ansvarade för lägret och HOS-soldater vaktade de frihetsberövade personerna och tvingade dem att leva i en kontinuerligt pressande och utsatt situation under regelvidriga och brutala levnadsvillkor, vilket förde med sig allvarligt lidande för de frihetsberövade personerna.

Sålunda förvarades de frihetsberövade personerna i små celler eller i större förrådslokaler på betonggolv:

- de tvingades nattetid att uträtta sina naturbehov oskyddat i samma utrymmen,
- de fick inte tillräckligt med mat och vatten för att förhindra undernäring och viktförlust,
- de var förhindrade att sköta sin personliga hygien och annan kroppsvård,
- de hade inte tillgång till adekvat läkarvård,

- de var i stor omfattning utsatta för våldshandlingar, sexuella övergrepp, hot och kränkningar och
- de var berövade sin rätt att få frihetsberövandena prövade genom ett lagligt förfarande med rätt att överklaga.

Ahmet Makitan, som var medveten om de olovliga frihetsberövandena och dessas syfte och om de frihetsberövade personernas kontinuerligt pressande och utsatta situation och regelvidriga och brutala levnadsvillkor och om deras fysiska och psykiska lidanden, har i lägre i Dretelj, utom såvitt avser del av p 13B nedan, inom tidsperioden 5 maj-18 augusti 1992, i egenskap av soldat i HOS, gemensamt och i samförstånd med andra, enligt följande gjort sig skyldig, dels till **folkrättsbrott** genom svåra överträdelser av 1949 års Genèvekonvention IV och av 1977 års Tilläggsprotokoll I till Genèvekonventionerna och av allmänt erkända grundsatser som rör den internationella humanitära rätten i väpnade konflikter, dels till **människorov**.

Sålunda läggs Makitan här till last följande handlingar mot särskilt skyddade bosnienserbiska civilpersoner som inte deltagit i fientligheter:

Makitan har, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att vakta:

1A	Olga inom tidsperioden 5 maj – 17 augusti,
2A	Slavko 1 inom tidsperioden 7 maj – 17 augusti,
3A	Vladimir 1 inom tidsperioden 11 maj – 18 augusti,
4A	Saša inom tidsperioden 22 maj - 18 augusti,
5A	Srečko inom tidsperioden 10 juni – 18 augusti,
6A	-
7A	Mile inom tidsperioden 4 juli – 18 augusti,
8A	Slobodan inom tidsperioden 8 juli – 18 augusti,
9A	Vladimir 2 inom tidsperioden 10 juli – 17 augusti,
10A	Milivoje 2 inom tidsperioden 10 juli – 18 augusti,
11A	Milan inom tidsperioden 10 juli – 18 augusti,
12A	Branislav 1 inom tidsperioden 10 juli – 18 augusti,
13A	Petar inom tidsperioden 16 juli – 17 augusti,
14A	Nenad 1 inom tidsperioden 16 juli – slutet av juli,
15A	Todor inom tidsperioden 16 juli – 18 augusti,
16A	Branislav 2 inom tidsperioden 16 juli – 18 augusti,
17A	Koviljka inom tidsperioden runt 20 juli – 18 augusti,
18A	Milivoje 3 inom tidsperioden runt 20 juli – 18 augusti,
19A	Rajko inom tidsperioden runt 20 juli – 18 augusti,
20A	Mitar inom tidsperioden tiden runt 20 juli – 18 augusti,
21A	Slavko 2 inom tidsperioden runt 20 juli – 18 augusti,
22A	Drago inom tidsperioden 24 juli – 18 augusti,
23A	Radovan inom tidsperioden omkring den 31 juli – 18 augusti,

24A **Ratko** inom tidsperioden omkring den 31 juli – 18 augusti,
25A **Sofija** inom tidsperioden 2 – 15 augusti,
26A **Božidar** inom tidsperioden 2 – 3 augusti,
27A **Dragan** inom tidsperioden 3 – 18 augusti,
28A **Mirko** inom tidsperioden 5 – 17 augusti,
29A -
30A **Nenad** inom tidsperioden 7 – 17 augusti...

- medverkat till att i strid med folkrätten beröva skyddade civilpersoner friheten,
- medverkat till tagande av gisslan, sedan medgärningsmän olovligen frihetsberövat dem i syfte att utpressa företrädare för Förbundsrepubliken Jugoslavien att utväxla fångar
- medverkat till människorov, sedan medgärningsmän bemäktigat sig dem, med uppsåt att skada dem till liv eller hälsa, att tvinga dem till tjänst i form av oavlönat arbete och att utpressa företrädare för Förbundsrepubliken Jugoslavien att utväxla fångar och
- medverkat till att bevara de regelvidriga och brutala förhållandena i lägret varvid han direkt bidragit till att tillfoga de namngivna personerna allvarligt lidande och att utsätta dem för omänsklig behandling

1B

Makitan har vid flera tillfällen inom tidsperioden 5 maj-17 augusti 1992, i utrymmen för frihetsberövade kvinnor, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att fara ut i smädelser mot ett okänt antal frihetsberövade kvinnor, däribland **Olga**, med anspelning på deras etniska tillhörighet, uppsåtligen

- utsatt Olga och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

2B

Makitan har inom tidsperioden 7 maj – 17 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att sparka och slå **Slavko 1** vid flera tillfällen, bland annat med en vapenkolv, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av hans personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Slavko att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, uppsåtligen

- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Slavkos personliga värdighet.

4B

Makitan har inom tidsperioden 22 maj - 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Saša** vid flera tillfällen, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Sašas personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Saša att repa gräs och annan vegetation med händerna vid flera tillfällen, vilket medfört smärta och sårskador, att sjunga Ustaša propagandasånger samt att äta gräs och cigarettfimpar, uppsåtligen

- utsatt Saša för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Sašas personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Saša och en annan frihetsberövad person att delta i sexuella handlingar med masturbation, uppsåtligen

- tillfogat dem allvarligt lidande,
- utsatt dem för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt dem för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

5B

Makitan har inom tidsperioden 10 juni – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga **Srečko** och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna vid flera tillfällen, vilket medfört smärta och sårskador, samt att sjunga Ustaša propagandasånger, uppsåtligen

- utsatt Srečko och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

7B

Makitan har inom tidsperioden 4 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Mile** vid flera tillfällen, genom att trampa på honom upprepade gånger och genom att trycka in en vapenmyrning i hans mun vid ett tillfälle, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Miles personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Mile och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, att äta gräs samt att sjunga Ustaša propagandasånger, vid flera tillfällen uppsåtligen

- utsatt Mile och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Mile att utföra ett oralt samlag med en annan frihetsberövad person, uppsåtligen

- tillfogat dem allvarligt lidande,
- utsatt dem för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt dem för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet

8B

Makitan har inom tidsperioden 8 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Slobodan** vid flera tillfällen, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Slobodans personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att vid flera tillfällen tvinga Slobodan och andra att repa gräs och

annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, att dricka urin, samt att göra rent i toaletter med händerna och därefter utan att först låta Slobodan tvätta händerna, tvingat honom att ta en brödbit med händerna och äta den, uppsåtligen

- utsatt Slobodan och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

9B

Makitan har inom tidsperioden 10 juli – 17 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att sparka och slå **Vladimir 2**, bland annat med ett kvastskäft, vid två tillfällen uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Vladimirs personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Vladimir och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, och att äta gräs, uppsåtligen

- utsatt Vladimir och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

10B

Makitan har inom tidsperioden 10 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Milivoje 2** vid ett tillfälle, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Milivojes personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Milivoje och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, samt att sjunga Ustaša propagandasånger, uppsåtligen

- utsatt Milivoje och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

11B

Makitan har inom tidsperioden 10 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå **Milan** vid ett tillfälle och sparka honom vid ett tillfälle, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Milans personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Milan och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, uppsåtligen

- utsatt Milan och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

12B

Makitan har 10 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Branislav 1** vid flera tillfällen, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Branislavs personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Branislav och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, och att sjunga Ustaša propagandasånger, uppsåtligen

- utsatt Branislav och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

13B

Makitan har inom tidsperioden 16 juli – 17 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Petar** vid flera tillfällen, och genom att skaa honom, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och

- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Petars personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Petar att arbeta med händerna i ett avloppsschakt med olja och avföring, att sjunga Ustaša propagandasånger, samt genom att sticka upp ett styvt grässtrå i Petars näsa då de befann sig i Ljubuški, uppsåtligen

- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Petars personliga värdighet.

14B

Makitan har inom tidsperioden 16 juli – slutet av juli 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Nenad 1** vid flera tillfällen, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Nenads personliga värdighet.

Makitan har vid flera tillfällen inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Nenad och andra att sjunga Ustaša propagandasånger, uppsåtligen

- utsatt Nenad och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

15B

Makitan har inom tidsperioden 16 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Todor** vid flera tillfällen, bland annat med tillhyggen, och genom att ta strupgrepp på honom, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Todors personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Todor, att dricka urin, att repa gräs och annan vegetation

med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, att sjunga Ustaša propagandasånger samt att arbeta med händerna i ett avloppsschakt med olja och avföring och, uppsåtligen

- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Todors personliga värdighet.

16B

Makitan har inom tidsperioden 16 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Branislav 2** vid flera tillfällen, ta ett grepp om halsen på honom samt trampa honom på en tå med en stövelklack, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Branislavs personliga värdighet.

Makitan har vid flera tillfällen inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Branislav och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, uppsåtligen

- utsatt Branislav och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

17B

Makitan har inom tidsperioden runt 20 juli – 18 augusti 1992 i ett utrymme avsett för frihetsberövade kvinnor, där **Koviljka** befunnit sig, genom att slå och sparka ett okänt antal kvinnor och genom att välta bårar som ett okänt antal kvinnor låg på samt genom att smäda kvinnorna, med anspelning på deras etniska tillhörighet, uppsåtligen

- tillfogat de okända kvinnorna allvarligt lidande,
- utsatt dem för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt Koviljka och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

18B

Makitan har inom tidsperioden runt 20 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå och sparka **Milivoje 3** vid flera tillfällen, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Milivojes personliga värdighet.

Makitan har vid flera tillfällen inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Milivoje och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador och att sjunga Ustaša propagandasånger, uppsåtligen

- utsatt Milivoje och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

19B

Makitan har inom tidsperioden runt 20 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att sparka **Rajko** upprepade gånger och genom att slå honom i huvudet med ett vapen vid ett tillfälle och en glasflaska vid ett annat tillfälle, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Rajkos personliga värdighet.

20B

Makitan har inom tidsperioden tiden runt 20 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå **Mitar** med ett vapen vid ett tillfälle, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Mitars personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Mitar och andra frihetsberövade personer att delta i sexuella handlingar, uppsåtligen

- tillfogat Mitar och de andra för allvarligt lidande,
- utsatt dem för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och

- utsatt dem för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

Makitan har också inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, hotat att avrätta Mitar genom att hämta honom från hangaren, föra honom till en plats i närheten av hangaren samt avlossa ett skott – allt för att ge ett okänt antal frihetsberövade personer intryck av att en avrättning ägt rum. Därigenom har han uppsåtligen

- tillfogat Mitar och andra allvarligt lidande och
- utsatt dem för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

21B

Makitan har inom tidsperioden runt 20 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå **Slavko 2** vid flera tillfällen, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Slavkos personliga värdighet.

Makitan har vid flera tillfällen inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Slavko och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, och att ”beta” gräs, uppsåtligen

- utsatt Slavko och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

22B

Makitan har inom tidsperioden 24 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att bränna **Drago** på bröstet med cigaretter så att brännsår uppkommit, och genom att slå och sparka honom vid flera tillfällen, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Dragos personliga värdighet.

Makitan har vid ett tillfälle inom samma tidsperiod, genom att tvinga Drago att slå en annan frihetsberövad person med en trädgren, och genom att sedan slå Drago själv med trädgrenen, uppsåtligen

- tillfogat Drago och den andre personen för allvarligt lidande,
- utsatt dem för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt dem för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Drago att äta cigarettfimpar, och att sjunga Ustaša propagandasånger, uppsåtligen

- utsatt Drago för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

24B

Makitan har inom tidsperioden omkring den 31 juli – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå **Ratko** vid flera tillfällen på huvudet och på händerna, bland annat med en vapenkolv och genom att kasta sten på honom vid ett tillfälle, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Ratkos personliga värdighet.

Makitan har inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att tvinga Ratko och andra att repa gräs och annan vegetation med händerna, vilket medfört smärta och sårskador, och att rensa i ett avloppshål med händerna, uppsåtligen

- utsatt Ratko och andra för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

25B

Makitan har inom tidsperioden 2 – 15 augusti 1992, i ett utrymme avsett för frihetsberövade kvinnor, där **Sofija** befunnit sig, genom att slå och sparka ett okänt antal kvinnor och genom att välta bårar som ett okänt antal kvinnor låg på samt genom att smäda kvinnorna, med anspelning på deras etniska tillhörighet,

- utsatt Sofija för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av hennes personliga värdighet.

26B

Den 2-3 augusti orsakade ett okänt och varierande antal HOS-soldater **Božidars** död genom en långvarig och särskilt rå och hänsynslös misshandel i flera faser, vilken avslutades med att några av vakterna hängde upp honom och lät honom hänga med handbojor i en fönsteröppning med galler.

Makitan har i samverkan med andra HOS-soldater medverkat till misshandeln, först inne i ett utrymme för män då han slagit Božidar och hämtat ut honom, och sedan utanför samma utrymme där misshandeln fortsatt. Därvid har han uppsåtligen

- tillfogat Božidar allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Božidars personliga värdighet.

27B

Makitan har inom tidsperioden 3 – 18 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå **Dragan** med knytnävar och tillhyggen och genom att sparka honom vid flera tillfällen, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Dragans personliga värdighet.

Makitan har också inom samma tidsperiod, i samverkan med andra HOS-soldater, hotat att avrätta Dragan genom att någon av dem satt mynningen till ett skjutvapen mot Dragans huvud samtidigt som någon av dem avlossat ett skott med ett annat skjutvapen – allt för att ge ett okänt antal frihetsberövade personer intryck av att en avrättning ägt rum. Därigenom har han uppsåtligen

- tillfogat Dragan och andra allvarligt lidande och
- utsatt dem för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

28B

Makitan har vid flera tillfällen inom tidsperioden 5 – 17 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att sparka och slå **Mirko** bland annat med tillhyggen, vid flera tillfällen uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Mirkos personliga värdighet.

30B

Makitan har inom tidsperioden 7 – 17 augusti 1992, i samverkan med andra HOS-soldater, genom att slå **Nenad** med tillhyggen och sparka honom vid flera tillfällen och genom att knuffa honom så att han upprepade gånger fallit mot väggar och golv i ett utrymme för män, uppsåtligen

- tillfogat honom allvarligt lidande,
- utsatt honom för tortyr av skäl som har sin grund i etnisk diskriminering och
- utsatt honom för omänsklig behandling innefattande förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av Nenads personliga värdighet.

Folkrättsbrottet är grovt med beaktande av

- att Makitan förövat det genom ett stort antal skilda handlingar,
- att han medverkat till att många människor tillfogats allvarligt lidande och skadats svårt, fysiskt och psykiskt,
- att han i sin maktposition, då han utfört sina handlingar, utnyttjat att de frihetsberövade människorna i lägret befunnit sig i en pressande och utsatt situation under regelvidriga och brutala levnadsvillkor och att de därför lidit fysiskt och psykiskt
- att brottet ingått som ett led i en plan eller politik som gick ut på att frihetsberöva ett stort antal civilpersoner med tvång och utan adekvat rättslig prövning och
- att brottet ingått som en del av ett omfattande angrepp mot en grupp av civila.

Lagrums

4 kap. 1 § brottsbalken (i första hand), 4 kap. 1 § samt 23 kap. 4 § (i andra hand), 22 kap. 6 § brottsbalken samt art. 146 och 147 jämfört med art. 78 i Genèvekonvention IV, art. 85 p 4e och 86 p 1 i 1977 års Tilläggsprotokoll I till Genèvekonventionerna. Åklagaren har även åberopat de gemensamma art. 2 och 3 i Genèvekonventionerna, art. 27, 1 st, 34, 42, 43 och 78 i Genèvekonvention IV, art. 1 p 3 och 4, art. 75 p 2 och 3 samt 43 p 1 och 3 i

Tilläggsprotokoll I till Genèvekonventionerna, art. 1 i 1979 års gisslankonvention, 1984 års tortyrkonvention och reglerna 87, 90, 96, 99, 156 i Internationella Röda Korsets förteckning.

Åklagaren har till förtydligande förklarat att uttrycket ”i samverkan med andra HOS-soldater” ska uppfattas som synonymt med ”gemensamt och i samförstånd med andra HOS-soldater”, varför Ahmet Makitan således ska anses som medgärningsman i dessa fall.

Ahmet Makitans inställning till åtalet

Ahmet Makitan har erkänt att han under sin tjänst som vakt i lägret i Dretelj utdelat en örfil mot Slavko 1 och sparkat en annan fånge i baken. Han har förnekat gärningarna i övrigt och närmare angett sin inställning på följande sätt.

Han blev soldat i HOS i mitten av juli 1992 och var kvar där till omkring den 10 augusti samma år. Han var dock inte i Dretelj hela tiden utan den effektiva tjänstgöringstiden där var ungefär två veckor. Det är riktigt att förhållandena i lägret var sådana att fångarna nattetid tvingades att uträtta sina behov oskyddat i samma utrymmen och att förutsättningar saknades för att de skulle kunna sköta sin personliga hygien och annan kroppsvård. Han bestrider att fångarna inte fick tillräckligt med mat och vatten för att förhindra undernäring och vikt förlust. Det fanns en läkare i lägret men han kan inte säga om fångarna fick adekvat vård. Han hade aldrig, vare sig när han gjorde sin militärtjänst eller i HOS, fått någon information eller utbildning när det gällde mänskliga rättigheter eller vad en soldat får eller inte får göra.

Han har inte tvingat någon och inte heller sett någon annan tvinga fångar att dricka urin, beta gräs eller utföra sexuella handlingar och han har inte heller gjort något annat av det åklagaren påstått. Däremot såg han andra HOS-soldater sparka fångar och hota med bajonett vid något tillfälle liksom att en av fångarna tvingades slicka en hund under svansen. När det gäller gärningen avseende Božidar, befann han sig

inte i lägret vid tiden för händelsen. Beträffande gärningen som avser Dragan, är det riktigt att han och Dragan kände varandra. De tyckte mycket illa om varandra till följd av en kärleksrivalitet i ungdomen. Han anser att detta alltjämt präglar Dragan och att Dragan därför beljuger honom.

Han har inte varit med när någon fånge greps och har inte fått upplysning om att fångarna var civilister. Inte heller förstod han att de hade berövats möjligheten att få sin sak rättsligt prövad eller att de skulle användas för utväxling av fångar. Han har inte haft uppsåt till människorov.

Skadeståndsyrkanden m.m.

Målsägandena har samtliga biträtt åtalet. De har, så som de slutligen bestämt sin talan, framställt följande skadeståndsyrkanden.

Olga, Slavko 1, Vladimir 1, Saša, Srečko, Mile, Slobodan, Vladimir 2, Milivoje 2, Branislav 1, Petar, Nenad 1, Todor, Branislav 2, Koviljka, Slavko 2, Drago, Radovan, Ratko, Dragan och Mirko har var och en yrkat ersättning med 250 000 kr, varav 200 000 kr för kränkning och 50 000 kr för sveda och värk i form av fysiskt och psykiskt lidande. På beloppen har de yrkat ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för delgivning av stämningsansökan, den 11 oktober 2010, till dess betalning sker.

Sofija har yrkat ersättning med 300 000 kr, varav 200 000 kr för kränkning och 100 000 kr för sveda och värk. Av sistnämnda belopp avser 50 000 kr psykiskt lidande på grund av att hennes make misshandlades till döds i fånglägret; en misshandel som hon kunde höra och bevittna på avstånd. På beloppet har hon yrkat ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för delgivning av stämningsansökan, den 11 oktober 2010, till dess betalning sker.

Ahmet Makitan har bestritt skadeståndsyrkandena. Han har inte vitsordat något belopp som skäligt i och för sig. Däremot har han vitsordat skäligheten av yrkad ränta.

ÅKLAGARENS SAKFRAMSTÄLLNING

Sedan århundraden tillbaka har Balkan varit skådeplats för stridigheter och etniska konflikter mellan olika folkgrupper. Efter första världskriget utropades kungariket Serbien, Kroatien och Slovenien, där serberna var den största folkgruppen. Den nya staten kom redan från början att drabbas av stora etniska konflikter. Under perioden därefter bildade Ante Pavelić, med stöd av Benito Mussolini, den kroatiska rörelsen Ustaša, vars mål var kroatiskt oberoende. Under andra världskriget samarbetade Ustaša med nazisterna. Ustašas syfte var att få bort serberna och att skapa ett etniskt rent kroatiskt rike inkluderande Bosnien-Hercegovina. Den oberoende staten Kroatien (DNH) skapades år 1941 med Ustaša-ledaren Pavelić som statschef. Denne införde en terrorregim. Brutal etnisk rensning ägde rum och 100 000-tals civila serber dödades. En serbisk motståndsgrupp som benämndes četniker, ville i stället ha bort kroater och muslimer. En annan motståndsgrupp var Titos partisaner som ville ha en kommunistisk stat, vilket också blev fallet år 1945. Ett federalt system bestående av republikerna Serbien, Kroatien, Slovenien, Bosnien-Hercegovina, Makedonien och Montenegro inrättades då med Tito som diktator.

Den socialistiska federala republiken Jugoslavien upplöstes definitivt år 1990 efter kommunismens fall. Slovenien bröt sig först ut. Därefter förklarade sig Kroatien självständigt den 25 juni 1991, vilket erkändes internationellt den 15 januari 1992. Republiken Bosnien och Hercegovina förklarade sig självständig den 1 mars 1992 och erkändes internationellt den 6 april samma år. Förbundsrepubliken Jugoslavien, som då bestod av Serbien och Montenegro, förklarade sig självständig den 27 april 1992.

Under hösten 1991 pågick krig i Kroatien och serberna erövrade området Krajina, som gränsade bl.a. till Bosnien-Hercegovina. Spänningarna ökade i Bosnien-Hercegovina. På våren 1992 belägrades Sarajevo efter ett serbiskt angrepp och serberna kom att överta makten i 70 procent av Bosnien-Hercegovina. Vid serbiska angrepp hade omfattande massakrer ägt rum och många människor likviderats och hus, kloster och kyrkor hade bränts.

Neretvadalen, som utgjorde en genomfartsled till Adriatiska havet, var ett viktigt och omstritt område. På östsidan bodde till övervägande delen serber medan västsidan befolkades mest av kroater. Bosniska muslimer (bosniaker) fanns på båda sidorna av Neretvafloden. Befolkningen i Bosnien-Hercegovina var ett lapptäcke av olika etniska grupper. I början av april 1992 bröt kriget ut i Neretvadalsområdet. Mellan Radovan Karadžić och Mate Boban träffades i maj 1992 ett avtal om delning av Bosnien-Hercegovina mellan serber och kroater utan att bosnierna rådfrågades. Det förde med sig att serberna retirerade från områdena vid Čapljina, Mostar och Stolac. Den 6 juni 1992 inledde kroaterna operation Čagalj som innebar att fronten flyttades österut mot Stolac.

HOS (kroatiska försvarsstyrkorna) hade etablerats som en militär del inom det ultranationalistiska politiska partiet HSP i Kroatien år 1991. Sedan det kommit i opposition mot Franjo Tuđman flyttades verksamheten till Bosnien-Hercegovina. HOS upprättade under våren 1992 en styrka i Ljubuški. Styrkan erkändes av president Izetbegovic som en del av den reguljära kroatiska styrkan som stred i Bosnien-Hercegovina. Till general utnämndes Blaž Kraljević. HOS ville ha en storkroatisk lösning med floden Drina som gräns i öst och var emot en delning av Bosnien-Hercegovina.

HOS styrka klädde sig i svarta uniformer, och använde Ustaša-symboler. De hade samma valspråk ”För fosterlandet redo” som Ustaša hade haft och de hälsade med Hitler-hälsning. De såg bosniska muslimer, bosniaker, som lierade och egentligen som kroater. Blaž Kraljević död i augusti 1992 blev slutet för HOS. Därefter kom

HOS att ingå i den kroatiska styrkan HVO till början av 1993 då kroater och muslimer drabbade samman.

I närheten av staden Čapljina fanns Dretelj som tidigare varit en militär anläggning. Dretelj användes av HOS som fångläger för ett stort antal civila serber. Dessa hade förts dit efter att ha gripits i sina hem eller på sina arbetsplatser. Förhållandena i lägret var extremt svåra och de frihetsberövade utsattes för stora fysiska och psykiska lidanden. De fick sova på betonggolv, de fick inte tillräckligt med mat och vatten, de hade inte möjlighet att sköta sin personliga hygien eller tillgång till adekvat läkarvård och de var i stor utsträckning utsatta för våld, hot, sexuella övergrepp och kränkningar. De fick inte heller möjlighet till rättslig prövning av frihetsberövandena. Syftet med frihetsberövandena var att använda fångarna för utväxling mot kroater som tillfångatagits av serber och ingick som led i etnisk rensning av området.

Många bosniaker anslöt sig till HOS i likhet med Ahmet Makitan. Makitan tjänstgjorde som HOS-soldat och vakt i lägret Dretelj. Antalet vakter i lägret varierade och kunde vara upp mot 60 personer. Många av vakterna var kriminella, berusade sig och använde narkotika. I sin tjänstgöring som vakt i lägret Dretelj har Ahmet Makitan, ensam eller i samverkan med andra HOS-soldater, gjort sig skyldig till de gärningar som framgår av åtalet. Makitan har därvid varit medveten om förhållandena i lägret och att fångarna var civilpersoner som olovligen frihetsberövats i syfte att användas för fångutväxling, vilket ingick som en del av ett omfattande angrepp mot civila bosnienserber och som ett led i en plan eller politik.

Åklagaren har gjort gällande att fråga är om en internationell väpnad konflikt.

UTREDNINGEN I MÅLET

Ahmet Makitan har hörts. På åklagarens begäran har förhör hållits med målsägandena Olga, Vladimir 1, Saša, Vladimir 2, Mile, Branislav 1, Petar, Nenad, Todor, Koviljka, Branislav 2, Slavko2 och Dragan samt genom videokonferens med målsägandena Slavko 1, Srečko, Milivoje 2, Slobodan, Milivoje 3, Drago, Radovan, Mirko. Tingsrätten har genom uppspelning av videoförhör vid bevisupptagning tagit del av målsägandena Ratkos och Sofijas berättelser. Åklagaren har hänvisat till vad de avlidna målsägandena Rajko och Radoslav uppgett vid förhör under förundersökningen.

Vittnesförhör har på begäran av åklagaren hållits med sakkunnige Peter Sondergaard angående traumatiserade personers minnesfunktioner och traumatiska händelsers påverkan på den psykiska hälsan, med sakkunnige Svein Mönnesland angående striderna i Bosnien-Hercegovina och förekomsten av etnisk rensning samt med Henrik Hovland angående hans iakttagelser vid besök i lägret Dretelj under sommaren 1992. Vidare har vittnena Senad Boskailo och Zoran hörts samt Mustafa Dizdar, Muharem Dizdar, Marinko Katić, Kosa Milinić hörts genom videokonferens, alla på begäran av åklagaren. De har hörts om fångarnas situation och förhållandena i lägret, om den väpnade konflikten i Neretvadalen samt om de rättsliga förhållandena i Bosnien-Hercegovina.

På Ahmet Makitans begäran har vittnesförhör hållits med Jasminko Makitan, Sead Kurtić, Vuk Avdo och Ismet Zele samt med Sacira Devenica, Ibro Rizvanović och Nedjad Pehilj genom telefonförhör, med Vlado Grizelj och Ramzo Kurtović, vilken även åberopats av åklagaren, genom videokonferens. De har i huvudsak hörts om tiderna för Ahmet Makitans flykt från Ljubljena, hans tjänst i lägret och vid fronten och hans vistelseorter i övrigt. Vad vittnet Ahmet Repesa uppgett under förundersökningen har lästs upp.

Åklagaren har åberopat omfattande skriftlig bevisning samt obduktionsprotokoll avseende målsäganden Božidar och uppgifter om gripandetider avseende Ljubiša och Jelena Mrkić, Branko Bulbalo, Boro Medan och bröderna Vujadinović i förundersökningens bilaga G5 sid. 26 samt fotobilagan H.

Parterna har också åberopat de uppgifter ur förundersökningsprotokollet som framgår av tingsrättens huvudförhandlingsprotokoll.

Målsäganden Olga har åberopat läkarutlåtande.

Målsägandenas och vittnenas berättelser, med undantag för de sakkunniga vittnenas berättelser, återfinns som bilaga 1 och 2 till domen.

AHMET MAKITANS BERÄTTELSE

Ahmet Makitan har sammanfattningsvis uppgett följande. Han är bosnisk muslim, bosniak. Han är född i Ljubljena, en liten by 18 km utanför Stolac. Senare flyttade han till Stolac. Efter gymnasieskolan fick han arbete som maskintekniker. Fritiden ägnade han åt fotboll. Sin militärtjänst gjorde han under tiden den 23 juli 1985 till den 23 augusti 1986 i Kroatien. Han arbetade sedan på en kartongfabrik där Mirsad Repak, som senare var HOS-soldat i Dretelj, var vakt. När företaget gick i konkurs började han arbeta som servitör i Čapljina i slutet av 1989 men bodde kvar i Stolac. Han stannade där till april 1992. Då hade situationen mellan serber och kroater blivit spänd. Serbiska styrkor med stridsvagnar kom och folk i området mellan Čapljina och Stolac hotades. Kriget hängde i luften. När alla caféer i Čapljina tvingades stänga, åkte han till Stolac och därifrån till Ljubljena. I slutet av april flydde hans föräldrar och syster från byn. Han och hans bror Jasminko stannade kvar i byn till den 13 juni. Under den tiden besökte han huset i Stolac vid ett tillfälle och var annars i byn. Den 13 juni kom en serbisk granne vid namn Vaso Šotra och sade att de måste lämna byn för att extrema serbiska styrkor skulle komma och döda

kroater och muslimer. Merparten av byns befolkning flydde då. Han och hans bror flydde tillsammans med dem. De gick via en liten väg över bergen till Stolac, som då blivit befriat från serbiska styrkor. Ungefär en månad stannade han och brodern i familjens hus i Stolac. De tillbringade dagarna i huset och på nätterna vaktade de. Under den tiden åkte han vid två eller tre tillfällen till Dubrave och hälsade på vänner. Vid ett tillfälle övernattade han där.

Några dagar efter hans och broderns ankomst till Stolac började en stor offensiv från HVO och HOS. Han hade inte fått någon inkallelseorder när kriget bröt ut men det var obligatoriskt att ansluta sig till någon armé. Det fanns inte någon bosnisk armé utan endast HVO och HOS, som han inte visste något om. Han hörde Blaž Kraljević, general i HOS, tala i radion om att de måste kämpa mot de aggressiva som dödade deras folk och att HOS var emot en delning av Bosnien-Hercegovina, vilket Boban och Karadjic hade avtalat om. Det var stor skillnad mellan HOS i Kroatien där det var en del av partiet HSP och HOS i Bosnien, som inte längre var en paramilitär styrka utan en reguljär, erkänd av presidenten Izetbegovic. Han visste inte vilken ideologi HOS hade eller att HOS hade något att göra med Ustaša eller använde samma valspråk, "För hemlandet redo", som Ustaša. I skolan hade han fått lära sig att Ustaša var på Hitlers sida under andra världskriget och han visste också att Ante Pavelić var Ustaša-ledare. Han tyckte bara att HOS och Blaž Kraljević hade en bra politik och var det bästa alternativet. Han kände till en kungörelse som Kraljević utfärdat den 9 maj där han sade att HOS målsättning var att befria landet från četniker, serber som inte kände Bosnien som sitt hemland utan ville att det skulle tillhöra Serbien. Han beslöt att ansluta sig till dem och åkte till HOS i Čapljina för att ta värvning. Där hänvisade man till Dretelj, där han blev medlem i HOS någon gång mellan den 10 och 15 juli. Han fick en svart uniform och en kamouflageuniform men inte något vapen. Dagen därpå fick han åka till Ljubuški för registrering och fotografering till ID-kort.

De första dagarna när han arbetade som vakt vid männens hangar såg han att det fanns folk i Dretelj som hade JNA-uniform och skägg och fick veta att de var

serbiska fångar. Det var då fullt av fångar i mans- och kvinnohangarerna, kanske 60 män och 30-40 kvinnor, alla serber. Däremot fanns det inga fångar i den administrativa byggnaden. Han visste inte varför fångarna var gripna. Inte heller visste han om de var civila eller om de varit aktiva i serbiska styrkor. Civilpersoner kunde ju också vara spioner. Han visste inte att det var olagligt att hålla civilpersoner fångna eftersom han inte hade fått någon utbildning i krigets lagar och vid den tiden inte hört talas om Genèvekonventionen. Det var inte hans uppgift att informera sig om detta eller att tänka själv utan att göra det som befälen sade.

Efter 2-4 dagar hade han börjat arbeta som vakt i lägret och var där en vecka. Därefter, dvs. ungefär 10 dagar efter det att han blivit medlem i HOS, fick han åka till fronten i Hodovo, där han var minst en vecka. Hans chef vid fronten var Vladimir Grizelj. Denne, Sead Kurtić och han själv var de enda av soldaterna i Dretelj som gick till fronten. Grizelj förklarade att han, Ahmet Makitan, ibland skulle jobba i lägret med att vakta fångarna och ibland arbeta med vapen. Han mådde bra och var piggare när han var vid fronten än i lägret. När han återkom från fronten till Dretelj arbetade han som vakt där en vecka. Han vet inte var han befann sig den första veckan i augusti men vet att han har noterat att han var i lägret den 1-7 augusti. Efter några dagars ledighet åkte han till fronten i Neum nära Ljubuški, där han tror att han var kanske 2-3 dagar eller möjligen en vecka. När han fick beskedet om Blaž Kraljevićs död befann han sig i Neum. Han åkte då direkt till Ljubuški och HOS högkvarter där åtta kistor var uppställda framför HOS-byggnaden. På natten åkte han vidare till Dretelj. Nästa dag åkte han på något befäls initiativ till platsen för attentatet, där bilarna som Kraljević och hans livvakt hade använt fanns kvar. Bilarna var skrot och transporterades på lastbil till Dretelj. Den 11 augusti var den sista dagen han var i lägret, det är han helt säker på. Han var således vid fronten i två perioder och i lägret sammantaget två veckor uppdelat på två perioder.

Han vet inte varför Slavko 1 och Olga sagt att de sett honom i lägret i maj månad eftersom han inte var där då.

När han var i tjänst hade han ibland svart uniform och ibland kamouflageuniform. Han hade också automatgevär. Vissa vakter i lägret hade dessutom batonger som de själva skaffat. Vid fronten hade de också kniv.

Han träffade Blaž Kraljević en enda gång. Det var i lägret när alla fångar och HOS-soldater var samlade och Kraljević sade att fångarna inte fick misshandlas. Vice lägerchef var senare Edib Buljubasić, som han också bara träffade en gång. Det var efter Kraljevićs död. Sime Martinović var ansvarig för arbetsfördelningen i lägret och direkt underställd lägerchefen Srećko Herceg. Några bilder av Ante Pavelić såg han aldrig i lägret.

Han kallades för Maks i lägret. Hela livet har han blivit kallad Maks. För vissa fångar i lägret talade han om sitt riktiga namn. Det fanns inte någon annan i lägret som kallades Maks. Någon gång kallades Damir Luburić, som var stationerad i Ljubuški, på skoj för Maks. Denne hade vitt bälte och U-märket på mössan och samma hårfärg som han själv. Han vet inte varför han under förundersökningen sagt att Damir Luburić var blond. Han själv däremot hade inte något ”U” på uniformen utan HOS-märke. Han bar ett halsband med stjärna och måne men inget armband. Han hade en protes för tre framtänder i överkäken. Den kunde tas ut men det gjorde han aldrig och var aldrig utan tänder som en av serberna påstått. Han har en leverfläck på vänstra kinden. Han är 170 cm lång och har säkert gått upp en del i vikt sedan han var i lägret. Det är riktigt att han har en stark röst.

Vakterna var indelade i tre avdelningar. Själv tillhörde han avdelning två där de var cirka 10 vakter. Alla arbetade inte samtidigt. Han arbetade mest tillsammans med Zoran ”Zoka” och Damir Glogovac. Zoran hade två handgranater, batong, bajonettkniv och automatvapen. Zoran hotade ingen med granaterna men däremot med bajonetten. Han vet vem Vinko Primorac var men arbetade inte tillsammans med honom. Det fanns vakter som var bra killar och det fanns sådana som var extrema. Bland de dåliga var Crvenkapa som var redo att slå fångarna och som

använde droger. Några, kanske 5-6 personer, var kriminella. Han hörde t.ex. att Hasan Toporan hade dödat sin fru och sin svärmor före kriget. Toporan drack också otroligt mycket alkohol. Det hände att han hörde på sina vaktkolleger att de var berusade och det fanns de som rökte narkotika också. Då skrattade de och betedde sig konstigt. Eftersom han inte arbetade på natten så vet han inte om de var berusade då. Han minns inte att han någonsin sett berusade vakter slå fångarna. Han själv drack ibland alkohol på fritiden i Čapljina eller Stolac men aldrig i lägret utom en gång när han hade hämtat en flaska sprit till en fånge, Srečko, och drack då lite med de andra. Han har aldrig varit berusad i tjänsten, möjligen kan det någon gång ha funnits lite alkohol kvar i blodet sedan kvällen före.

Han arbetade ungefär lika ofta på förmiddagen som på eftermiddagen men aldrig på natten. Han åkte alltid hem till Stolac på kvällen när han slutade, senast kl. 21. När han under förundersökningen sagt att han bodde i lägret menade han att han hade ett övernattningsrum där. Endast två nätter övernattade han i Dretelj, ena gången när de skulle åka till fronten och andra gången när Blaž Kraljević hade dödats. När han åkte till Stolac på kvällarna fanns det alltid vakter kvar i lägret som kunde rycka ut vid larm. Normalt var de två vakter vid hangarerna.

I lägret fick fångarna tillräckligt med mat. De fick frukost, lunch och middag. Alla fick en portion. Han och de andra soldaterna åt som regel samma mat som de. Fångarna hade inte sängar i hangarerna men de sov inte direkt på betonggolvet utan på kartonger och filter. Det fanns i en jättestor hög med filter i hangaren så de kunde förse sig med 5-6 stycken om de ville. Någon belysning fanns inte där. Med hygien var det mycket dåligt. Det fanns ett utedass bakom hangaren för männen. Under natten hade de en jättestor hink att göra sina behov i. Han såg aldrig någon som hade tvättat sig eller duschat. Han kände dock inte att det skulle ha luktat särskilt därinne. Det fanns en stor vattentunna i hangaren så att de kunde tvätta händerna men inte duscha. HOS-soldaterna brukade hämta vattentunnan på en liten lastbil. Fångarna kunde själva hämta dricksvatten och mat från köket.

Han har ingen aning om hur fångarna mådde fysiskt. De såg inte magra ut och han menar att det inte är möjligt att de gick ner i vikt så mycket som de säger. Han såg inga skador på någon utom på Dragan i sjukstugan en gång. Eftersom fångarna var fängslade mådde de nog inte så bra psykiskt. De var ju maktlösa och kunde inte påverka sin situation men han vet inte om de var rädda.

Han behandlade fångarna väl och hade ett mycket bra förhållande till dem, särskilt till sådana från Stolac. Han satt ofta och pratade med vissa av dem. Han fick veta att de fångar som han pratade med hade hämtats i sina hem och att de var civilpersoner. De andra som var från Mostar kände han inte och pratade inte med. Han sade inte till dem att de var slödder. De var dock sådana personer som gjort hemska saker mot hans familj, bränt deras hus och dödat hans mormor. Branislav 1 var säkert en stor četnik, sådana är inte människor. Han betraktade inte fångarna i lägret generellt som četniker. Men alla som nu kommit hit till rättegången och ljugit är četniker. Med četniker avser han serber som har som mål att skada andra. De är inte normala personer utan rasister som bara tycker om sin egen etnicitet och som dödade 1000-tals människor varje dag i Srebrenica. Han kände inte hat mot četniker men han gillade dem inte för de var farliga. Under kriget hörde han i radio att de, serberna, dödade och torterade människor. Han uttryckte aldrig ordet četniker när han var i lägret.

Han misshandlade aldrig någon fånge. En gång gav han Slavko 1 en örfil i en stressig situation och det har han bett om ursäkt för. Vid ett tillfälle sparkade han några fångar i baken när de stod på led och kastade kanten med frukost-te på golvet. Det var aldrig fråga om någon misshandel.

Han såg inte heller någon annan HOS-soldat misshandla någon på riktigt. Det kunde vara någon enstaka spark i baken eller på benet men inte så att någon blev blodig. Någon kunde också slå med batongen men inte något hårt slag. Han såg det inte dagligen och inte heller någon gång när fångarna arbetade. Zoran gav fångarna en eller ett par sparkar med kängorna några gånger. Zoran brukade använda

karatesparkar. Han har sett det vid 2-3 tillfällen. Zoran använde också batongen. Damir Glogovac brukade gunga sig i takstolen och på så sätt sparka fångarna. Han har också sett Damir använda bajonett några gånger. Även Hasan Toporan slog, liksom Crvenkapa och Luka som hade batong. Det var en slump vem av fångarna som fick stryk. Det förekom inte att vakterna triggade varandra till övergrepp. De kvinnliga vakterna tvingade fångarna att sjunga och det är möjligt att de också slog fångarna. Vid 2-3 tillfällen har han släppt in soldater som kom från fronten. De slog fångarna och tvingade dem att sjunga men han har aldrig sett soldaterna slå fångar genom fönstret. Enligt hans uppfattning hade det inte varit möjligt.

Han känner till doktor Hranilović som läkare i lägret. Han träffade Hranilović kanske tre gånger och hade ingen speciell relation till honom. Han hörde att Hranilovic opererat Saša utan bedövning men det var ingenting som han, Ahmet Makitan, hade med att göra. Han tror inte att läkaren slog fångarna.

Den ende fånge han såg ankomma till lägret var hans f.d. lärare Boro Medan. Denne stod då iförd civila kläder och handfängsel utanför administrationsbyggnaden tillsammans med Mirsad Repak och två poliser. Han skyddade Medan vid två tillfällen när Zoka, Damir och en annan vakt sparkade Medan på benen. Då sade han stopp och pratade med vakterna. Han försökte också skydda Dragan från att bli slagen. Han bad även de andra vakterna att inte slå Radovan, som var en känd fotbollstränare. Slavko 1 bad honom inte om skydd men han sade att han kände sig trygg med honom, Ahmet Makitan. Han kunde inte göra något när vakter kom och slog andra fångar och han kände ju inte heller dessa fångar.

Det förekom sexuella övergrepp men inte ens en tiondel av vad målsägandena berättat. Vid ett tillfälle såg han HOS-soldater tvinga en fånge att göra något med en tik. Fången låg på asfalten och tiken hoppade över fången. Han kan inte säga att det handlade om sex. Han har inte sett sexuella övergrepp i lägret, det är lögner. Han har aldrig tvingat Mile att göra något sexuellt med Medan. Han har hört många fångar säga att Mile tvingats till sex men han har aldrig sett det.

Han hörde att det fanns en läkare i lägret som hette Olga men han minns inte riktigt om han träffade henne. Han tror att han såg henne i köket första gången. Han minns inte att han pratat med henne och han har alltså inte pratat med henne om sex eller frågat om sex. En vakt sade till honom att Olga hade en bra fitta men han reflekterade inte över vad denne menade. Han hade ett sådant foto på sig själv som Olga påstår. På fotot, som var taget 1992 i köpcentret i Čapljina, bar han kamouflageuniform och vapen. Han visade inte fotot för Olga. Möjligen kan han ha visat det för någon annan eller kan Olga kanske ha sett fotot på kontoret.

Slavko 1, som kallades krypskytten, såg han i lägret ungefär en vecka efter det han själv kom dit. Han pratade många gånger med Slavko och han har var med när Slavko repade gräs. Han har inte slagit Slavko mer än den gången han gav honom örfilen och han vet inte varför Slavko säger att han slagit honom med gevärskolven eller vid fönstret. Han var kompis med Slavko.

Vladimir 1 pratade han ofta med. En gång såg han Vladimir bli slagen av en annan vakt i köket när han själv också var där. Han sade ingenting till den som slog.

Saša, som kallades stridsvagnsföraren, blev opererad i lägret. Han såg aldrig någon slå Saša och själv har han heller aldrig slagit eller sparkat honom. Han visste inte att Saša skulle ha blivit sexuellt utsatt. Han har inte varit närvarande då för det skulle han ha kommit ihåg.

Srečko var han ganska god vän med. De samtalade med varandra om allt möjligt varje dag som han var i lägret. Han talade om sitt namn för Srečko. Någon gång i början av maj hade Srečko blivit skuren på huden och han hade ett sår i huvudet. Han såg Srečkos sår men det var nästan läkt när han själv kom till lägret. Srečko berättade inte att han tvingats till oralsex. Han var också med när Srečko repade gräs. Det är möjligt att Srečko fick sjunga när han var närvarande eftersom han inte

kunde påverka något. Han märkte inte någon viktninskning hos Srečko. Han kunde inte hjälpa Srečko mer än att ge honom smörgåsar och också sprit en gång.

Mile kände han inte. Han vet inte om Mile fick sjunga Ustaša-sånger. Han har aldrig slagit, sparkat eller trampat på honom. Inte heller har han stoppat ett vapen i Miles mun.

Slobodan känner han inte och kan inte säga om Slobodan varit med och repat gräs. Han har inte misshandlat Slobodan och inte tvingat honom att dricka urin eller varit närvarande när något sådant hänt.

Vladimir 2 kände han väl. Vladimir var med honom många gånger när fångarna hämtade mat. Han har aldrig gjort något mot Vladimir, varken sparkat, slagit eller använt något kvastskäft. Han vet heller ingenting om det Vladimir berättat om ett slag mot nageln.

Milivoje 2 känner han inte men däremot känner han dennes far Milan. Han minns överhuvudtaget inte Milivoje från lägret. Han vet att Milan var i lägret men kan inte säga om han fick gräva eller om något annat inträffat. Han har i vart fall inte slagit eller sparkat honom.

Branislav 1, Petar, Nenad 1 och Todor minns han inte och kan inte säga om de sjungit eller varit med vid gräsrepping. Han har inte slagit eller sparkat dem och har aldrig i livet skaat någon. När han under förundersökningen sagt att han inte mindes om han skaat någon berodde det på att han inte visste vad ordet skaa betydde. Något grässtrå i näsan vet han ingenting om. Ingen av fångarna tvingades att dricka urin, det är lögn. Det är också lögn att han skulle ha vaktat vid arbete i ett avloppsschakt. Sådant arbete förekom inte.

Branislav 2 och Koviljka minns han heller inte. Han har inte slagit Branislav eller uppmanat fångarna att slå varandra. Han har inte heller, som Koviljka påstår, vält

kvinnornas bårar och sparkat kvinnorna i deras hangar. En dag när han åkte buss mellan Čapljina och Stolac på väg till arbetet i Dretelj hade han sett hus brinna i Ljubljena. Han var därför ledsen den dagen när han stod i dörren till kvinnohangaren och pratade fint med Jelena. En av kvinnorna sade då att alla gör samma sak, kroater också. Han klev in ett par steg och höjde rösten mot kvinnorna och sade vad četniker gör. Han var beväpnad och var kanske i hangaren 5-10 minuter. Han vet inte om kvinnorna var rädda när han var där. Nästa dag gick han dit och bad om ursäkt för att han höjt rösten och kanske sagt något fel. Andra gånger när han gick till kvinnohangaren hände ingenting. Han brukade inte gå in i den hangaren utan han stod vid dörren. Han tappar aldrig kontrollen när han blir arg. Koviljkas berättelse om att han skulle ha vält bårar i kvinnornas hangar och sparkat kvinnor är lögn.

Milivolje 3, Rajko, Mitar, Slavko 2, Mirko och Nenad 2 känner han inte. Han har inte slagit någon av dem på något sätt. Han vet inte om någon skenavrättning i lägret.

Han kände inte heller Drago, sångaren, i lägret. Han har varken bränt Drago eller någon annan med cigaretter och inte försökt få Drago att slå någon med en trädgren.

Radovan och han hade ett mycket bra förhållande till varandra och de satt ofta och pratade.

Ratko var en riktig gammal četnik. Han minns honom inte från lägret men vet att de cigaretter som han gav Radovan, gav denne i sin tur till Ratko. Han har varken kastat sten på Ratko eller slagit honom med en trädgren.

Han kände inte till att någon dödats i lägret. Det mord som skedde i lägret var nog i maj – juni. Han har ingen aning om vem som slog Božidar och han fick inte reda på att Božidar dödats. Han var själv inte i lägret när Božidar dödades. Han har senare

läst om det på Internet. Han har ansett att det hände innan han själv kom till lägret. Božidars hustru Sofija kände han inte.

Dragan hade han känt i 20 år. Dragan sällskapade med hans dåvarande flickväns syster. Dragan hade ett café i Stolac. En dag sade Dragan att han inte skulle bli serverad där mer. Han blev inte utkörd men han var inte välkommen dit under 2-3 år, vilket han tyckte var skamligt. Första gången han såg Dragan i lägret var denne blodig och hade blåmärken i ansiktet. Dragan sade att han blivit slagen i Stolac. Sedan såg han Dragan en enda gång till. Det var i hangaren. Han såg inte om Dragan misshandlades i lägret. Han såg visserligen att Zoran och Damir sparkade på Dragan några gånger men det var inte någon riktig misshandel. Han försökte säga till dem att inte slå Dragan. Skenavrättningar varken såg eller hörde han talas om.

Han såg aldrig att fångar skulle ha tvingats att slåss mot varandra.

Vid två tillfällen hämtade han fångar från hangaren och vaktade dem när de städade runt byggnaderna. De tog bort plankor och repade gräs med händerna. De arbetade maximalt tio minuter och satt sedan bara ute. Andra gånger vaktade han inte utan var bara där när fångarna repade gräs. Han såg aldrig att någon hade blodiga händer. Det måste var något som de har läst på Internet. Det var i stället ett arbete liknande det han själv brukar göra utanför sitt hus i Sollefteå för att det ska se fint ut. Han har aldrig varit med eller sett när fångar städat toaletter. Han tror inte heller att de har gjort det. När han i förhör sagt att fångarna städade toaletter vid sjukstugan, ändrade han det vid delgivning av förhöret till att de kanske städade toaletter. Arbete i avloppsschakt har han heller aldrig sett och tror inte att det förekom.

Han tvingade inte fångarna att sjunga Ustaša-sånger. Han hörde fångarna sjunga många, kanske 100, gånger men han visste inte att det var Ustaša-sånger de sjöng. Han såg ingenting fascistiskt i sångerna. Det var sånger som sjöngs överallt, t.ex. på restauranger. Han kunde ingenting göra när andra vakter och HOS-soldater

beordrade fångarna att sjunga. Srećko Herceg sade ingenting om det, han sade bara att det var ingenting jämfört med vad de gör med kroatiska fångar.

Han visste inte vad som skulle ske med fångarna och funderade inte på saken. Han trodde att de gripits för att de var av serbisk härkomst och att de kanske skulle användas för utväxling mot kroater och muslimer. Han vet inte om fångarna fick frihetsberövanden rättsligt prövade. Enligt hans uppfattning hade det inte varit praktiskt möjligt då det ju var krig.

Han visste då inte att det fanns andra läger för tillfångatagna serber. När han vid förhör sagt att Dretelj var ett bra läger där bara tre personer förlorade livet jämförde han med läger för tillfångatagna kroater och muslimer.

Den sista dagen i lägret, den 11 augusti 1992, hade han åkt till Dretelj för att träffa sina kamrater där, bland andra doktor Hranilović. Han var civilklädd och inte i tjänst. Han såg att fångarna grävde något men han visste inte att det var skyttegravar. Den gången såg och hörde han Hasan Toporan sparka några fångar. De sparkade fångarna skrek. Han satt vid tillfället 15-20 meter därifrån tillsammans med fången Radovan. Han var i manshangaren också för han hade hjälpt en av fångarna, Rados, som led av depression att skaffa medicinen Altane som denne använde. Sedan tog han sina kläder och lämnade lägret utan att underrätta någon. Hade han gått till Srećko Herceg och sagt att han ville sluta så hade det varit okey. Ingen från HOS frågade vart han tagit vägen. Förmodligen hade de antagit att han anslutit sig någon annanstans. Det tog cirka fyra veckor innan han blev militärt aktiv igen. Eftersom HOS blivit en pluton hos HVO efter det att lägret i Dretelj upplösts och han själv fortfarande ingick i HOS, talade han med chefen för HOS-plutonen och anslöt sig dit. Han hade kunnat gå över till en annan militär organisation. Någon dag efter den 11 augusti hade han börjat arbeta på Café Bel Ami i Čapljina igen. Var tredje vecka fick han sedan vara vid fronten. Någon tid var han vid fronten tillsammans med Zoran. De blev ovänner när det började blir spant

mellan kroater och muslimer och har varit ovänner sedan dess. Han var medlem i HOS i 5-6 månader, fram till december månad ungefär.

Hans hem, som låg i en serbisk del, var förstört och han hade ingen bostad. Hotelser hade riktats mot honom. Han hade en syster som bodde i Sverige sedan år 1993. Han åkte till Sverige och sökte asyl år 1999. Som asylskäl angav han att serbisk polis letade efter honom och om de funnit honom skulle de ha slagit sönder honom. Till Bosnien-Hercegovina hade han kunnat åka när som helst.

När det gäller målsägandenas berättelser anser han att de ljuger för att få skadestånd. De räknar med att svenska staten ska betala om inte han kan. För honom är det som de beskyller honom för, t.ex. tvinga någon att dricka urin och sexmisshandel, samma som mord och något han aldrig skulle kunna tänka sig att göra.

Det intyg som totalförsvaret, TO, på hans begäran utfärdat om att han var ansluten dit under tiden 8 april till 1 juli 1992 är felaktigt. Alla fick sådana intyg utan att vara med i någon styrka. Tanken var att de skulle få ut ersättning i material. Den angivna tiden är dagen när kriget började respektive dagen när Stolac befriades.

Det är riktigt att han sagt det som antecknats i förundersökningsprotokollen och att uppgifterna inte alltid stämmer med vad han nu berättat.

När han sökte asyl uppgav han att han flydde från Ljubljena i början av april 1992 och vid förhör år 2010 uppgav han att flykten ägde rum i mitten av juli 1992. Nu har han emellertid pratat med andra personer från byn och fått veta exakt datum.

Han har i förhör i januari 2010 berättat att han anslöt sig till HOS ett par dagar efter det att hans vän Sulejman Sinanović blev vådaskjuten, vilket skedde den 15 juni 1992. Vid delgivning av förhöret i mars 2010 ville han rätta det till att det var två veckor efter händelsen som han anslöt sig. Han har i olika andra förhör uppgett att

det var två dagar efter vådaskjutningen, 10 dagar efter händelsen, högst två veckor efter, att han kanske var i lägret i slutet av juni, att han anslöt sig till HOS den 1 juli, i början av juli, den 10 juli eller kanske några dagar tidigare, att han blev medlem i HOS den 3-5 augusti, kom till HOS i augusti efter Blaž Kraljevićs död. Han kände sig pressad och visste inte de exakta tiderna. Nu vet han dock med bestämdhet att det var mellan den 10 och 15 juli 1992 som han anslöt sig till HOS.

I förhör har han uppgett att det är 100 procent sant att han var i Dretelj mellan den 1 och 7 augusti 1992. Vidare har han sagt att han hade varit i Neum en vecka när han fick beskedet om Blaž Kraljevićs död. Han kan nu inte förklara vad han menat när han lämnade dessa uppgifter.

Uppgifterna i förhör att han arbetade på natten i Dretelj några gånger och att han arbetat vid fronten första veckan ändrade han vid delgivningen och talade om att han aldrig arbetat på natten och att han var vakt i lägret innan han gick till fronten.

DOMSKÄL

Formella förutsättningar för att pröva åtalet

Svensk domsrätt föreligger enligt 2 kap. 2 § brottsbalken trots att brotten är begångna utomlands eftersom Ahmet Makitan är svensk medborgare. Vidare kan folkrättsbrott i enlighet med universalitetsprincipen lagföras vid svensk domstol, vilket regleras i 2 kap. 3 § 6 p brottsbalken. Regeringen har i särskilt beslut angett Stockholms tingsrätt som behörig domstol.

Bestämmelserna om preskription i 35 kap. 1 § brottsbalken gäller enligt kapitlets andra paragraf inte för folkrättsbrott enligt 22 kap. 6 § andra stycket brottsbalken, utom då någon begått brottet innan han eller hon fyllt 21 år. Ahmet Makitan var vid

tiden för gärningarna 25 år gammal. Folkrättsbrottet preskriberas således inte om det är fråga om grovt brott.

Folkrättsbrott och människorov – tillämplig svensk rätt och internationella humanitära regler

Enligt 22 kap. 6 § brottsbalken kan den dömas för folkrättsbrott som gjort sig skyldig till en svår överträdelse av något sådant avtal med främmande makt eller allmänt erkända grundsatser som rör den internationella humanitära rätten i väpnade konflikter. I stadgandet ges en rad exempel på vad som är att anse som svåra överträdelser av den internationella humanitära rätten, bl.a. att tillfoga av folkrätten särskilt skyddade personer allvarligt lidande eller att i strid mot folkrätten beröva civilpersoner friheten (punkten 6). Lagrummet bygger huvudsakligen på Genèvekonventionerna från 1949 (GK I-IV) med tilläggsprotokollen från 1977 (TP I-II) samt den internationella sedvanerätten, allmän folkrätt, som är automatiskt bindande.

Det grundläggande kravet för att reglerna inom den humanitära rätten, däribland Genèvekonventionerna, ska bli tillämpliga är att en ”väpnad konflikt” föreligger. Begreppet har uttolkats av Jugoslavientribunalen i flera fall. I det s.k. Tadic-fallet (ICTY, IT-94-1-T) fastslog tribunalen att ”en väpnad konflikt föreligger närhelst en stats väpnade styrkor tar till vapen, eller då utdragna väpnade våldsamheter mellan en regering och organiserade väpnade grupper pågår, eller då utdragna väpnade våldsamheter mellan sådana grupper inom en stat pågår.” I internationella tribunalers praxis har också framhållits att det väpnade våldet ska vara av viss intensitet snarare än av viss varaktighet.

Med väpnad styrka avses alla organiserade väpnade styrkor, grupper och enheter som står under befäl av någon som är part i konflikten.

Den väpnade konflikten kan vara internationell eller icke-internationell. En internationell konflikt föreligger då två eller flera staters styrkor använder väpnat våld av viss intensitet mot varandra, oavsett anledningen härtill. Det krävs varken formell krigsförklaring, erkännande av den andra staten eller ett tillkännagivande från parterna om att krigstillstånd råder. I en icke-internationell, dvs. en inomstatlig, väpnad konflikt kan en stats trupper och en icke-statlig väpnad grupp använda väpnat våld mot varandra eller kan det vara fråga om två icke-statliga grupper som brukar våld mot varandra.

I föreliggande fall förelåg en militär konflikt mellan Förbundsrepubliken Jugoslavien å ena sidan och Kroatien med dess tidigare paramilitära styrka HOS, vilken vid den aktuella tiden hade erkänts som del av den reguljära armén, och Bosnien-Hercegovina å andra sidan. Både Kroatien och Bosnien-Hercegovina hade vid krigsutbrottet i början av april 1992 förklarat sig som självständiga stater och även blivit internationellt erkända som sådana. Förbundsrepubliken Jugoslavien hade förklarat sig självständig senare under april månad samma år. I målet är det därför fråga om en internationell väpnad konflikt.

Medborgare i en stat som inte är bunden av Genèvekonventionen skyddas inte direkt av konventionen. Konventionerna och tilläggsprotokollen hade emellertid ratificerats av förbundsrepubliken Jugoslavien redan tidigare. Efter Jugoslaviens sönderfall ratificerades de av Bosnien-Hercegovina den 31 december 1992. När en statsbildning sammanfaller och ersätts av andra folkrättsliga subjekt, så som här skett, anses dessa ofta bundna av den ursprungliga statens traktatsmässiga åtaganden, särskilt när rättigheter och skyldigheter är knutna till ett visst territorium.

GK IV och TP I tar i första hand sikte på skyddet för offren i internationella väpnade konflikter. Enligt TP I, art. 50 är sådana personer civila som inte är medlemmar av de väpnade styrkorna eller organiserade väpnade grupper och som inte heller direkt deltar i fientligheterna. Vid fall av tvekan om huruvida en person är civil ska personen betraktas som civil. Enligt GK IV om skydd för civilpersoner

under krigstid är skyddade personer sådana, som vid vilken tidpunkt och på vad sätt som helst, under konflikt eller vid ockupation, befinner sig i händerna på part i konflikten eller ockupationsmakt, vars medborgare de inte är (art. 4).

Genèvekonventionerna och tilläggsprotokollen innehåller en rad bestämmelser om behandlingen av skyddade personer som tagits till fånga. I Genèvekonventionernas gemensamma art. 3 uppräknas ett antal grundläggande handlingar som alltid är förbjudna, bl.a. våld mot liv och person, tagande av gisslan, kränkning av den personliga värdigheten, särskilt förödmjukande och nedsättande behandling.

Grundläggande garantier för behandlingen av skyddade personer uppräknas i TP I, art. 75. De ska behandlas humant och handlingar som bl.a. våld mot en persons liv, hälsa eller fysiska eller psykiska välbefinnande, tortyr av alla slag, kränkande av personlig värdighet, särskilt förödmjukande och nedsättande behandling liksom varje form av otillbörligt närmande är förbjudet oavsett vem de begåtts av. Ett särskilt skydd för kvinnor föreskrivs i TP I, art. 76. De ska vara föremål för särskild respekt och ska skyddas mot främst våldtäkt, påtvingad prostitution och varje form av otillbörligt närmande.

I GK IV, art. 147 uppräknas vad som anses som svåra överträdelser som begåtts mot skyddade personer, bl.a. tortyr och omänsklig behandling, uppsåtligt förorsakande av svårt lidande eller svår skada till kropp och hälsa, olaglig deportation och förflyttning, olaglig inspärning, tagande av gisslan. Svår överträdelse är också enligt TP I, art. 85 p 4 e) att beröva en skyddad person rätt till en regelrätt och opartisk rättegång. Om en person som tas till fånga i stället är att anses som kombattant ska personen ha status av krigsfånge med vilket också följer en rad rättigheter.

Enligt art. 1 i 1979 års gisslankonvention begår den person brottet ”tagande av gisslan” som griper eller inspärrar och hotar att döda, skada eller fortsätta att hålla inspärrad en annan person (gisslan) i syfte att tvinga en tredje part, nämligen en stat, en internationell mellanstatlig organisation, en fysisk eller juridisk person eller en

grupp personer, att utföra eller avstå från att utföra en handling såsom ett uttryckligt eller underförstått villkor för att gisslan ska släppas. I artikelns andra punkt sägs att en person, som a) försöker utföra en handling som innebär tagande av gisslan eller b) medverkar i egenskap av medbrottsling till någon som utför eller försöker utföra en handling som innebär tagande av gisslan begår ett brott enligt konventionen.

De regler som tingsrätten ovan redogjort för omfattas också i allt väsentligt av den internationella sedvanerätten och är således automatiskt bindande oavsett om parterna kan anses bundna på traktatsmässig grund. Bestämmelserna omfattas av den förteckning över grundläggande internationella regler med sedvanerättslig status som Internationella Rödakorskommittén (ICRC) har tagit initiativ till och som utarbetats i samarbete med ett stort antal länder. ICTY har också i fallen Kordic et Cerkez (IT-95-14/2) och Mucic et al (IT-96-21) fällt till ansvar för olagligt frihetsberövande av civilpersoner.

För **människorov** enligt 4 kap. 1 § brottsbalken döms den som bemäktigar sig och för bort eller spärrar in någon. Därutöver krävs uppsåt att skada personen till liv eller hälsa eller tvinga personen till tjänst eller att öva utpressning.

Beviskrav, trovärdighet och tillförlitlighet

För en fällande dom krävs att domstolen genom den framlagda utredningen finner det ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade gjort sig skyldig till de gärningar åklagaren har lagt honom till last. Det är således inte tillräckligt att åklagarens gärningspåstående framstår som mer sannolikt än Ahmet Makitans invändning att han är oskyldig. Av betydelse vid bedömningen är att gärningarna i de flesta fall inte kunnat preciseras i åtalet till exakt tid och plats. Detta är förståeligt då ett stort antal liknande händelser inträffat under den i målet aktuella tiden och det utesluter inte i sig en fällande dom.

Bevisningen beträffande brotten mot de enskilda målsägandena består i huvudsak av deras egna, andra målsägandens och något vittnes utsagor. Dessa måste bedömas med stor försiktighet med hänsyn till att så lång tid, eller mer än 18 år, förflutit sedan sommaren 1992. En stor del av målsägandena lider av posttraumatiskt stressyndrom (PTSD). Enligt Peter Sondergaards redogörelse för traumatiserade personers minnesfunktioner är inte problemet för dessa personer att de glömmer utan att de inte kan bli av med sina minnen. De kanske inte kommer ihåg perifera detaljer som tider och platser men de minns central information som t.ex. en föröwares ansikte och röst. Med hänsyn bl.a. till att Peter Sondergaard inte är minnesforskare kan avgörande vikt dock inte läggas vid hans uppfattning om minnesfunktioner.

Även om målsägandena berättat sanningsenligt vad som enligt deras uppfattning verkligen hände, är det inte säkert att utsagorna är tillförlitliga. Det finns flera exempel i målet på att uppenbarligen trovärdiga förhörspersoner lämnat uppgifter som brustit i tillförlitlighet. När det gäller tillförlitligheten måste beaktas att minnet kan ha påverkats av information från andra personer i lägret eller efter lägertiden eller också av media. Vidare kan inte bortses ifrån att personliga eller etniska motsättningar eller hämndbegär kan ha påverkat eller gett upphov till sanningslösa beskyllningar och därigenom påverka trovärdigheten av en utsaga.

Utpekande av Ahmet Makitan

Att målsägandena har blivit utsatta för våld och olika former av omänsklig behandling som medfört stort lidande för dem har inte ifrågasatts. En fråga är om målsägandena kan ha tagit fel på person och kanske i själva verket ha förväxlat Ahmet Makitan med någon annan vakt i lägret. Vid den bedömningen kan konstateras att en del målsäganden har kunnat peka ut Makitan vid fotokonfrontation under förundersökningen, trots att det foto som där visades föreställer Makitan så som han ser ut i dag och inte som han såg ut för 18 år sedan när målsägandena senast såg honom. Olga, Slavko 1, Milivoje 2, Slobodan,

Branislav 1, Branislav 2 och Dragan har alla pekat ut Makitan redan under fotokonfrontationen. Flera andra – Mile, Saša, Drago, Vladimir 2, Nenad 1, Milivoje 3 – har känt igen honom vid huvudförhandlingen. Övriga har trott sig känna igen honom. De har påpekat att Makitan visserligen blivit äldre men att hans ansiktsform, ögon, hår och ögonbryn är desamma. Flera har påpekat att han nu blivit rundare och att han haft samma frisyr i 20 år. Olga har uppgett att Makitan hade ett speciellt utseende. Andra har pekat på särskilda kännemärken som att Makitan hade ett födelsemärke på ena kinden och saknade ett par framtänder i överkäken, vilka iakttagelser var riktiga. Makitan har dock själv uppgett att han alltid använde tandprotes i lägret.

Samtliga som uttalat sig har uppgett att Makitan kallades Maks i lägret och att där inte fanns någon annan vakt som kallades så. Några hade redan i lägret fått höra att Maks var från Stolac eller Ljubljena i närheten av Stolac. De har berättat att de fick reda på hans riktiga namn av andra i lägret som kände honom sedan tidigare eller var från samma stad. Vissa målsäganden fick först efter lägertiden veta hans fullständiga namn. Sammantaget finner tingsrätten bevisat att den person målsägandena talar om verkligen är Ahmet Makitan. Det sagda utesluter naturligtvis inte att målsäganden i enskilda fall, t.ex. genom minnesfel, kan förväxla Ahmet Makitan med någon annan vakt.

Ahmet Makitans tid i lägret Dretelj

Ahmet Makitan har till en början uppgett att han anslöt sig till HOS någon gång mellan den 10 och 15 juli 1992 men senare fixerat tidpunkten till den 15 juli 1992. Han har vidare sagt att han vistades som vakt i lägret under två veckor i tiden mellan mitten av juli 1992 och den 11 augusti samma år då han lämnade HOS och lägret samt att han var vid fronten resterande tid förutom dagar när han var ledig. Åklagaren har emellertid påstått att Makitan var i lägret redan från maj 1992 och till dess att lägret upplöstes den 17-18 augusti 1992. Åklagaren har också påstått att den tid som Makitan tjänstgjorde som vakt där vida översteg två veckor.

Det är ostridigt i målet att Ahmet Makitan lämnade Ljubljénica och gick till Stolac den 13 juni 1992, att han vådasköt en person med ett jaktgevär ett par dagar senare, den 15 juni, och att han befann sig i Neum den 9 augusti då han fick besked om att Blaž Kraljević dödades.

Av den av Ahmet Makitan åberopade vittnesbevisningen framgår följande.

Jasminko Makitan har uppgett att HVO och HOS tågade in i Stolac den 15 juli 1992 och att man inte kunde undgå att se deras intåg. Han hänger upp minnet på att det skedde ett anfall mot Stolac den 15 augusti och att folk kommenterade det med att det var exakt en månad sedan HOS kommit till Stolac. Han har också sagt sig vara helt säker på att hans bror Ahmet stannade i huset i Stolac ända tills han tog värvning. De sov i samma rum och möjligen skulle brodern kunnat vara borta någon timme medan han själv sov. Han har förklarat sig vara helt säker på att Ahmet anslöt sig till HOS den 15 eller 16 juli 1992.

Vuk Avdo har berättat att alla i byn Ljubljénica, inklusive Ahmet Makitan, flydde därifrån i april 1992. Makitan bodde både i Ljubljénica och Stolac. Kanske var Makitan i Ljubljénica när folk fördrevs därifrån. Han minns när HVO kom till Stolac, det var i juni månad. Han träffade Makitan ett par gånger i veckan under tiden april till juli 1992. Under den perioden var Makitan inte med i något annat förband än TO och han minns inte att han såg Makitan i uniform innan han själv gick med i HVO i juli 1992.

Ahmet Makitans kusin Nedjad Pehilj har uppgett att han hade flytt från Stolac till Dabrica, en by 6-8 km från Ljubljénica i april 1992. Han stannade i Dabrica till den 20 eller 21 juni 1992, då serberna anföll byn. Det gick att ta sig mellan byarna Ljubljénica och Dabrica under den perioden. Från juni till den 16 augusti 1992, när han själv åkte till Mostar och anslöt sig till Bosnien-Hercegovinas armé, var Makitan inte medlem i något militärt förband. Det var först den 1 augusti som folk

pratade om att ta värvning. Makitan pratade aldrig om att ta värvning och han såg inte heller Makitan i uniform så han drog slutsatsen att Makitan inte hade tagit värvning. Han och Makitan bodde nära grannar och sågs sporadiskt under den tiden.

Ismet Zele har berättat att Ahmet Makitan efter flykten från Ljubljena bodde i Gorica, ett bostadsområde i Stolacs utkant. Där var det 300-500 meter mellan deras hus. Fram till den 16 juli 1992, när han själv anslöt sig till HVO, träffades han och Makitan ofta i skyddsrum eller på café. Kroatiska styrkor tog över Stolac i början av juli och HVO inrättade en polisiär enhet där. Han såg aldrig att HOS kom till Stolac. Makitan var inte medlem i något förband under den tiden och han såg aldrig Makitan i uniform.

Ibro Rizvanović har uppgett att det var 800-1000 meter mellan hans och Ahmet Makitans hus i byn Ljubljena. Han är 100 procent säker på att Makitan befann sig i byn hela tiden mellan den 7-8 april och den 13 juni 1992. Det var helt omöjligt att lämna byn och man kunde endast röra sig runt sitt hus eller ta hand om boskap i utkanten av byn.

Vittnet Zoran har berättat att han anslöt sig till HOS i Ljubuški och stannade där tills han kom till Dretelj runt den 15 juli 1992. Då var Makitan där. Han minns inte om Makitan var där första eller andra dagen, men sedan var han där kanske var eller varannan dag. Makitan var inte befäl men han var äldst och hade varit i HOS längre än han själv hade varit. Mellan dem var det därför Makitan som bestämde.

Vittnenas uppgifter går isär på ett flertal punkter. Enligt Vuk Avdo flydde Ahmet Makitan från Ljubljena redan i april 1992. Enligt Jasminko Makitan och Ibro Rizvanović var Makitan i Ljubljena fram till den 13 juni 1992 och de är helt säkra på att han var i byn hela tiden eftersom man bara kunde vistas i närheten av sitt hus och det var omöjligt att ta sig från byn. Nedjad Pehilj har däremot uppgett att det gick att ta sig mellan byarna under den tiden. Makitan själv har dessutom berättat att han faktiskt tog sig till Stolac vid ett tillfälle under den perioden för att se till

huset där. Likaså har Jasminko Makitan sagt sig vara helt säker på att Makitan inte lämnade huset i Stolac mellan den 13 juni och den 15 juli medan Makitan själv har berättat att han vid två eller tre tillfällen åkte till Dubrave och hälsade på vänner och också övernattade en gång. När det gäller tiden för när Makitan anslöt sig till HOS har Jasminko Makitan den bestämda uppfattningen att det var den 15 eller 16 juli 1992. I det sammanhanget kan också anmärkas att utredningen visar att HV, HVO och HOS tågade in i Stolac den 13 juni 1992 och inte den 15 juli det året. Mot den angivna bakgrunden finner tingsrätten att det finns anledning att ifrågasätta tillförlitligheten av vittnesmålen och att det inte av dessa kan dras några säkra slutsatser om Makitans vistelseort under april – juni 1992.

Det var förhållandevis få personer som fördes till lägret under maj och juni 1992. De stora grupperna av frihetsberövade personer fördes dit under juli och augusti. De målsäganden som kom tidigast till lägret var Olga, som kom den 5 maj, och Slavko 1, som kom den 7 maj. De har båda pekat ut Ahmet Makitan vid fotokonfrontation och även känt igen honom vid rättegången. Båda har berättat att de träffade Makitan i lägret i maj månad.

Olga har lämnat mycket speciella detaljer om Ahmet Makitan i sin berättelse. Hon har berättat att när hon befann sig i det lilla rummet eller cellen i huvudbyggnaden där hon först placerades tillsammans med en annan kvinna, Dušanka, stod Makitan utanför eller gick förbi och log lite nedvärderande mot dem medan andra soldater gick in till dem som de ville. När Makitan efter tag blivit lite djärvare kom han och visade henne ett foto på sig själv i uniform. Fotot var taget utanför varuhuset i Čapljina. Olga var kvar i den lilla cellen till slutet av maj eller början av juni då fler kvinnor förts dit och hon flyttades till ett större rum i samma byggnad. Makitan har medgett att han hade ett sådant foto men förklarat att Olga måste ha sett det någon annanstans. Om Makitan visade Olga fotot bör det ha skett i maj eller juni eller i vart fall innan kvinnorna flyttades över till hangaren i juli. Det innebär att fotot borde vara taget senast i början av juli och att Makitan då redan hade tagit värvning eftersom han bar uniform. Det innebär också att Makitan varit i lägret en tid

dessförinnan eftersom han ju visat sig leende utanför kvinnornas rum innan han visade fotot.

Slavko 1 har berättat att Ahmet Makitan slog honom den första och den andra dagen som han, Slavko 1, var i lägret. Han har beskrivit hur Makitan sparkade honom och slog honom när de första gången repade gräs.

Vladimir 1, som kom till lägret den 11 maj 1992, har uppskattat tiden när han första gången träffade Ahmet Makitan där till början av juni eller början av juli. Han har i tidigare polisförhör sagt att han träffade Ahmet Makitan första gången i slutet av maj eller början av juni 1992. Vladimir 1 har också sagt sig inte ha något ofördelaktigt att säga om Makitan och är tacksam för att Makitan varken hotade eller rörde honom. De talades vid och Makitan respekterade honom.

Saša, som kom till lägret den 22 maj, har uppgett att han såg Ahmet Makitan i lägret ett par dagar efter det att han själv kommit dit. Han har sagt sig minnas det eftersom han ett par gånger fick rejält med stryk av Makitan.

Srečko, som sagt sig väl känna Ahmet Makitan eftersom denne ofta var tillsammans med fångarna, har uppgett att han träffade Makitan där 15-20 dagar efter det att han själv förts dit den 10 juni.

Saša, Milivoje 2 och Branislav 1 har alla uppgett att Ahmet Makitan var där ända till dess de lämnade lägret.

Ahmet Makitan har under förundersökningen lämnat åtminstone sju olika versioner i fråga om när han lämnade Ljubljena, när han anslöt sig till HOS och om hur länge och när han var i lägret. I sin asylansökan i Sverige har han dessutom sagt att han flydde från Ljubljena i början av april 1992. Han har också, när han fått tillgång till en kalender från år 1992, under förundersökningen uppgett att han lämnade Café Bel Ami i början av maj månad.

Makitans uppgifter är motsägelsefulla och framstår inte som trovärdiga. Det framstår inte heller som trovärdigt att Makitan och hans bror skulle ha blivit kvar i Ljubljena ”och bara vänta på att bli slaktade” när föräldrarna lämnade Ljubljena i april 1992 och de hade möjlighet att följa med. Det finns i stället mycket som talar för att Makitan, så som Vuk Avdo säger, flydde från Ljubljena i april, vilket inte utesluter att Makitan kan ha varit i Ljubljena vid flykttillfället den 13 juni 1992. Makitan kan således ha anslutit sig till HOS i Čapljina redan i början eller mitten av maj 1992 och därmed ha varit i lägret långt mer än de två veckor han medger.

Vidare har Ahmet Makitan själv berättat att han lärde känna en del av fångarna och brukade prata med dem, det gällde särskilt Slavko 1, Vladimir 1, Srećko, Vladimir 2, Radovan, som var en känd fotbollstränare, samt Momčilo 1, Ljubiša och Jelena Mrkić. Av dessa kom alla, utom Radovan, till lägret i perioden den 7 maj till den 10 juli, dvs. innan de stora grupperna av frihetsberövade kom dit och då det var lättare att kunna prata med och lära känna någon av de frihetsberövade. Detta talar för att Ahmet Makitan tog värvning hos HOS och var i Dretelj tidigare än han själv uppgett.

Makitans uppgifter om tiden i HOS och lägret, dvs. att han endast skulle ha varit där i sammanlagt 28 dagar, varav två veckor i lägret, cirka två veckor vid fronten och dessutom haft ett antal lediga dagar då han bland annat ofta hälsat på sin bror i Dubrave är också sinsemellan oförenliga.

Sead Kurtić har vittnat om att han sett Makitan i Café Bel Ami iklädd kamouflageuniform i samband med Bajramhelgen, som då inföll den 4 april, och före operation Čagalj, som ägde rum den 6 juni. Den uppgiften stämmer väl överens med Olgas uppgift om när Makitan visat henne fotografiet på sig själv i uniform.

Utöver vad några av målsägandena uppgett om att Makitan var i lägret när de lämnade det den 17-18 augusti har ytterligare bevisning om Makitans tjänstgöring i

lägret inte lagts fram. Med hänsyn till den långa tid som gått sedan dess och de svårigheter som kan finnas att minnas alla detaljer i en omtumlande period får uppgifterna om Makitans tid i lägret värderas med stor försiktighet. Även med den utgångspunkten kan det enligt tingsrättens uppfattning med hänsyn främst till målsägandenas uppgifter anses bevisat att Makitan var i lägret avsevärt längre tid än han uppgett. Även om viss osäkerhet råder beträffande den exakta tidpunkten när han kom till lägret, kan det anses klarlagt att han var där åtminstone från slutet av maj eller början av juni 1992 men däremot inte efter den 11 augusti 1992.

Förhållandena i lägret Dretelj

Inledningsvis kan konstateras att samtliga målsäganden har berättat att de i lägret tvingats leva under omänskliga förhållanden, i ständig rädsla och i ovisshet om vad som skulle hända med dem. De har berättat följande. De hölls inspärrade tillsammans med ett stort antal andra frihetsberövade personer – vissa till en början i små celler – i hangarer som inte var utrustade med belysning. Där sov de på betonggolvet på kartongbitar om de fått tillgång till sådana eller, som kvinnorna, på tygbårar utan att alla hade tillgång till någon filt att skylla och värma sig med. Nattetid tvingades de uträtta sina naturbehov oskyddat i hinkar i utrymmet där de sov. De hade inte möjlighet att tvätta eller raka sig eller sköta annan personlig hygien. De fick inte heller tillräckligt med mat och vatten, vilket tillsammans med oron och rädslan gjorde att de flesta förlorade en stor del av sin kroppsvikt. På dagarna tvingades de utföra olika, mer eller mindre tunga arbeten. Ofta blev de utsatta för våldshandlingar och kränkningar av olika slag. Både kvinnor och män utsattes för sexuella övergrepp. Det fanns en läkare i lägret men denne gav dem inte adekvat vård. I samband med läkarbesök blev de tvärtom ofta utsatta för kränkningar och misshandel. Ingen av dem fick möjlighet till någon rättslig prövning av frihetsberövandet.

Målsägandenas berättelser stöds av vad Ahmet Makitan själv uppgett när det gäller de hygieniska missförhållandena, att de frihetsberövade tvingades arbeta och att de

utsattes för misshandel och kränkningar. Vittnet Zoran har uppgett att fångarna var avmagrade och levde under dåliga förhållanden. Han antog att de blev slagna för somliga hade blåmärken och andra bandage. Fångarna var inte skyddade utan vem som helst kunde slå dem. Han såg också att Makitan sparkade och slog fångar några gånger.

Henrik Hovland, tidigare krigsreporter i Bosnien, besökte lägret i Dretelj den 18 juli 1992 och har vittnat om att vad han då iakttog. Han hade fått tillstånd att fotografera serbiska män i lägret. Männen, som hämtades från en lagerhall, var gamla och iklädda uniform. Alla hade grått skägg, var smutsiga och såg bekymrade ut. En del av dem var magra. Han hade inte möjlighet att prata med dem, dels på grund av språket, dels på grund av att det stod vakter runt dem. På grund av en missuppfattning lät vakten honom också komma in i kvinnornas hangar. Det var ett mörkt lagerrum som i stort sett var tomt förutom kvinnorna. Det var mycket primitivt och det luktade av svett och avföring. Antalet kvinnor var tvåsiffrigt. De såg slitna och smutsiga ut och verkade bära på en stor sorg. De yngre kvinnorna grät, de äldre försökte liksom avskärma de yngre. Alla kvinnorna, både yngre och äldre, gav intryck av att ha blivit utsatta för övergrepp eller blivit sexuellt utnyttjade. De kommunicerade med fingerspråk och enstaka tyska och engelska ord. Han förstod att de hade det för hemskt och att de blivit utsatta för något som de hade svårt att tala om. I lägret såg han också frihetsberövade personer som tvättade och repade gräs. Ante Pavelićs foto fanns överallt i lägret, t.ex. i hus- och bilfönstren.

Med hänsyn till målsägandenas samstämmiga berättelser, som stöds av framför allt av Henrik Hovlands vittnesmål, finner tingsrätten klarlagt att förhållandena i lägret i Dretelj varit sådana som åklagaren påstått. Tingsrätten finner det uteslutet att Ahmet Makitan varit ovetande härom. Han kan inte heller varit omedveten om att de frihetsberövades utsatta situation och omänskliga levnadsvillkor i lägret förde med sig fysiskt och psykiskt lidande för dem.

Tingsrätten återkommer i det följande till frågan om Ahmet Makitans ansvar för att målsägandena frihetsberövades och tvingades leva under de beskrivna förhållandena.

Åtalet för våld mot enskilda målsäganden

Målsägandena har så vitt tingsrätten kan bedöma lämnat återhållsamma, nyanserade berättelser och avstått från att lägga någon skuld på Ahmet Makitan i de fall de varit osäkra. De tycks ha bemödat sig om att berätta så som de säkert minns händelserna. Tingsrätten uppfattar således att målsägandena berättat sanningsenligt vad de nu minns hade inträffat och att de inte låtit sig påverkas av etniska skäl eller möjligheter att erhålla skadestånd. Vid bedömningen av de gärningar som ska ha riktat sig mot de enskilda målsägandena har tingsrätten således inte funnit anledning att ifrågasätta deras trovärdighet.

Några målsäganden har dock lämnat uppgifter som inte kan överensstämma med det verkliga händelseförloppet. Så har t.ex. Sofija berättat att hon bevittnat hur vakterna skar av hennes mans öron och näsa och slutligen hans huvud. Detta kan inte ha varit möjligt med hänsyn till att andra kvinnor uppgett att Sofija befann sig i mycket dåligt skick och inte kunde resa sig och att ingen annan bevittnat något liknande. Likaså har Vladimir 2 berättat om att han och ett par andra av de frihetsberövade tvingats sitta och titta på när läkaren skar ut Sašas blindtarm på en äng. Saša själv och även andra har dock berättat att ingreppet skedde i sjukstugan. Uppenbarligen har minnet förvanskats med tiden eller av rykten som florerat eller annan omedveten påverkan. Det finns därför skäl att noggrant bedöma tillförlitligheten av målsägandenas berättelser.

Med hänsyn till det anförda och särskilt till den långa tid som förflutit finner tingsrätten att Makitan typiskt sett endast bör fällas till ansvar i de fall målsägandenas berättelser får klart stöd av annan bevisning. Härvid bör dock även Makitans trovärdighet bedömas liksom sannolikheten i sig för målsägandenas och

Makitans berättelser. Hänsyn ska också tas till andra relevanta omständigheter. Händelserna har ägt rum i ett läger där målsägandena varit ständigt utsatta för övergrepp och många gånger haft svårt att skilja den ena händelsen från den andra utom i särpräglade fall.

Slavko 1 har berättat om hur han misshandlades oräkneliga gånger, ibland med tillhyggen som hammare, gevärskolv, järnrör eller träplankor och att han fick en kniv stucken genom tungan och under fingernaglarna. Det var dock inte Ahmet Makitan utan andra vakter som gjorde det mesta. Han har uppgett att Ahmet Makitan slog honom en eller två gånger under den första och andra dagen när han kommit till lägret. När de repade gräs första gången tog Makitan sats och sparkade honom på benen, örfilade honom och slog honom i huvudet. När han ramlat av de första slagen, slog Makitan honom i ryggen med en gevärskolv. Slavko 1 har vidare uppgett att han inte vet varför Makitan slog honom och att Makitan inte gjorde något mer mot honom när Makitan fick veta att de var civilpersoner. Däremot såg han att Makitan slog andra fångar.

Slavko 1 har gjort ett trovärdigt intryck. Han har gett intryck av att närmast vilja förringa den misshandel han utsattes för av Ahmet Makitan och framhållit att vad Makitan gjorde mot honom var ingenting jämfört med vad andra vakter gjorde. Slavko 1s berättelse vinner stöd av att Milivoje 2, Branislav 1 och vittnet Zoran alla berättat att de sett Makitan slå Slavko 1. Att Slavko 1 skulle ha tagit fel på person finner tingsrätten uteslutet då Slavko 1 och Branislav 1 båda känt igen Makitan redan vid fotokonfrontationen och då Zoran väl kände och umgicks med Makitan. Tingsrätten finns således bevisat att Makitan sparkat och slagit Slavko 1, bl.a. med vapenkolv, vid minst ett tillfälle.

Saša har berättat att han fick rejält med stryk av Ahmet Makitan vid ett par tillfällen, både utomhus och i hangaren. Det hände ungefär 10-12 gånger att Makitan slog honom. En gång vid gräsrepning gick Makitan förbi och sparkade honom i sidan vid midjan. Utomhus brukade Makitan slå eller sparka till honom

helt utan anledning, liksom i förbigående. Han blev också slagen av Makitan vid ett tillfälle när han tvingades utföra sexuella handlingar.

Tingsrätten finner i och för sig inte anledning att betvivla Sašas trovärdighet. Väl har många av de frihetsberövade också berättat att Saša var en av dem som blev svårast utsatt i lägret för olika former av trakasserier och misshandel. Man har också berättat om att Ahmet Makitan hade för vana att sparka till folk när han passerade dem. Ingen av målsägandena har dock kunnat uppge något speciellt tillfälle när de sett Saša bli slagen av just Makitan. Mot bakgrund av vad tingsrätten ovan anför om stödbevisning kan det inte anses tillförlitligen styrkt att Makitan slagit och sparkat sparkat Saša vid flera tillfällen. Åtalet på denna punkt ska således ogillas.

Mile har uppgett att han i samband med att ha tvingats imitera ett flygplan och krypa under ett bord blev sparkad av Makitan och en annan vakt och att Makitan då trampade honom på ryggen och vred om klacken på ländryggen. Han har vidare berättat om ett tillfälle när han repat gräs och Makitan sade åt honom att gapa varpå Makitan stoppade gevärspipan i hans mun, svor över hans mor och kallade honom četnik och sade ”vad det stinker ur din mun”. Han fick ett sår i munnen efter händelsen. Vid ett annat tillfälle hoppade Makitan på uppmaning av Srečko Herceg på honom med automatgeväret och slog honom med det på hakan.

Miles uppgifter om våld vinner stöd av vad Todor berättat även om Todor inte kunnat exakt ange vid vilka tillfällen han sett Ahmet Makitan ge sig på Mile. Miles berättelse om händelsen med gevärspipan i munnen är också så speciell att den trots avsaknad av annan bevisning kan läggas till grund för en fällande dom. Åtalet är därför styrkt i denna del.

Slobodan har berättat att han vid flera tillfällen blivit slagen och sparkad av Ahmet Makitan. Han har uppgett att av all misshandel som han utsattes för i lägret kan Makitan sägas ha stått för en tredjedel. Han har särskilt talat om ett tillfälle när han och de andra som skulle rengöra toaletter med bara händerna blev utfrågade om de

visste vem den kände Ustaša-mannen Maks Luburić var. De som svarade fel fick stryk medan han själv, som svarade rätt fick mindre stryk. Vid ett annat tillfälle i hangaren fick han order att resa sig och blev sparkad i huvudet av Dugi samt slagen med händerna och sparkad av Makitan. Branislav 1 har också berättat om toalettstädningen och misshandeln i samband med den, vilket stöder Slobodans berättelse. Slobodan har med säkerhet känt igen Makitan redan vid fotokonfrontationen och det finns inte skäl att tro att han skulle ta fel på person. Det är således utrett att Makitan vid minst ett tillfälle slagit Slobodan.

Vladimir 2, Milivoje 2, Branislav 1 och Milan kom alla till Dretelj vid samma tillfälle. Milan är numera avliden och har inte kunnat höras. De övriga har berättat att de genast efter ankomsten dit blev satta i arbete och slagna. Vladimir 2 har också berättat om när Ahmet Makitan tillsammans med två andra tog ut honom till deras sovsalar och slog och sparkade honom tills de inte visste vad de skulle använda att slå med. Makitan tog då en kvast och slog honom på ryggen tills skaftet gick sönder. Milivoje 2 har berättat om att han, Branislav 1 och hans far Milan första dagen när Makitan vaktade dem, blev slagna och sparkade i samband med att de skulle torka kakelväggar och att Makitan frågade vems den serbiska sedeln på golvet var. Branislav 1 har berättat om att de skulle rengöra toalettutrymmen första dagen. Han och Vladimir 2 tvingades att med bara händerna rengöra toaletter som var igenproppade med gammal mänsklig avföring och när de bad att få plasthandskar fick de i stället stryk av två andra vakter. Han har också dragit sig till minnes att det hände något med en sedel vid det tillfället. Branislav 1 har också berättat om ett tillfälle när Makitan och en annan vakt ropade fram Tenkista, stridsvagnsföraren, som Saša kallades, till fönstret en kväll. Eftersom han hörde fel och trodde de ropade upp honom, som de kallade Taxista, taxiföraren, reste han sig och Makitan drog fram honom till fönstret i håret och gav honom slag i huvudet och örfilar. En annan gång fick han en örfil av Makitan utanför männens hangar. Han såg också hur Makitan slog Milivoje 2 när de skulle göra i ordning matbordet i hangaren.

Vad Vladimir 2, Milivoje 2 och Branislav 1 berättat ger sinsemellan stöd för de andras berättelser. Deras uppgifter ger också stöd åt påståendet att Ahmet Makitan misshandlat Milan. Milivoje 2 har särskilt berättat om ett tillfälle när Makitan brottade ner hans far i en vattenpöl och sparkade honom. Branislav 2 har uppgett att den enda gången han såg Makitan slå någon annan fånge var när han slog Milivoje 2s far, alltså Milan. Han har också berättat närmare hur det gick till. Det kan anses styrkt att Makitan gjort sig skyldig till vad åklagaren påstått avseende dessa målsäganden, dock endast vid ett tillfälle beträffande Branislav 1.

Petar, Nenad 1, Todor och Branislav 2 har också alla kommit i samma transport till Dretelj. De har berättat att de nyanlända fördes av en grupp vakter, varav en var Ahmet Makitan, till en hangar där de tvingades lägga sig på golvet och bli slagna av vakterna. Därefter fick de stå upp. Petar har berättat att Makitan då slog och sparkade honom så att han fick kraftiga smärtor i revbenen. Todor har berättat att Makitan sparkade honom två gånger i bröstet och gav någon av de andra ett par slag och att Makitan sedan klev åt sidan och lät de andra fortsätta att slå. Petar föll till golvet och fick ytterligare slag. De andra fick sätta sig medan Todor och Branislav 2 skulle stå kvar. De andra två vakterna som var med började slå dem med händer, batonger och sparkar. Vakterna var som besatta. Makitan hade då satt sig vid bordet och tittade skrottande på. Den sista sparken Todor minns innan han förlorade medvetandet träffade i bröstkorgen. De har alla även berättat om andra tillfällen när de misshandlats av Makitan. Petar har, som det andra tillfälle när han blev misshandlad av Makitan, berättat om när fångarna sprang mot hangaren jagade av ett 30-tal unga vakter och en kamp för livet började när dessa slog fångarna. När Petar nådde hangaren stod Makitan i dörröppningen och skallade honom på vänster sida av huvudet med svullnad och stor smärta som följde. Todor har berättat om ett speciellt tillfälle när de skulle arbeta med vass och Makitan ropade honom till sig. Makitan, som stod bakom utedasset, hade varit utom sig och i ett tillstånd som om han hade druckit alkohol eller tagit droger. Todor hade aldrig sett Makitan i ett sådant tillstånd förut. När Makitan började slå och sparka Todor försökte han skydda sig för slagen. Makitan tog då strypgrepp på honom och försökte kväva

honom. Det hela avbröts av en annan vakt som sade åt Makitan att avlägsna sig. Vid det tillfället fick Todor ett skärsår vid ögat. Branislav 2 har även berättat om ett tillfälle när Ahmet Makitan trampat honom på stortån med sin stövelklack så att nageln föll av.

Varje målsägandes berättelse stöds av vad de andra målsägandena uppgett när det gäller slag och sparkar vid flera tillfällen; beträffande Nenad 1 vid ett tillfälle. Om tillfället när de frihetsberövade jagades har också andra berättat och tingsrätten anser att skallningen väl kunnat äga rum utan att det uppmärksammats av andra i tumultet. Händelserna med strypgreppet och med trampet med stövelklacken är så speciella att målsägandens uppgifter får godtas även om ingen ytterligare bevisning lagts fram. Åtalet är därför styrkt i dessa delar.

Koviljka har berättat att Ahmet Makitan kom in i kvinnornas hangar där det då fanns 40-50 kvinnor som låg och sov på bårar. En av kvinnorna var **Sofija**. Bårarna var placerade på golvet och bestod av två stänger med en tygbit emellan. Makitan började välta bårarna genom att ta tag i ena stängen till båren. Sedan sprang han runt och angrep den som han kom åt med örfilar och sparkar innan han sprang ut igen. Han var som drogad eller berusad och hade aldrig betett sig så tidigare. Dagen därpå kom han och frågade henne om han slagit henne också. Han sade att om han gjort det, bad han om ursäkt.

Koviljkas uppgifter stöds främst av Ahmet Makitans egen berättelse om att han den dagen varit upprörd för att han sett hus brinna i sin hemby. Han hade stått i dörren till kvinnohangaren och pratat fint med Jelena. När en av kvinnorna sade att kroaterna gör likadant klev han in och höjde rösten mot kvinnorna och sade vad četniker gör. Han var vid tillfället beväpnad och stannade i hangaren 5-10 minuter. Nästa dag gick han dit och bad om ursäkt för att han höjt rösten och kanske sagt något fel. Tingsrätten finner anledning att sätta tilltro till Koviljkas berättelse och lägga den till grund för bedömningen. Det är således visat att Makitan slagit och

sparkat ett antal kvinnor samt smädat dem med anspelning på deras etniska tillhörighet.

Milivoje 3 har berättat om ett tillfälle vid gräsrepping när Ahmet Makitan stod på ett avstånd av 10-12 meter, tog sats och sprang fram och sparkade till honom med stövelspetsen i ryggen. Vidare har han berättat om när Makitan ställde upp dem efter att de hade grävt skyttegravar, varefter vakterna slog dem sönder och samman med olika tillhyggen. Hela gruppen av vakter, även Makitan, deltog aktivt i misshandeln. Milivoje 3s uppgifter att han blivit slagen av Makitan stöds av Slavko 2s uppgifter samt av de uppgifter Todor lämnat om händelserna efter grävningen av skyttegravar. De åtalade gärningarna är bevisade i denna del.

Rajko, som numera är avliden, har under förundersökningen berättat att han blev särskilt mycket slagen av Ahmet Makitan. Han har uppgett att Makitan slog honom med knytnävarna, med gevärskolven, bl.a. i huvudet och sparkade honom. Rajkos berättelse vinner stöd av Petars uppgifter om att han sett Makitan slå Rajko, bl.a. vid ett tillfälle när Rajko inte ville erkänna att han använt latrinhinken, Slavko 2 har uppgett att Rajko nog var en av dem som utsattes mest av Makitan. Visst stöd ger också Kosas berättelse om vad Rajko berättat för henne om lägertiden och om Makitans våld. Kosa har därvid berättat att Rajko skulle ha blivit slagen av Maikitan med glasflaskor. Då Rajko själv inte berättat om detta kan det inte uteslutas att uppgiften kan vara ett missförstånd. Utöver Rajkos uppgifter under förundersökningen finns ingen bevisning beträffande slag med vapen, varför åtalet inte är styrkt i den delen. Det är däremot styrkt att Makitan upprepade gånger sparkat Rajko.

Mitar, som är avliden, har inte kunnat höras under förundersökningen. Åklagaren har gjort gällande att Ahmet Makitan, i samverkan med andra HOS-soldater, slagit Mitar med ett vapen vid ett tillfälle och utsatt honom för skenavrättning vid ett annat tillfälle.

Någon bevisning angående slaget med vapen har inte lagts fram. Todors, Dragans och Koviljkas uppgifter stöder åtalet så vitt gäller skenavrättningen. Det är därför klarlagt att Ahmet Makitan gjort sig skyldig till den gärningen.

Slavko 2 har berättat om hur han och alla fångar ständigt blev slagna men inte kunnat ange så många speciella tillfällen. Dock har han berättat hur han vid två eller tre tillfällen fick gå fram till fönstret för att bli slagen när Ahmet Makitan var med. Vid ett av tillfällena tog vakterna hans händer och drog dem genom fönstergallret. Den ene höll händerna och den andre slog. Det var på kvällen men det var sommar och ibland månsken så man kunde se vilka de var när man kom nära. Han är helt säker på att det var Makitan som slog honom. Då ingen stödbevisning finns, anser tingsrätten att det finns utrymme för att Slavko 2s efter den långa tid som gått kan ha missmint sig i fråga om vem det var som slog honom. Åtalet kan därför inte anses styrkt på denna punkt.

Drago har berättat om ett tillfälle i hangaren när Ahmet Makitan gav honom en hård spark i magtrakten så att han blev blå från bröstet och ner på magen. En annan gång kom 3-4 vakter och gav honom ordentligt med stryk. Han kunde inte se vilka de var men han hörde att Makitan svor och skrek förnedrande saker. Vid ett tillfälle bjöd Makitan honom på en cigarett. När han tänt den och tagit ett bloss ryckte Makitan ut cigaretten och släckte den mot hans bröst så att han fick ett brännsår. Han har också berättat om när han blev slagen med en trädgren av Makitan som också tvingade honom att slå en annan fånge med grenen.

Slavko 2 har berättat att Drago var en av dem som utsattes för olika vakters misshandel. Drago har beskrivit Ahmet Makitan under förundersökning och även känt igen honom i rättssalen. Han har sagt sig vara helt säker på att det var Makitan som utförde de aktuella handlingarna. Det är därigenom bevisat att Makitan utfört de åtalade gärningarna i denna del.

Ratko har berättat hur han blivit slagen av Ahmet Makitan vid flera tillfällen på huvudet och händerna, bl.a. med en vapenkolv, och att Makitan vid ett tillfälle kastat sten på honom. Hans uppgifter vinner visst stöd av Radovan, som uppgett att Ratko berättat att han hade problem med Makitan. Ingenting talar för att Ratko inte skulle ha berättat sanningsenligt. Radovans uppgifter ger dock inte tillräckligt stöd för att utsagan också skulle vara fullt tillförlitlig då Radovan ingenting berättat om vari Ratkos problem med Makitan skulle ha bestått. Åtalet ska alltså ogillas i denna del.

Ahmet Makitan har förklarat att han inte var i lägret när **Božidar** misshandlades till döds och att han inte heller i lägret hörde talas om vad som hänt. Målsägandena har berättat om detaljer som ibland inte stämmer inbördes och som ibland inte kan stämma med det faktiska skeendet. Dock kan händelseförloppet i stora drag anses klarlagt, nämligen följande. Samma kväll som Božidar och hans hustru Sofija fördes till Dretelj placerades Božidar i männens hangar medan Sofija placerades i den kvinnliga hangaren mittemot. Hon var svårt medtagen efter en opererad njurtumör och kunde knappt röra sig. En gårdsplan skiljde de båda hangarerna åt. När Božidar vägrade att lyda en vakts order att gå fram till fönstret, hämtade vakten nyckeln till hangaren och låste upp den. Božidar blev slagen och utsläpad på gårdsplanen där misshandeln fortsatte med olika tillhyggen. Božidar grät, skrek och jämrade sig och ropade på sin hustru. I misshandeln, som varade en avsevärd tid, deltog ett flertal vakter, både manliga och kvinnliga. Därefter fördes Božidar in i hangaren igen och låstes fast i fönstergallret med handfängsel. Där blev han hängande och fortsatt misshandlad. I slutskedet beordrades också andra frihetsberövade personer att slå Božidar. I gryningen var Božidar död och några av de frihetsberövade fick i uppdrag att bära ut honom från hangaren. I dessa delar är målsägandenas uppgifter samstämmiga. När det gäller vad som därefter hände går uppgifterna isär.

Några av målsägandena har nämnt Vinko Primorac och Edib Buljubasić som de vakter som var aktiva i skeendet, åtminstone till en början. Zoran har berättat att det

var Vinko Primorac som hämtade nyckeln och enligt Milivoje 2 var det Primorac som också förde ut Božidar. Flera av målsägandena, bl.a. Branislav 1 och Slavko 2, har sagt sig ha känt igen Makitans röst. Zoran har berättat att han såg Makitan utanför hangaren tillsammans med Primorac, Buljubasić och Marina när fången bars in i hangaren igen och att denne då levde och jämrade sig. Enligt Slavko 1 och Zoran fanns det en strålkastare som lyste upp utanför hangaren så att man väl kunde se. Slavko 1 har varit osäker på om Makitan var med bland de vakter som slog. Saša och Slobodan har sagt sig inte ha sett om Makitan var med. Mile har inte velat peka ut någon som slog Božidar men varit helt säker på att Makitan var där eftersom han hörde Makitans röst. Vladimir 2 har sagt sig vara helt säker på att Makitan var med och slog ända till slutet. Branislav 2 har berättat att Makitan kom till hangaren sent på natten tillsammans med en vän och att det syntes att Makitan var mycket berusad för han sludrade och blinkade sakta. Han såg Makitan när denne sträckte in handen genom fönstergallret och tog ett grepp om halsen på honom, Branislav 2. Det var mörkt men det fanns en lampa som lyste just på Božidar och han kunde se både Makitan och hans vän som stod utanför. Det intryck Branislav 2 fick var att Makitan inte hade varit med vid själva misshandeln utan just hade kommit dit med ett fyllegång från någon fest.

Av de uppgifter som lämnats kan det anses klarlagt att Ahmet Makitan fanns på platsen vid åtminstone någon tid vid händelsen. Huruvida han deltog i själva misshandeln eller om han kom till platsen i ett senare skede kan inte med säkerhet sägas vara utrett. Makitan ska därför inte fällas till ansvar för att ha deltagit i misshandeln av Božidar.

Dragan har uppgett att han blev slagen av Ahmet Makitan redan första dagen, den 3 augusti, när han kom till lägret. Han har berättat att Makitan då kom till hangaren tillsammans med en annan vakt och beordrade fram Hondo, vilket är hans smeknamn, och sedan slog och sparkade Makitan honom i huvudet och bröstet tills han föll ihop. Den andre vakten slog också efter det att Makitan påbörjat det hela. Dragan har konstaterat att ”så fortsatte det varje dag, ända till sista dagen”. Dragan

har även berättat om ett speciellt tillfälle 10-15 dagar därefter när Makitan först gav honom ett slag så han föll på knä och därefter fick han ett slag med en träbatong i nacken så att han trodde att ryggen gick av för händerna ryckte till som när man får en elektrisk stöt. Han kunde sedan inte resa sig. Makitan hade två andra vakter med sig men det var Makitan som slog. Dragan har omöjligen kunnat säga hur många gånger Makitan slog honom, det var oräkneliga gånger. Vidare har Dragan berättat om en skenavrättning som han blev utsatt för och även nämnt de vakter som var närvarande, bland dem Makitan. Vakterna sade att de skulle arkebusera en av fångarna för att få dem att tala om vart en skära tagit vägen. Fångarna fick säga siffror som lades ihop och den siffra som de kom fram till föll på Dragan. Vakterna hjälptes åt att släpa ut honom från hangaren, eftersom han då inte kunde gå på grund av all misshandel. De satte pipan till ett vapen vid hans tinning och började räkna. Sedan avlossades ett skott med ett annat vapen bredvid hans huvud. Han var då i en dimma av rädsla och förstod inte riktigt om han var död eller fortfarande levde. Enligt Dragan upprepades detta sedan med två personer till. Efteråt fördes de till den kvinnliga hangaren där han blev kvar tills han fördes till sjukstugan. I den manliga hangaren trodde de att han hade avrättats.

Dragan och Ahmet Makitan kände varandra redan före kriget. Makitan har gjort gällande att Dragan beljuger honom på grund av en rivalitet i ungdomen. Dragan har berättat lågmält och på sakligt sätt. Han har gjort ett trovärdigt intryck och sagt sig inte ha känt någon rivalitet. Många av de frihetsberövade har nämnt att Dragan var en av dem som råkade mest illa ut. Dragans berättelse om misshandeln vinner stöd av vad Petar uppgett om att det var cirka 10 vakter som slog Dragan. Petar såg Makitan stå nära Dragan då men han såg inte direkt att Makitan slog för han vågade inte titta men han hörde Dragans hemska gråt. Petar har uttryckt att vad de gjorde med Dragan har inte med mänskligt beteende att göra. Även Mile har berättat om när Dragan blev svårt misshandlad. Mirko och Drago har också uppgett att de sett Makitan slå Dragan. Slavko 2 har berättat att Dragan blev kallad fram till fönstret och slagen sönder och samman. När det gäller skenavrättningen stöds Dragans berättelse av bl.a. Saša, Todor, Ratko, Olga och Koviljkas uppgifter. Tingsrätten

finner därför att det finns skäl att sätta tilltro till Dragans uppgifter. Det är således bevisat att Makitan, ensam eller tillsammans och i samråd med andra vakter, slagit Dragan med knytnävar och tillhyggen, sparkat honom vid flera tillfällen och utsatt honom för skenavrättning.

Mirko har uppgett att han blev misshandlad av Ahmet Makitan vid flera tillfällen och har särskilt beskrivit två händelser. Vid den första kom Makitan tillsammans med två andra soldater till hangaren och Makitan sparkade honom på ryggen och låren innan de övergick till att misshandla andra fångar. Vid det andra tillfället, vilket också var sista gången han såg Makitan, kom denne också tillsammans med två andra soldater till hangaren. De började slå en manlig sjuksköterska som hade sin plats intill hans på golvet. Makitan råkade då snubbla över hans fot och började sparka och slå honom. De andra två soldaterna anslöt sig och de slog alla tre med batonger tills han säckade ihop. De två som var med Makitan reste honom upp mot väggen och höll honom medan Makitan sparkade honom ett par gånger i magen och på knäna tills han föll ihop igen.

Mirko berättat på ett trovärdigt och återhållsamt sätt. Han har inte gett sken av att vilja tillvita Ahmet Makitan något som denne inte har gjort. Mirko har i stället framhållit han inte tyckte det var så allvarligt när Makitan någon annan gång gav honom en spark eller två. Han har sagt sig minnas att det nog var Vladimir 2 och Milivoje 2 som hjälpte honom efter den sista misshandeln. Dessa har emellertid inte särskilt berättat om just denna händelse, vilket kan ha sin förklaring i att misshandel var något som dagligen drabbade många och det kan vara svårt att minnas och berätta om alla tillfällen. Men hänsyn till vad tingsrätten anfört om stödbevisning, finner tingsrätten att bristen på sådan gör att tillförlitligheten kan ifrågasättas. Åtalet på denna punkt ska därför ogillas.

Nenad är avliden till följd av en misshandel i lägret. Åklagaren har gjort gällande att Ahmet Makitan i samverkan med andra HOS-soldater slagit honom med

tillhyggen och sparkat honom vid flera tillfällen samt knuffat honom vid flera tillfällen så att han upprepade gånger fallit mot väggar och golv.

Dragan har berättat att Nenad blev mycket utsatt eftersom hans sovplats var vid dörren till hangaren och att vakterna, också Ahmet Makitan, kom först till Nenad och levde ut sina sadistiska böjelser på Nenad. Nenad blev mycket skadad och hans revben hade borrats in i lungorna. Dragan och Nenad låg bredvid varandra i två dygn i sjukstugan. Han har påpekat att de slag Nenad fick inomhus inte var sådana som man dog av. Tingsrätten finner att det av Dragans uppgifter inte klart framgår att Makitan slagit Nenad. Annan bevisning finns inte och åtalet ska därför ogillas på denna punkt.

Sammanfattningsvis har tingsrätten, när det gäller våld mot enskilda målsäganden, funnit det ställt utom rimligt tvivel att Ahmet Makitan gjort sig skyldig till åtalade gärningar med undantag för åtalet för våld som riktat sig mot Sasa, Bozidar, Ratko, Slavko 2, Mirko och Nenad samt för slag med vapen och flaska när det gäller Rajko och slag med vapen när det gäller Mitar.

Kränkning av personlig värdighet genom omänsklig behandling

Förutom våld avser åtalet också andra former av omänsklig behandling som kränkt de frihetsberövade personliga värdighet.

När det först gäller **Olga**, har hon berättat att hon utsatts för våldtäkter och andra olika slags grymheter och kränkningar i lägret men att Ahmet Makitan aldrig rörde henne. Hon har också berättat att Makitan under hennes första tid i lägret, när hon vistades i den lilla cellen, kom tillsammans med andra soldater men att han inte gick in till kvinnorna utan stannade utanför och log lite nedlåtande. Senare kom han och visade henne ett foto på sig själv. När hon i slutet av maj eller början av juni månad flyttats till ett större rum på samma våning i administrationsbyggnaden hade soldaterna blivit djärvare och de som inte rört kvinnorna tidigare började göra det.

Det hade då kommit fler kvinnor till lägret. Soldaterna kom och gick i grupper och kränkte och trakasserade kvinnorna. De kallade kvinnorna för četnikkärningar och sade att de var smutsiga, stank och var mindre värda än andra. Makitan var med vid troligen två tillfällen och även han kallade kvinnorna för četniker. Olga har beskrivit hur svårt det var att kallas četnik eftersom de som under andra världskriget hade dödat civila, kvinnor och barn hade kallats četniker. Någon gång i juli månad när kvinnorna flyttats till en hangar, där de slutligen var drygt 80 kvinnor, kom Makitan då hon befann sig utanför hangaren och sade att han inte skulle våldta henne och inte ville ha något med våld men att han stod till förfogande om hon ville ha sex med honom. Han rörde henne dock inte.

Olga har lämnat sig berättelse på ett trovärdigt och återhållsamt sätt. Hon har varit noga med att framhålla att Makitan inte har rört henne och att han var en av de bättre soldaterna mot kvinnorna och mot henne som kvinna. Hon har vidare sagt att hon aldrig såg Makitan göra något mot någon även om hon hörde av andra i lägret att Makitan misshandlade männen. Makitan har berättat att han sett Olga första gången i köket men inte kunnat minnas om han träffat henne eller pratat med henne. Möjligen har han sett sig ha skäl att förneka sina kontakter med Olga eftersom han sannolikt haft kännedom om hur utsatt hon varit i lägret. Olga mindes särskilt Makitan på grund av att han visade fotot på sig själv för henne, ett foto som Makitan medgett att han hade. Att Makitan frågat Olga om hon ville ha sex med honom är i sammanhanget också speciellt eftersom sex enligt Olga var något vakterna tog med våld i lägret. Makitans person tycks därför särskilt ha fastnat i Olgas minne. Olgas uppgifter om speciella händelser gör att hennes uppgifter också kan anses tillförlitliga. Tingsrätten finner därför att Olgas uppgifter ska läggas till grund för bedömningen. Tingsrätten finner således att Makitan är övertygad om att tillsammans med andra HOS-soldater ha smädat ett antal frihetsberövade kvinnor, däribland Olga, med anspelning på deras etniska tillhörighet och därmed utsatt dem för förödmjukande och nedsättande behandling som inneburit en kränkning av deras personliga värdighet.

Att de flesta av de frihetsberövade manliga personerna tvingades repa gräs med bara händerna har så gott som alla målsägandena berättat om. Också Henrik Hovland såg vid sitt besök i lägret fångar som repade gräs. Ahmet Makitan har inte förnekat att det förekom men invänt att det närmast var att betrakta som vanligt trädgårdsarbete. Han har sagt sig ha tagit ut fångarna vid två tillfällen för att städa runt byggnaderna genom att ta bort plankor och repa gräs. De manliga målsägandena har emellertid samstämmigt berättat om att det inte var fråga om ”engelskt gräs” som man har i Sverige utan att gräset var högt, torrt och strävt och blandat med taggiga björnbärsbuskar, varför deras händer blev såriga och blodiga. Tingsrätten finner inte anledning att ifrågasätta målsägandenas uppgifter härvidlag.

Slavko 1, Saša, Srečko, Mile, Slobodan, Vladimir 2, Milivoje 2, Branislav 1, Todor, Branislav 2, Milivoje 3, Slavko 2 och Ratko har alla berättat att de varit utsatta för att ha tvingats att repa gräs under den varmaste tiden på sommaren och att det inte fanns tillgång till dricksvatten under arbetet. Vissa av dem, Saša, Mile, Vladimir 2, Milivoje 2, **Milan**, Branislav 2 och Slavko 2 har också tvingats att äta av gräset, ibland beta det direkt från marken. De har också berättat att det förekom att de ibland samtidigt tvingades att stående på alla fyra härma djur, t.ex. bräka som ett får eller kackla som höns. De frihetsberövade togs ut till arbetet i grupper om 20-30 personer och det kunde variera vem som vaktade. Uppgifterna om hur ofta Ahmet Makitan vaktade vid gräsreningen går isär mellan minst två gånger, 3-4 gånger, fler än 10 gånger, ofta eller att han var närvarande men inte varje gång. Den rimmande ramsa som uppstod i lägret ”I Dretelj växer det gräs, men det betas inte av kor och får. Här kommer Zoka, här kommer Maks och vi måste beta gräs” innebar enligt Slobodan att Makitan ofta var närvarande vid gräsreningen. Det kan anses klarlagt att han måste ha vaktat dem vid mer än de två tillfällen han själv medgett men exakt hur många gånger går inte att klarlägga. Genom målsägandenas uppgifter är också visat att även Milan tvingats till gräsrening.

Ett annat inslag av förödmjukande och kränkande behandling i Dretelj var enligt de manliga frihetsberövade att de ständigt tvingades att sjunga Ustaša-sånger. **Saša**,

Srečko, Mile, Milivoje 2, Branislav 1, Petar, Nenad 1, Todor, Milivoje 3 och Drago har alla sagt sig ha varit med när de tvingats sjunga. Milivoje 2 har särskilt berättat om att Ahmet Makitan vid ett tillfälle när de skulle lasta av en tobaksleverans, tog honom åt sidan och beordrade honom att sjunga en sång som innehöll skällsord. När han inte kunde sången, fick han sjunga efter Makitan och beordrades att lära sig sången till nästa dag. Branislav 1 har uppgett att de ständigt skulle sjunga dessa sånger, även när de repade gräs, och att de skulle lära sig sångerna utantill. Han har berättat att alla vakter, också Makitan, uppmanade dem att sjunga så snart de kom. Todor har berättat att de särskilt sent på kvällen eller på natten tvingades sjunga en speciell sång i kör och att Makitan var närvarande vid sådana tillfällen. Drago har uppgett att fångarna flera gånger om dagen beordrades att sjunga Ustaša-sånger, särskilt av Makitan. Även Petar har berättat att de av Makitan och andra vakter tvingades sjunga en farlig sång, ett slags nazistisk sång men att han själv tyckte det var bättre att sjunga än att bli slagen.

Tingsrätten finner inte skäl att ifrågasätta deras utsagor, som stöder vars och ens berättelse, om Ustaša-sångerna. Beteendet har ingått som ett led i att kränka de frihetsberövades personliga värdighet.

Ett flertal av de frihetsberövade har berättat att det ofta förekom sexuella övergrepp i olika former i lägret. De har ibland förklarat att de inte vill namnge vilka som varit utsatta för detta med hänsyn till deras personliga integritet.

Saša har berättat att Ahmet Makitan var med vid ett av de två tillfällen som han utsattes för sexuella handlingar. Den ena gången fördes han och några andra fångar in i ett halvmörkt rum och tvingades klä av sig och masturbera varandra. Den andra gången rusade berusade HOS-soldater in i hangaren och tvingade några av fångarna att klä av sig och utföra homosexuella samlag med varandra. Han blev tvingad att delta i de sexuella handlingarna, vilket han på grund av skamkänslor inte velat berätta tidigare.

Tingsrätten ifrågasätter inte att Saša varit utsatt för det han berättat. Åtalet omfattar endast det första tillfället där åklagaren påstått att Sasa och en annan av de frihetsberövade tvingats att masturbera varandra. Det framstår som oklart om Ahmet Makitan skulle ha varit närvarande vid detta tillfälle. Det finns ingen annan bevisning som talar för att så skulle vara fallet. Todor har visserligen uppgett att Makitan var närvarande när fångarna tvingades suga av varandra. Det är dock ovissst vilka fångar som det då handlat om. Det saknas därmed tillräcklig stödbevisning för att åtalet ska kunna vinna bifall i denna del.

Mile har uppgett att han av Ahmet Makitan tvingats till oralt samlag med en annan frihetsberövad vid namn Medan, vilket skulle ha ägt rum dagen efter hans ankomst till Dretelj, alltså den 5 juli. Mile har inte sagt att han skulle ha tvingats till sexuella handlingar vid något annat tillfälle. **Petar** har berättat att han och Mile tvingades att ha oralsex med varandra. Radoslav har berättat att Ahmet Makitan och Glogovac en kväll tvingade Mile till oralsex. Dragan har också uppgett att Mile och en annan äldre man tvingades att stoppa könsorganen i varandras munnar. Varken Petar, Radoslav eller Dragan, som inte hade kommit till lägret vid den tidpunkt då Mile enligt egen uppfattning tvingades till det orala samlaget, synes dock tala om den händelse Mile själv berättat om. Då Miles uppgifter dämrred inte vinner stöd av någon annan bevisning kan de inte anses så tillförlitliga att de kan läggas till grund för en fällande dom. Åtalet ska därför ogillas på denna punkt.

Att också **Mitar** tvingades delta i sexuella handlingar stöds av Slavko 2, som berättat att Ahmet Makitan och en annan vakt tvingade Mitar, en som kallades ”prästen” och två andra fångar att ha oralsex med varandra. Slavko 2 har lämnat vissa detaljer om händelsen som hur man hörde hur de spottade efteråt. Slavko 2 har också uppgett att ingen ville erkänna någon sådant men att Mitar, som han var vän med sedan tidigare, själv berättade det för honom senare. Mitar har inte kunnat höras i målet. Endast Slavko 2s uppgifter utgör inte tillräcklig bevisning eftersom det utan stödbevisning inte går att utesluta att han misstagit sig eller minns fel. Åtalet ska alltså ogillas i denna del.

Drago har berättat om hur Ahmet Makitan tvingade honom att äta upp de cigarettfimpar som inte fick plats i handen när han samlat ihop dem. Även **Saša** har berättat om en liknande händelse där Makitan tvingat honom att äta cigarettfimpar. Då ingen annan stödbevisning har framlagts anser tingsrätten att åtalet inte kan anses styrkt på denna punkt. Åtalet ska således ogillas i dessa delar.

Slobodan har berättat om ett tillfälle där han tillsammans med Radovan var på väg till läkaren med ett urinprov och stoppades av Ahmet Makitan och två andra vakter. Makitan sade att de inte alls skulle gå till läkaren med urinprovet utan i stället dricka upp det. Så han och Radovan blev tvungna att dricka upp urinen. Radovan har också berättat om urinprovet men däremot sagt att det var han som fick dricka upp det och att det ägde rum på läkarmottagningen. Många av de frihetsberövade har berättat om att det förekom att en del av dem tvingades att dricka urin. Med hänsyn till att det i detta fall inte finns något som stöder Slobodans uppgift att han tvingades dricka urin, kan åtalet inte bifallas på denna punkt.

Todor har uppgett att han flera gånger tvingats dricka urin ur latrinhinken i hangaren när Ahmet Makitan var vakthavande. En annan vakt tvingade honom till det men det var med Makitans tillåtelse. Makitan stod bredvid och skrattade. Flera andra av de frihetsberövade har berättat att sådant förekom. Tingsrätten finner, i avsaknad av stödbevisning, inte tillförlitligen styrkt att Makitan har varit närvarande eller haft uppsåt till att tvinga Todor till att dricka urin. Åtalet ska således ogillas i denna del.

Vidare har **Slobodan** berättat om när han och andra frihetsberövade fick rengöra toaletterna med bara händerna och sedan fick var sin brödbit som Ahmet Makitan och de andra vakterna tvingade dem att äta upp utan att de dessförinnan fick tvätta sina smutsiga händer. Även Branislav 1 har berättat om toalettstädning, men han har inte berört de speciella händelser som Slobodan berättat om, nämligen att de blev utfrågade av Makitan och de andra vakterna om vem Maks Luburic var och att de

fick stryk oavsett vilket svar de gav. Då annan stödbevisning saknas kan det inte anses klarlagt att Makitan var med vid detta tillfälle. Åtalet ska ogillas på denna punkt.

Todor har berättat att Makitan förde honom och Petar till ett djupt tilltäppt avloppsschakt med mänsklig urin och avföring, olja och annat där de tvingades arbeta hela dagen med bara händerna utan skyddskläder eller verktyg. **Petar** har emellertid inte kunna dra sig till minnes detta tillfälle. Tingsrätten finner att det inte kan uteslutas att Todor kan missminna sig i fråga om vem som var med vid tillfället. Då annan stödbevisning inte finns kan åtalet inte bifallas i dessa delar.

Petar har berättat om en speciell händelse när de var på väg för att arbeta i Ljubuški. Ahmet Makitan var vid tillfället arg för att de skulle åka och kriga och sade att det var serbernas fel samtidigt som han stack upp ett styvt grässtrå i Petars näsa. Detta är visserligen en händelse som tydligt skiljer sig från annan misshandel och kränkning som de frihetsberövade berättat om men då den inte stöds av annan bevisning ska åtalet ogillas.

Dragos berättelse om hur han av Ahmet Makitan tvingats slå en medfånge med en trädgren vinner visst stöd av Petars och andra frihetsberövades uppgifter om att slagsmål mellan fångarna regelbundet beordrades. Enligt Petars uppfattning var Makitan initiativtagare till slagsmålen. Emellertid har Drago inte berättat särskilt detaljrikt och det kan inte anses helt klarlagt hur denna händelse utspelade sig. Någon uppgift om vem medfången var finns inte och inte heller någon annan stödbevisning. Åtalet kan därför inte bifallas.

Kränkande behandling förekom också i andra former. Mile har berättat om hur han tvingades delta i en ”lek” som Ahmet Makitan ledde. Mile skulle imitera ett flygplan varvid han fick breda ut armarna och låtsas flyga och sedan störta till marken. Han fick utföra detta upprepade gånger medan Makitan och en kamrat till honom skrattade. Miles uppgifter vinner stöd av att Dragan berättat att Makitan var

med när Mile och Slavko tvingades imitera flygplan och skulle störta till marken och därvid ta emot, inte med händerna utan med bröstet. Branislav 1 har berättat om hur han av Ahmet Makitan och en annan vakt i hangaren tvingades imitera att han körde taxi med dem som passagerare och att han fick stryk om han låtsades ta betalt och även om han inte låtsades ta betalt för färden. Dessa händelser har inte särskilt varit föremål för åtalet men visar på att förödmjukande behandling som kränkt de frihetsberövades personliga värdighet närmast utgjort ett nöjesinslag för vakterna i lägret.

Sammanfattningsvis har tingsrätten, när det gäller kränkning av personlig värdighet genom omänsklig behandling, funnit ställt utom rimligt tvivel att Ahmet Makitan gjort sig skyldig till de åtalade gärningarna med undantag för de sexuella handlingarna avseende Sasa, Mile och Mitar, tvingande till att äta cigarettfimpar avseende Sasa och Drago, tvingande till att dricka urin beträffande Slobodan och Todor, händelsen med brödätning i samband med toalettstädning beträffande Slobodan, arbete i avloppsschakt beträffande Todor och Petar, tvingande till att slå en annan frihetsberövad beträffande Drago samt händelsen med grässtrået i näsan på Petar.

Vad Ahmet Makitan gjort sig skyldig till gentemot de enskilda målsägandena definieras i Romstadgans art. 7 som tortyr, dvs. ”uppsåtligt tillfogande av allvarlig smärta eller svårt fysiskt eller psykiskt lidande för någon som befinner sig i den tilltalades förvar eller står under hans eller hennes kontroll”.

Ahmet Makitans ansvar för att målsägandena hölls frihetsberövade

Tingsrätten har redan slagit fast att civila personer med huvudsakligen serbiskt ursprung frihetsberövades och spärrades in i Dretelj som ett led i en politik som gick ut på att utpressa företrädare för Förbundsrepubliken Jugoslavien att utväxla fångar. Tingsrätten har vidare ansett det bevisat att Ahmet Makitan var vakt i lägret åtminstone från slutet av maj 1992 eller början av juni fram till den 11 augusti

samma år samt att han under den tiden, i den utsträckning som anges i de föregående kapitlen, utövat våld mot fångarna och kränkt dem. Han ska dömas för de gärningarna.

Frågan är närmast om han också ska hållas ansvarig för själva frihetsberövandena. Åklagaren har inte påstått att Ahmet Makitan i något fall skulle ha varit med vid gripandet av de frihetsberövade personerna. Ahmet Makitan måste dock, med hänsyn till vad målsägandena berättat för honom, ha insett att andra HOS-soldater bemäktigat sig dem och spärrat in dem i lägret. Han måste också ha varit medveten om att frihetsberövandena var olagliga eftersom han fått vetskap om att det var fråga om civilpersoner som gripits i sina hem eller på sina arbetsplatser. Han har när det gäller Dragan invänt att denne var militär. Enligt tingsrättens uppfattning står det dock klart att Dragan hade dragit sig undan från armén sedan en inte obetydlig tid och att han inte hade för avsikt att återvända dit. Med beaktande av att det vid tvekan om en person är civil eller kombattant enligt TP I art. 50 p. 1 ska anses som att personen är civil bör också Dragan anses som civilperson.

Ahmet Makitan var väl medveten om att fångarna var så gott som uteslutande serber och att ingen av dem skulle få någon rättslig prövning. Ännu mindre hade de naturligtvis möjlighet att överklaga något beslut om frihetsberövande.

Ahmet Makitan gick med i HOS medveten om den politik som HOS stod för, nämligen att få till stånd ett storkroatiskt rike inkluderande ett odelat Bosnien-Hercegovina. För att nå det målet krävdes att områdena rensades från serber, eller som Blaž Kraljević i ett tal den 2 augusti 1992 uttryckte saken: četnikerna ska jagas över Drina (gränsfloden). Vakterna i lägret upplystes om, enligt vad flera av målsägandena uppgett, att de frihetsberövade inte fick misshandlas eftersom de skulle vara i sådant skick att de kunde utväxlas. Att fångarna skulle utväxlas var något som en del av fångarna fick veta redan när de greps medan andra fick det klart för sig när de kom till lägret.

Henrik Hovland har vittnat om att Blaž Kraljević för honom berättat att fångarna skulle användas till utväxling. De frihetsberövade fick också veta att de skulle bli kvar i lägret till dess de blev utväxlade såvida de inte, som i något fall, hade någon som kunde köpa ut dem för en större summa pengar.

Att syftet med frihetsberövanden var att använda de tillfångatagna personerna som gisslan för att tvinga företrädare för Förbundsrepubliken Jugoslavien att utlämna kroater som villkor för att gisslan skulle släppas, samtidigt som en etnisk rensning ägde rum, måste stått klart även för Makitan. Han har således haft uppsåt till att syftet med att gripa och spärra in målsägandena var att de skulle användas för att utväxlas mot tillfångatagna kroater.

Sammanfattningsvis var Ahmet Makitan alltså medveten om förutsättningarna för frihetsberövandena och syftet med dessa.

Tagande av gisslan – liksom människorov – är ett s.k. perdurerande brott, vilket innebär att det kan begås under en period av tid. Innebörden i detta fall är att frihetsberövandena konstituerade ett brott som begicks inte bara när målsägandena greps och fördes till Dretelj utan även under hela den tid de hölls inspärrade där. Även om Ahmet Makitan inte deltog i gipandet i något fall, bidrog han genom sitt arbete som vakt i lägret till att fångarna hölls fortsatt inspärrade och att de i strid med folkrätten berövades friheten och tvingades leva i en situation som kännetecknades av våld, hot, kränkningar, brutala levnadsvillkor och ständig fruktan för att skadas eller dödas. Om allt detta har Ahmet Makitan varit medveten. Det sagda innebär att det föreligger såväl objektiva som subjektiva förutsättningar för att hålla honom straffrättsligt ansvarig inte bara för våld och kränkningar mot de enskilda målsägandena i enlighet med vad som sagts i det föregående utan också för att målsägandena berövades sin frihet.

Han ska dock inte dömas för frihetsberövandet av Bozidar eftersom det inte är bevisat att han var i lägret under den tid det frihetsberövandet pågick.

I de fall Ahmet Makitan agerat ensam ska han dömas som gärningsman. I de flesta fall har han handlat tillsammans med andra HOS-soldater. Det gäller överlag för frihetsberövandena. I de fall han samverkat med andra HOS-soldater ska han dömas för att ha utfört gärningarna gemensamt och i samförstånd med dem.

Om förmans befallning

Ahmet Makitan har invänt att han enbart gjorde vad befälen bestämde och att han därför inte kan hållas ansvarig för sina gärningar. Bestämmelser om förmans befallning finns i 24 kap. 8 § brottsbalken och dessutom i Romstadgan art. 33. Förmans befallning fritar varken enligt svensk rätt eller enligt folkrätten som huvudregel från ansvar när det gäller rättsstridiga befallningar. Med hänsyn till omständigheterna är det uppenbart att eventuella befallningar har varit rättsstridiga. Ahmet Makitan kan följaktligen inte undgå ansvar även om han i vissa fall skulle ha handlat på förmans befallning.

Brottsrubricering

Att ta en skyddad person som gisslan utgör enligt GK IV art. 147 och Genèvekonventionernas gemensamma art. 3 en svår överträdelse av konventionerna och bedöms enligt 22 kap. 6 § brottsbalken som folkrättsbrott. Förutsättningarna för att döma till ansvar för tagande av gisslan är uppfyllda. Den svenska brottsrubriceringen blir då *folkrättsbrott*.

Åklagaren har gjort gällande att Ahmet Makitan inte bara ska dömas för folkrättsbrott omfattande tagande av gisslan utan även för människorov eller medhjälp därtill. Även förutsättningarna för att döma till människorov är i och för sig uppfyllda. Dock är det inte bevisat att syftet med bortförandet och inspärlandet varit att tvinga personerna till tjänst, även om det senare visade sig att fångarna tvingades utföra en del arbete. Detta subjektiva överskottsrekvisit har dock endast

utgjort en del av gärningspåståendet om människorov och ändrar inte bedömningen att det i och för sig finns förutsättningar att döma till ansvar för människorov.

Med beaktande av att det inte är bevisat att fångarna inte frihetsberövats för att tvingas till tjänst kan i detta fall brottet tagande av gisslan sägas sammanfalla med brottet människorov. Frågan är närmast om Ahmet Makitan bör dömas för båda dessa brott i s.k. konkurrens eller endast för ett av dem. Det finns uttalande i t.ex. kommentaren till brottsbalken som talar för att han bör dömas för båda brotten. I samma riktning pekar den omständigheten att det för människorov är angivet ett minimistraff på fyra år, vilket gör att man kan hävda att straffskalan för människorov är strängare än den för grovt folkrättsbrott. Vid sådant förhållande bör man typiskt sett döma i vart fall för det brott som har den strängare straffskalan.

Emellertid anser tingsrätten att gärningarnas art i detta fall har en tydlig prägel av folkrättsbrott och inte av människorov. Med beaktande av detta, och då det i praktiken föreligger identitet mellan brotten tagande av gisslan (som är en del av folkrättsbrottet) och människorov, finner tingsrätten att Ahmet Makitan endast bör dömas för folkrättsbrott. Det ska för klarhetens skull framhållas att denna bedömning inte påverkar vare sig straff eller skadestånd. Folkrättsbrottet består av tagande av gisslan jämte övriga svåra överträdelser av den humanitära rätten som domstolen i det föregående funnit bevisade. Folkrättsbrottet utgör endast ett brott trots att det omfattar ett flertal olika gärningar. På de av åklagaren anförda skälen är brottet grovt.

I vissa delar ogillar tingsrätten åtalet. Eftersom det rör sig om ett brott är dessa delar att bedöma som gärningsmoment i folkrättsbrottet och inte som särskilda brott. Det behöver därför inte sägas i domslutet att åtalet ogillas på vissa punkter.

PÅFÖLJD

Den brottslighet Ahmet Makitan har gjort sig skyldig till är mycket allvarlig. Han döms nu som gärningsman för grovt folkrättsbrott omfattande medverkan till tagande av gisslan avseende 27 skyddade civilpersoner och medverkan till att bevara de brutala och regelvidriga förhållandena under vilka dessa tvingas leva i lägret samt att uppsåtligen ha tillfogat åtskilliga av dem allvarligt lidande genom att i stor utsträckning utsätta dem för tortyr eller tortyrliknande handlingar och för förödmjukande och nedsättande behandling varigenom han kränkt deras personliga värdighet. Med hänsyn till brottslighetens art och straffvärde kan annan påföljd än fängelse inte komma i fråga.

Ahmet Makitan har åberopat att han inte kände till krigets lagar och att han vid den tiden inte kände till Genèvekonventionerna. Han har gjort gällande att han inte hade fått någon som helst kunskap om vad en soldat får eller inte får göra under krig. Enligt 22 kap. 8 § brottsbalken stadgas att om någon som förövat brott under krig, därvid inte saknat anledning anta att gärningen enligt krigsbruk var tillåten, får dömas till lindrigare straff än vad som är stadgat för gärningen. Om omständigheterna är synnerligen mildrande ska inte dömas till ansvar.

Som redan framgått har tingsrätten funnit det uteslutet att Ahmet Makitan inte skulle ha förstått att det i krig inte var tillåtet att frihetsberöva civilpersoner utan att de hade möjlighet att få en rättslig prövning av saken eller att utsätta de frihetsberövade för misshandel och annan kränkande behandling. Han har alltså saknat anledning anta att de gärningar han begått var tillåtna.

Någon direkt vägledande praxis när det gäller straffvärdet för folkrättsbrott föreligger inte i Sverige. Vid en jämförelse med den enda svenska domen (Stockholms tingsrätts, avd. 13, i mål B 4084-04), norska Borgartings Lagmanretts dom den 12 april 2010 (Mirsad Repak-målet) och främst ICTYs domar avseende

liknande brott, kan sägas att straffvärdet för brottslighet i detta mål uppgår till åtta år.

Vid bestämmandet av fängelsestraffets längd ska beaktas att mer än 18 år förflutit sedan gärningarna begicks. Beroende på olika omständigheter, som t.ex. att personer håller sig undan i annat land, har det i många fall tagit mycket lång tid innan krigsförbrytelser har kunnat lagföras. Ahmet Makitan kom till Sverige år 1999 och har här levt under eget namn och har inte gjort något för att undandra sig lagföring. Han har så vitt känt levt under ordnade förhållanden med hustru och två barn och han har inte heller gjort sig skyldig till brott sedan han kom hit. Han lider själv också av vissa fysiska besvär efter krigstiden. Med hänsyn framför allt till den långa tid som förflutit sedan brotten begicks kan fängelsestraffets längd bestämmas till fem år.

HÄKTNING

Ahmet Makitan har varit häktad sedan den 12 januari 2010. Han har under häktningstiden haft restriktioner under mer än ett års tid. Han har hustru och två barn och fast bostad. Han har inte gjort sig skyldig till brott under sin tid i Sverige. Han döms nu till ett längre fängelsestraff. Det får därför, trots att hans personliga förhållanden talar för motsatt bedömning, anses finnas en risk för att han på fri fot skulle bege sig från riket och därigenom undandra sig sitt straff. Han bör därför stanna kvar i häkte till dess domen i ansvarsdelen vinner laga kraft mot honom.

SKADESTÅND

Vid angiven utgång i skuldfrågan är Ahmet Makitan skyldig att ersätta målsägandena för den skada de lidit. Parterna är ense om att svensk rätt ska tillämpas vid bedömningen av skadeståndsfrågan.

Annan invändning – utöver att Makitans handlat på sina överordnades order – mot skadeståndsskyldigheten än att Makitan inte gjort sig skyldig till åtalade gärningar har inte framställts. Däremot har Ahmet Makitan gjort gällande att, för det fall han ska betala skadestånd till målsägandena, det är hans överordnade som på grund av sitt principalansvar ska utge ersättningen. Han har också framfört att skadeståndsskyldigheten bör vara solidarisk och att avräkning bör ske av det skadestånd som vissa av målsägandena tilldömts i Mirsad Repak-målet i Norge, beträffande Olga dock inte vad hon erhållit i menersättning. Slutligen har han gjort gällande att det finns skäl till jämkning av beloppens storlek, så som han får förstås, till 0 kr. Han har anfört att det vore oskäligt betungande med hänsyn till hans försörjningsskyldighet mot familjen och hans ekonomiska situation i övrigt att betala ens en liten del samt att målsägandena inte har behov av skadestånd.

Målsägandena lever alla under mer eller mindre bekymmersamma omständigheter, en del i armod, då de efter tiden i Dretelj ännu inte återhämtat sig fysiskt eller psykiskt. Många har också mist sina hem och förlorat sina ägodelar. Deras behov av skadestånd kan inte ifrågasättas. Då något principalansvar inte föreligger ska Ahmet Makitan åläggas att betala skadestånd till målsägandena. Tingsrätten finner att skadeståndets storlek bör jämkas trots att fråga är om uppsåtligt brott. Hänsyn bör därvid tas till Makitans betalningsmöjligheter och till graden av skuld i allt det målsägandena utsatts för. Särskilt måste beaktas att antalet målsägande är stort och att det yrkade skadeståndet därför uppgår till betydande belopp.

Enligt 5 kap. 6 § skadeståndslagen ska skadestånd med anledning av kränkning bestämmas efter vad som är skäligt med hänsyn till handlingens art och varaktighet.

Därvid ska särskilt beaktas om handlingen haft förnedrande eller skändliga inslag, varit ägnad att framkalla allvarlig rädsla för liv eller hälsa, riktat sig mot någon med särskilda svårigheter att värja sin personliga integritet, inneburit ett missbruk av ett beroende- eller förtroendeförhållande eller varit ägnad att väcka allmän uppmärksamhet.

I målsägandenas fall har den tid de varit frihetsberövade varierat från någon vecka till flera månader. Kränkningarna har i samtliga fall varit allvarliga även om art och omfattning av dessa också har varierat. Tingsrätten anser det därför skäligt att något differentiera skadeståndsbeloppen med utgångspunkt i hur länge var och en tvingats vistas i lägret och hur utsatt för våld och kränkningar personen varit av Ahmet Makitan. Trots det måste en schablonmässig uppskattning göras av skäliga belopp.

Det skadestånd som var och en av målsägandena yrkat kan i och för sig anses skäligt. Det sammanlagda beloppet avseende kränkning samt sveda och värk uppgår till 5 550 000 kr jämte ränta. Vid en sammantagen bedömning anser tingsrätten att det begärda skadeståndet är oskäligt betungande och bör jämkas till 1 500 000 kr, främst mot bakgrund av vilka ekonomiska möjligheter Makitan kommer att ha att betala skadestånd. Därvid bör de målsägande som varit i lägret mer än en månad, dvs. Olga, Slavko 1, Vladimir 1, Saša, Srečko, Mile, Slobodan, Vladimir 2, Milivoje 2 och Branislav 1, ersättas med 50 000 kr vardera medan de som varit i lägret runt en månad eller kortare tid, dvs. Todor, Branislav 2, Petar, Koviljka, Slavko 2, Drago, Radovan, Ratko, Dragan, Mirko, Nenad 1 och Sofija bör ersättas med 40 000 kr vardera. Bortsett från de personer som inte påstått sig ha utsatts för något särskilt våld eller liknande från Makitans sida, bör övriga personer ersättas med ytterligare 30 000 kr vardera, i Dragans fall dock ytterligare 40 000 kr med hänsyn till den svåra kränkning skenavrättningen inneburit. Ersättningarna avser kränkning jämte sveda och värk. På beloppen ska ränta betalas enligt 6 § räntelagen från den 11 oktober 2010 till dess betalning sker.

Med hänsyn till det inte visats att Makitan har medverkat i misshandeln av Božidar och således inte orsakat Božidars död, ska han inte förpliktas att utge skadestånd för Sofijas förlust av sin make.

I sammanhanget kan också anmärkas att Makitan erhållit en viss jämkning i det att målsägandena slutligen yrkat ränta från dagen för delgivning av stämning i stället för från tidpunkten för brottet.

I de flesta fall har Ahmet Makitan begått gärningarna tillsammans med andra HOS-soldater. Om två eller flera ska ersätta samma skada, svarar de normalt enligt 6 kap. 4 § skadeståndslagen solidariskt för skadeståndet. I detta fall är ovisst om någon och i så fall vem som skulle svara för skadeståndet jämte Makitan. Han ska därför nu åläggas att ensam stå för skadeståndet. Vissa av målsägandena, nämligen Olga , Dragan och Srecko, har tillerkänts skadestånd avseende kränkning under samma tid i lägret Dretelj i den norska domen mot Mirsad Repak. Eftersom dessa inte bör tillerkännas dubbelt skadestånd för samma tid i lägret, bör skadeståndet skäligen bestämmas på så sätt att vad Repak kan visas ha betalat till dessa målsäganden ska avräknas från Makitans ersättningsskyldighet till dem. För det fall att någon eller några andra kommer att lagföras för samma brottslighet kan det inte uteslutas att denne eller dessa åläggs att betala skadeståndet solidariskt med Makitan eller fler personer och att Makitan därvid kommer att få regressrätt mot dem om han skulle komma att betala hela beloppet ensam.

ERSÄTTNINGSFRÅGOR

Målet har för svenskt rättsväsende varit av synnerligen ovanlig art. Det har avsett brottslighet som pågått under en längre tid i ett främmande land i krig för mer än 18 år sedan. Det har varit omfattande såväl när det gäller förundersökningen som antalet huvudförhandlingsdagar. Huvudförhandlingen har pågått i drygt fem månader. Stora arbetsinsatser har krävts av försvarare och målsägandebiträden.

Utlandsresor och olika arrangemang har blivit nödvändiga för att huvudförhandlingen skulle kunna genomföras eftersom så gott som alla hörda personer är bosatta i olika länder utanför Sverige. Det är därför ofrånkomligt att försvararnas och målsägandebiträdenas kostnadsräkningar upptar betydande belopp.

Caroline Reiner, Göran Hjalmarsson, Hanna Lindblom, Bengt Hesselberg, Ola Salomonsson och David Hall har alla varit väl pålästa och utfört sina uppdrag med stor skicklighet. Vid genomgång av deras ersättningsyrkanden finner tingsrätten att de begärda beloppen avser åtgärder som varit nödvändiga för tillvaratagande av huvudmännens rätt utom i det fall som nedan redogörs för. Ersättningarna är i övrigt skäliga.

Bengt Hesselberg har yrkat ersättning för 10 timmars arbete och sex timmars tidsspillan i samband med en resa till Sarajevo för att eskortera målsäganden Olga och hennes stödperson till huvudförhandlingen i Stockholm. Tingsrätten anser inte att resan varit nödvändig då hon redan hade fått tillåtelse att eskorteras av en stödperson på tingsrättens bekostnad. Avdrag ska därför göras med ett belopp motsvarande den yrkade ersättningen för arbete och tidsspillan.

Jan Kyrö förordnades ursprungligen den 14 januari 2010 som målsägandebiträde åt sex målsäganden bosatta i Bosnien. Kyrö upplystes den 4 maj 2010 om att åklagaren inte längre avsåg att återropa förhör med tre av hans klienter. När åtal väcktes den 4 oktober 2010 omfattades åtalet endast en av dessa, nämligen Todor. Tingsrätten entledigade i beslut den 1 februari 2011 Jan Kyrö som målsägandebiträde åt samtliga sina klienter i målet och förordnade advokaten Bengt Hesselberg som målsägandebiträde för Todor.

Jan Kyrö har yrkat ersättning för uppdraget som målsägandebiträde bl.a. för 412 timmars arbete och 173 timmars tidsspillan. Med hänsyn till att han sedan målet påbörjades endast biträtt en målsägande och endast varit aktiv i målet till och med oktober 2010, förutom en huvudförhandlingsdag i slutet av november 2010, bör

uppdraget inte ha fordrat arbete i så stor omfattning som den angivna. Tingsrätten finner inte skäl att ifrågasätta att han nedlagt det angivna arbetet men anser att han har haft skäl att begränsa sin arbetsinsats. När det gäller begärd ersättning för tidsspillan noterar tingsrätten att hans ersättningsanspråk omfattar 41 timmars tidsspillan i samband med en resa till Sarajevo den 27-28 november 2010 för att ledsaga målsäganden Todor till förhöret i tingsrätten. Tingsrätten har informerat målsägandebiträdena om, att om en målsägande är i behov av ersättningsberättigad ledsagare ”från dörr till dörr” ska skälen härför presenteras tingsrätten före resan. Kyrö har inte informerat tingsrätten om något sådant behov och har således inte förankrat sitt beslut om resa hos tingsrätten. Tingsrätten, som ifrågasätter nödvändigheten av resan då t.ex. en ledsagande stödperson kunnat begränsa kostnaderna, finner att ersättning för tidsspillan under resan inte ska ersättas.

Sammantaget finner tingsrätten att Jan Kyrö får anses skäligen tillgodosedd med ersättning motsvarande 350 timmars arbete och 132 timmars tidsspillan samt begärd ersättning för utlägg. Vidare ska inte mervärdesskatt utgå på beloppet 3 762 kr avseende utlägg för klientens räkning då detta inte kan anses som en kostnad i hans rörelse.

SEKRETESS

Målsägandena har begärt att deras person- och adressuppgifter ska förbli sekretessbelagda i domen och förklarat att de som varit målsägande i den s.k. Repak-målet i Norge lidit skada av att uppgifterna blivit offentliga.

I 35 kap. 12 § offentlighets- och sekretesslagen stadgas i vilka fall sekretess gäller vid domstol. Enligt punkterna 1 och 9, gäller sekretess i mål om sexualbrott och människorov om det kan antas att den enskilde eller någon närstående till denne lider skada eller men om uppgiften röjs. Tagande av gisslan kan i detta fall jämföras med människorov. Tingsrätten finner därför att det finns rättsliga

STOCKHOLMS TINGSRÄTT
Avdelning 4
Enhet 42

DOM
2011-04-08

B 382-10

förutsättningar att förordna om att sekretessen för person- och adressuppgifter ska bestå. Då målsägandena eller deras närstående kan komma att lida skada om uppgifterna röjs ska sekretessen bestå.

HUR MAN ÖVERKLAGAR, se domsbilaga 5

Överklagande, ställt till Svea hovrätt, ges in till tingsrätten senast 2011-04-29

Hjalmar Forsberg

Lii Orlov-Lempert

Avräkningsunderlag, se bilaga 4

Skiljaktiga meningar, se nästa sida.

SKILJAKTIGA MENINGAR

Chefsrådmannen Hjalmar Forsberg är skiljaktig när det gäller åtalet avseende Olga (1A).

Frågan under denna punkt är om Ahmet Makitan smädat Olga och andra kvinnor vid flera tillfällen. Han har förnekat detta. Olga har däremot berättat att han vid ett tillfälle i början av hennes tid i lägret var tillsammans med andra soldater som kallade henne och andra kvinnor för cetnikkärningar. Enligt Olga stod han utanför cellen och lyssnade och log lite nedvärderande. När hon senare under lägertiden hade flyttats till ett annat utrymme blev hon vid troligen två ytterligare tillfällen trakasserad av honom. Tillsammans med andra soldater kallade han då henne och andra kvinnor för cetniker.

Olga gjorde ett synnerligen starkt intryck när hon lämnade sin berättelse i tingsrätten. Hennes utsaga var detaljerad, sammanhängande och fri från motsägelser och osannolika moment. Att hon verkligen har haft med Ahmet Makitan att göra är klarlagt, dels genom att båda varit i lägret under samma tid, dels genom att hon berättat om ett speciellt fotografi som han visat henne. Alla dessa omständigheter talar för att hennes berättelse bör godtas. För fällande dom i brottmål krävs emellertid att åtalet är ställt utom rimligt tvivel. Om domaren inte är säker på att åklagaren har rätt ska han alltså frikänna. I detta fall saknas bevisning som ger direkt stöd åt Olgas påstående om att Ahmet Makitan smädat henne och andra kvinnor. Rättegången har gett prov på att uppenbarligen trovärdiga personer helt enkelt tagit miste på viktiga uppgifter. Det framstår som i hög grad mänskligt att minnas fel och missta sig efter snart 19 år, särskilt när det handlar om händelser som i sammanhanget måste bedömas som mindre väsentliga. Även om Olga lämnat uppgifterna i syfte att tala sanning är det med hänsyn till bristen på bevisning som bekräftar hennes utsaga omöjligt att utesluta att hon misstagit sig. Åtalet ska därför ogillas på denna punkt. I övrigt är jag ense med majoriteten.

F.d. hovrättsrådet Lii Orlov-Lempert samt nämndemännen Doris Lindehag och Henry Samuelson är skiljaktiga när det gäller delar av skuldfrågan och anför: Ahmet Makitan har förnekat samtliga gärningar. För en fällande dom krävs att det genom den framlagda utredningen är ställt utom rimligt tvivel att den tilltalade gjort sig skyldig till de åtalade gärningarna. I likhet med majoriteten anser vi också att det normalt krävs stödbevisning i fall där ord står mot ord. Särskilt gäller det när det, som i detta fall, har förflutit mycket lång tid sedan händelserna inträffade och det har visat sig att målsäganden som i övrigt är trovärdiga har lämnat uppgifter

som är mindre tillförlitliga. Emellertid kan en trovärdig utsaga i förening med vad som i övrigt framkommit i målet vara tillräckligt för en fällande dom (jfr. Högsta domstolens dom den 28 december 2010 i mål B 2937-10 s. 9) I de delar vi är skiljaktiga torde ytterligare bevisning i de särskilda åtalspunkterna inte kunna läggas fram. Någon utredningsbrist föreligger alltså inte. Vid sådant förhållande bör rätten enligt vår mening göra en helhetsbedömning av bevisningen. Vid en fällande dom krävs då i princip att de väsentliga delarna av händelseförloppet är klarlagda och positivt knyter den tilltalade vid brottet (jfr NJA 1991 s. 56).

När det gäller Nenad (30A), som är avliden efter en misshandel i lägret och därför inte kunnat höras, är frågan om det är visat i målet att Ahmet Makitan i samverkan med andra HOS-soldater slagit och sparkat Nenad vid flera tillfällen. Dragan har berättat att Nenad blev mycket utsatt eftersom Nenads sovplats var vid dörren till hangaren och vakterna, också Makitan, kom först till Nenad och levde ut sina sadistiska böjelser på Nenad. Detta uttryckssätt om sadistiska böjelser har ofta använts av målsägandena för att beskriva misshandel. Vidare har Dragan uppgett att han inte kan säga om Makitan också slog Nenad utomhus och påpekat att de slag Nenad fick i hangaren inte var sådana som man dog av. Mot bakgrund av Dragans uppgifter och till att de flesta av målsägandena berättat om hur de frihetsberövade blev slagna i tur och ordning inne i hangaren finner vi det bevisat att Makitan slagit och sparkat Nenad vid minst ett tillfälle.

När det gäller frågan om Drago (22A) av Ahmet Makitan tvingats att äta cigarettfimpar, har det framkommit i utredningen att sådant allmänt sett förekommit i lägret. Drago har här berättat detaljerat om händelsen, nämligen att han tvingades äta upp de fimpar han inte fick plats med i handen, att Makitan skrattande sade att det var Dragos lunch den dagen, att han fick magsmärtor och gick till vad han trodde läkaren som hade vit rock på sig och att denne inte gav honom någon hjälp mot smärtorna utan i stället drog ut en tand på Drago. Händelsen är mycket speciell och det finns inte skäl att anta att Drago skulle ha misstagit sig på vem den det var som tvingade honom att äta fimparna. Vi finner att Dragos uppgifter är såväl trovärdiga som tillförlitliga. Vi anser det ställt utom rimligt tvivel att Makitan har gjort sig skyldig till denna gärning.

Lii Orlov-Lempert och Doris Lindehag är skiljaktiga i frågan om Mitar (20A) av Ahmet Makitan i samverkan med andra HOS-soldater tvingades utföra sexuella handlingar. I målet har genom flera målsägandens berättelser framkommit att det inte var ovanligt att de frihetsberövade tvingades att delta i sådana handlingar. Målsägandena har ibland inte velat namnge vilka de inblandade var av hänsyn till dessas personliga integritet. Slavko 2, vars trovärdighet inte finns skäl att

ifrågasätta, har emellertid berättat att Makitan och en annan vakt tvingade Mitar och en som kallades Prästen samt två andra frihetsberövade att ha oralsex med varandra. Slavko 2 har berättat vissa detaljer om händelsen, som hur man hörde hur de spottade efteråt. Slavko 2 har också uppgett att ingen ville erkänna att de blivit utsatta för något sådant men att Mitar, som han var vän med sedan tidigare, själv berättade det för honom senare. Med hänsyn till att Slavko 2 befann sig på platsen vid tillfället och det var hans vän som blev utsatt, finns det anledning att sätta tilltro till Slavko 2s uppgifter och också anse dem tillförlitliga. Vi anser att åtalet är styrkt i denna del.

Lii Orlov-Lempert och Doris Lindehag är också skiljaktiga när det gäller om Ahmet Makitan stuckit upp ett vasst grässtrå i näsan på Petar (13A). Petars trovärdighet finns inte skäl att ifrågasätta. Den händelse han här berättat om är så säregen och skiljer sig från annan misshandel och kränkning som de frihetsberövade berättat om, att det inte finns skäl att tro att han skulle missminna sig eller ta fel på person som utsatt honom för detta. Hans uppgifter kan således också anses tillförlitliga. Åtalet ska därför bifallas i denna del.

Överröstade i dessa delar är Lii Orlov-Lempert, Doris Lindehag och Henry Samuelson i övrigt ense med majoriteten.

DOMSBILAGA 1 – MÅLSÄGANDENAS BERÄTTELSE

1A – Olga

Våren 1992 bodde hon tillsammans med sin man och deras tre barn i Tasovčići, en förort till Čapljina, på västra sidan om Neretvafloden. Hon är läkare och arbetade då på vårdcentralen i Čapljina. Varken hon eller hennes man var politiskt aktiva. Ingen av dem var heller medlemmar i något politiskt parti. Hennes man, som är advokat, mobiliserades till JNA i april 1992. Han stannade dock hemma och vaktade huset eftersom grannarna blivit mycket hotfulla mot dem. I husen närmast deras bodde muslimer och lite längre bort bodde kroater. Hon och maken vaktade barnen i skift utanför det källarutrymme där de lät barnen sova eftersom grannarna sagt att de efter midnatt skulle få se vem som kom att överleva. I slutet av mars 1992 tog hennes föräldrar barnen med sig bort från Tasovčići.

Därefter förändrades deras tillvaro totalt. Militärer klädda i uniform och personer ur polisens reservstyrka började vakta den bro som hon var tvungen att passera för att komma till och från sitt arbete. Muslimer och kroater kunde ta sig över bron obehindrat, endast serber stoppades. Första gången vakterna inte lät henne ta sig tillbaka hem över bron var i början av april 1992. Hon försökte ta sig över bron också de följande dagarna, men det var samma historia varje gång. Hon kunde inte komma hem utan blev kvar i Čapljina. På dagarna arbetade hon på vårdcentralen och nätterna tillbringade hon hos vänner i olika skyddsrum. Hon kunde inte ta kontakt med vare sig barnen eller sin familj för hennes telefon blev avstängd.

En dag kom personer som bodde granne med henne för att hämta henne. De tog henne till kommunhuset i Čapljina för att höras upplysningsvis. De tog också nycklarna till hennes bostad. Under tiden hon förhördes utförde de husrannsakan i hennes hem. Därefter blev hon tvungen att varje dag kl. 12 anmäla sig i kommunhuset. Där träffade hon andra serber som också kom dit för att anmäla sig. Detta fortgick fram till den 5 maj 1992.

Den 5 maj 1992 stod hon och några arbetskamrater i solen utanför vårdcentralen. En polisbil stannade framför dem och två av hennes grannar kom ut ur den. Framför polisbilen stannade också en minibuss. Två soldater förde bort några av hennes serbiska kolleger. Medan hon och kollegerna försökte få kontakt med olika personer, kom två uniformsklädda soldater in i byggnaden. De var beväpnade och

sökte henne, Olga. En kollega försökte skydda henne, men då gjorde soldaten en mantelrörelse med geväret. Hon fördes ut och kastades in i en bil. Soldaterna satte sig i framsätet och i baksätet satte sig en ung uniformsklädd kvinna. Kvinnan gick igenom hennes väska och tog pengar, guldföremål, klockor och alla handlingar som hon hade i väskan. De förde henne till lägret i Dretelj.

Två personer förde henne till ett rum i kasernen. Den ene presenterade sig som Ustaša-officier, Han slängde ner henne på en militärsäng, tog av henne läkarrocken med ena handen och med andra handen örfilade han henne. Han frågade ”Vet du vem Ustaša är och vad Ustaša gör med serber?” Han hotade att slänga ner henne i en oljecistern, döda henne och slänga henne i en massgrav. Han sade att hon var četnik och påstod att hon blev kvar i Čapljina för att hon arbetade för serberna, att hon var krypskytt och att hon hade en radiosändare. Under tiden han talade ryckte han av henne kläderna. Hon blev helt stel. Hon visste mycket väl vilka Ustaša var och vilka de representerade under andra världskriget och hur många de dödade. Också i hennes och hennes mans familj hade flera personer blivit mördade och massakrerade. Den andre personen sade ”släpp henne” och talade om för henne att några av deras HOS-soldater tagits till fånga och att hon förts dit för att utväxlas mot dem. Sedan förde de henne till en liten cell på andra våningen i administrationsbyggnaden. Där fick hon vistas tillsammans med en annan kvinna, Dušanka.

Senare samma dag kom Blaž Kraljević tillsammans med två män. De tog henne till lägerchefens kontor, där hon förhördes om vem hon var och var hennes man, hennes familj och hennes bröder fanns.

Nästa morgon fick de besked om att man måste arbeta med något. Hon och Dušanka fick rengöra deras toaletter. Det var fruktansvärt smutsigt. På eftermiddagen kom Blaž Kraljević och hans män tillbaka och återigen följde samma frågor. På kvällen när hon åter fördes till lägerchefens kontor sade denne åt henne att ta av sig kläderna. Hon vägrade. Då började lägerchefen och den andre vakten att örfila henne, slå henne på ryggen och på händerna och slita av henne kläderna. De slängde henne på golvet, varefter de våldtog henne, först lägerchefen och efter honom den andre. De hotade att döda de andra fångarna och slänga henne till hundarna om hon berättade för någon vad som hade hänt.

Dagen därpå låstes celldörren upp och en vakt, Salko, tog henne till den nedre delen av byggnaden. Han tog fram en stor tandad militärkniv och sade att om hon gav ett enda pip ifrån sig så skulle han slakta henne. Hon blev paralyserad och kunde inte röra sig. Vakten tog av henne kläderna, höll hela tiden kniven under hennes hals medan han våldtog henne. Nästa morgon var det vakten Cikoja som förde ut henne och våldtog henne. Hennes cellkamrat Dušanka berättade att hon också hade blivit våldtagen.

Tillsammans med Dušanka och fem män fördes hon över till bryggeribyggnaden under ett par dagar. Där fick de kura ihop sig på golvet. Även i denna byggnad fortsatte allt det som hade hänt i huvudbyggnaden. Salko kom med sin kniv, förde henne till nedervåningen och våldtog henne. Efter att ha tillbringat natten där fördes Dušanka och en person till bort och hon såg dem aldrig mer. Hon blev ensam kvar och en vakt våldtog henne där på nytt. Nästa natt återfördes hon till cellen i huvudbyggnaden. Under två-tre dagar hände ingenting. Hon blev inte trakasserad, kallades inte četnikkärning och ingen våldtog henne under dessa dagar. Sedan började våldtakterna igen.

Soldaterna brukade komma och öppna dörren, vem som helst kunde ta sig in i cellen. Varje gång hon fördes ut, var det för att våldtas. Inte alla, men enskilda soldater våldtog henne. Soldaterna brukade komma både på natten och på dagen. Hon minns namnet på åtminstone åtta till tio av dem. En dag kom två soldater från Zagreb och förde henne till stabskontoret, där båda våldtog henne. Efter att ha varit med om detta kunde hon inte stå på benen längre. Tidigt en kväll förde soldaterna ut Jelena, en lärarinna. Hon hörde skrik och stönanden och när Jelena kom tillbaka var hennes tänder utslagna, kläderna i oordning och håret alldeles rufsigt. Jelena berättade vad de hade gjort mot henne och själv berättade hon vad hon hela tiden blev utsatt för. De kom överens om att de inte skulle berätta för någon om vad som hände med dem eftersom det var en skam för en kvinna att ha tillåtit något sådant att hända henne.

Så småningom kom cellen att fyllas med fler kvinnor. Slutligen var de fem kvinnor i en cell med två sängar. En av kvinnorna hade förts dit från sin bostad tillsammans med sin man och son. Männen hade låsts in på nedervåningen. Hon såg att de män som kom upp för att städa hade blåmärken. De hörde också männen sjunga Ustaša-sånger hela tiden. Några av soldaterna som kom upp till kvinnornas cell skrek på dem att de stank och att de var četnikkärningar. Andra skrattade. En mörkhårig

soldat som brukade gå förbi log lite nedvärderande mot dem och gick vidare. Han gick inte in i cellen som de andra utan stod utanför och lyssnade på vad de andra pratade om där inne. Efter ett tag blev han djärvare och en gång när han kom till cellen hade han med ett foto på sig själv som han visade henne. Fotot hade tagits utanför varuhuset i Čapljina. Hon visste inte vem han var men fick senare veta av några personer från Stolac att han hette Ahmet Makitan och kom från Stolac. De andra vakterna kallade honom Maks. Hon minns hans ansikte eftersom det var något specifikt med det. Hon såg honom första gången i maj månad, eftersom det var i maj hon befann sig i den lilla cellen.

Medan hon var kvar i den lilla cellen förhöordes hon av Mirsad Repak från Stolac. Då örfilade och misshandlade soldaterna henne. Hon var tvungen att ta av sig kläderna, de stack nålar under hennes naglar och skadade hennes händer.

Från cellen fördes de i slutet av maj eller början av juni till ett större rum på samma våning. De var till en början fem kvinnor men ytterligare kvinnor fördes dit och de var slutligen tio. Det sades att de stod under någon sorts särskild utredning. De frågade Blaž Kraljević vad det var för utredning eller rättegång eftersom det inte förkom något sådant. De var helt oskyddade och alla kunde göra vad de ville med dem. De hade ingen att klaga hos.

När de flyttats över till det större rummet blev soldaterna allt djärvare och även de som inte hade rört kvinnorna tidigare började göra det och trakassera dem. I de grupper som kom och gick var också Ahmet Makitan med vid troligen två tillfällen. Även han kallade dem för četniker. En gång kom en grupp soldater från Mostar. De knuffade in dörren och började kränka kvinnorna, kallade dem četnikkärningar och sade att de var smutsiga, stank och var mindre värda än andra. Det var svårt att stå ut med att bli kallad četnik eftersom de som under andra världskriget hade dödat civila, kvinnor och barn hade kallats četniker. Soldaterna beordrade sedan kvinnorna att örfila varandra. När de vägrade gjorde en av dem en mantelrörelse med pistolen och riktade den mot kvinnorna.

Våldtakterna fortsatte till slutet av juni månad. Då hade hon fått utstå mer än 30 våldtakter av sammantaget 22 personer. Därefter valde de istället ut yngre kvinnor. Dessa teg och ville inte berätta något. De andra såg allt som hände men de kunde inte påverka det på något sätt.

Någon gång i juli månad flyttades de över till en hangar. De som hade madrasser tog dem med sig dit. Många civilpersoner hade samlats ihop där. De trängde ihop sig på de madrasser som fanns, andra fick sova på betonggolvet eller på sjukvårdsbårar. Efter några dagar flyttades kvinnorna över till en annan hangar mitt emot männens hangar.

I den sista hangaren fanns det drygt 80 kvinnor, alla civilpersoner. De hade hämtats från sina bostäder, som sedan plundrats. I början fick de två skivor bröd och en konserv varje dag. Senare var den mat de fick under en dag en skiva bröd bredd med någon slags pastej, ibland te, och på eftermiddagen fick de i små flata tallrikar något grumligt vatten, soppa, och en skiva bröd. Det var brist på vatten. De första femton dagarna tvättade hon inte ens ansiktet. Ibland fanns det inte vatten ens att skölja munnen med. Senare i hangaren kom de med cirka 30 liter vatten per dag vilket skulle räcka för alla kvinnorna. Sina toalettbehov fick kvinnorna uträtta i en hink som ställdes vid bordet där man också åt mat. Eftersom så många kvinnor satt inlåsta där, så var det inte möjligt att gå på toaletten på natten. De fick då två hinkar, där båda behoven utfördes. På morgonen brukade de få gå två och två kvinnor i taget till utomhustoaletten.

När de vistades i den hangaren fick de gå ut oftare, en eller två timmar. Vid ett tillfälle i slutet av juli eller början av augusti satt kvinnorna i grupp på gräsmattan. Då kom Ahmet Makitan gående och kvinnorna reste sig och ställde sig i givakt som de var tvungna att göra när någon av soldaterna kom förbi. Han vände sig till henne, Olga, och sade att han inte skulle våldta henne och att han inte vill ha något av henne med våld, men om hon hade en önskan att ha sex så stod han till förfogande. Hon stelnade till, sade bara okej och gick in i hangaren. Efter det hade hon ingen mer direktkontakt med Ahmet Makitan. Han hade aldrig sagt något till henne personligen utan det var när vakterna var i grupper som de kränkte kvinnorna med olika tillmälen. Hon såg Ahmet Makitan även efter tillfället när han frågat om sex. Hon minns det för att hon väntade hela tiden med skräck att han skulle fråga henne samma sak igen.

Hon pekade ut Ahmet Makitan vid en fotokonfrontation och känner igen honom även idag. Han var vakt och var alltid närvarande. Det kunde kanske gå en eller två dagar när hon inte såg honom, men så var det med alla vakterna. Den första gången hon såg honom var när hon vistades i den lilla cellen, vilket hon gjorde under maj månad till början av juni. Jelena och hon var ensamma i cellen i maj månad och det

var under den tiden som hon först såg honom. När han senare kom med fotot var hon fortfarande kvar i den lilla cellen.

Hon såg aldrig Ahmet Makitan göra något mot någon annan men hon hörde av andra personer i lägret att han misshandlade männen. Någon berättade också att han misshandlat kvinnor och att det varit övergrepp. Hon blev förvånad eftersom han inte rörde kvinnorna och deltog inte i våldtäkterna så vitt hon vet. Under de kontakter som hon har haft med Ahmet Makitan kan hon inte erinra sig att hon sett honom beväpnad. Eller så kan det ha varit så normalt för henne att se personer bära gevär att det var något som hon inte registrerade. Mot kvinnorna och mot henne som kvinna var han en av de bättre vakterna. Han slog henne inte, han våldtog henne inte och för henne var det fullt tillräckligt. Det var ett allmänt känt faktum hur vakterna behandlade kvinnorna och vad de gjorde med dem. Ahmet Makitan visste om det därför att de som han umgicks med i lägret misshandlade och våldtog och skröt sedan om det.

Lägrets läkare ville att hon skulle sortera de olika medicinerna som hade kommit från den humanitära hjälpen. Han ville ha smärtstillande, antibiotika och medel mot magsmärtor.

Vid ett tillfälle bad en soldat som vid tillfället var vice lägerchef att hon skulle komma och undersöka de manliga fångarna. Han sade han att om de inte får hjälp så kommer de att dö allihop. Han förde henne till män, som var placerade i två celler. Det hon fick se där var fruktansvärt. Det var sönderskurna tungor, infekterade och ruttnande, armar fulla av brännmärken efter cigaretter, med dolk inristade bokstäver på panna och kropp, brutna revben och brutna armar, bräck där tarmarna hade gått igenom huden. Det stank och det rann om såren. Hon fick veta att skadorna orsakats av de soldater som vaktade fångarna. I deras sjukstuga tog hon fram antiseptiska medel, gasbindor, förband för att rengöra såren m.m. Hon fick dock inte själv gå och ge männen medicinerna. Hon tror att den vice lägerchefen gjorde detta i smyg för efter två-tre dagar såg hon aldrig honom där mer.

Hon såg också skador på andra fångar. Dragan (27A) och en fånge till hade lagts på bårar i kvinnohangaren eftersom de var så sönderslagna att de inte kunde stå på benen. Dragan hade inte urinerat, han var alldeles blå, vilket kan ha berott på en traumatisk chock som stoppar leverfunktionen.

Srečko (5A), som hon kände redan före kriget, hade skador på huvudet. Skadorna hade tillfogats med trubbigt föremål och han hade sårskorpor på huvudet.

Saša (4A) var en ung man som inte kom från trakten. Sedan han tvingats dricka gevärsolja dag efter dag, fick han smärtor i magen. Lägerläkaren fastställde att det var blindtarmsinflammation. I den cell hon befann sig hörde de bara skrik. Senare fick de veta att hans blindtarm opererats utan bedövning.

Hon känner till Božidar (26A). En kväll fördes en grupp människor från Mostar till lägret. Kvinnorna fördes till kvinnornas hangar och männen till manshangaren. Alla kvinnorna var serber utom en muslimsk kvinna som var gift med en serb. En av kvinnorna hette Sofija (25A) och hon kunde knappt röra sig på grund av en opererad njurtumör. Kort efteråt uppstod tumult framför männens hangar. Alla kvinnor med män eller söner i den hangaren rusade till fönstergluggarna. Hon tittade också ut och såg en man sitta på en stol. Både manliga och kvinnliga soldater slog honom. Hon drogs bort från fönstret. De andra kvinnorna berättade att de slog mannen med trästänger. Sedan hördes skrik och rop på Sofija, Sofija. Då förstod hon att det var Sofijas man Božidar, vilket de andra kvinnorna bekräftade. Därefter tystnade ropen och skriken. Händelseförloppet pågick under ganska lång tid för under tiden ägnade sig kvinnorna åt att gå fram och tillbaka till Sofija. Hon gav sedan Sofija lugnande medel.

Hon hade fått höra att männen var tvungna att beta och repa gräs. Vid ett tillfälle när hon fördes från hangaren till huvudbyggnaden såg hon också män som stod på knä och en del betade gräs, andra plockade, ryckte upp gräs och lade i sina munnar. Den vakt som stod ovanför dem, sköt med sitt gevär mellan dem.

I mitten av augusti tvingades hon och Jelena att tvätta en bil som var genomborrad av kulor och alldeles blodig. De fick veta att Blaž Kraljević och hans följe hade dödats i den bilen. Då blev de skräckslagna och trodde att de också skulle dödas.

Efter Blaž Kraljevićs död upprättades i lägret en lista på kvinnor som var över 50 år. Dessa deporterades den 15 eller 16 augusti från Dretelj. På morgonen den 17 augusti kom någon med ett papper som hon och andra skulle skriva under, att de skulle utlämnas till HVO. De blev hämtade i bussar och körda till en militärkasern i Grabovina. Där blev hon tagen åt sidan och fick beskedet att hon skulle utväxlas. Hon kördes först till Ljubuški, där det var en avslappnad atmosfär i lägret med

öppna celldörrar och folk som gick omkring och pratade med varandra. Dagen därpå kördes de i bussar till Stolac. Där utväxlades hon i byn Todorici nära Stolac den 18 augusti 1992.

Hon tror att antalet personer som utväxlades den dagen i byn Todorici som nämndes i en artikel i Chicago Sun Times, 314 serber skulle ha utväxlats mot 410 muslimer och kroater, kan stämma för det samlades en massa människor där.

De besvär som drabbade henne på grund av lägvistelsen och som behandlas i rättsintyget kvarstår och blir alltmer påträngande och svårare. Hon kan inte sova, är trött, drömmer mardrömmar men försöker ändå att leva ett normalt liv. Hon orkar inte längre att arbeta normalt. Den grundläggande sjukdomen som hon lider av har återaktiverats. Hon har problem med njurarna, hjärtat, blodtrycket, blodcirkulationen och äter ganska mycket mediciner. Hon har fortfarande allt det som hänt inom sig, brister lätt ut i gråt, blir nervös och faller lätt i depression.

2A – Slavko 1

Våren 1992 bodde han i en lägenhet i Mostar, på västra sidan av floden Neretva och arbetade på en fabrik för metallproduktion. Han var civil, hade inget vapen och hade aldrig någonsin haft anknytning till militär verksamhet.

Den 30 april 1992 satt han och drack kaffe utanför ett café i Mostar tillsammans med sina arbetskamrater. Då kom några beväpnade soldater i svarta HOS-uniformer. De hade gevär, pistoler och knivar som satt överallt vid deras ben. De kallades svartskjortor och var från ett paramilitärt förband. Soldaterna ville se deras ID-kort och sade: ”Ni är serber eller hur, ni är serber”. När de svarade att de var serber, riktade soldaterna sina vapen mot dem och sade att det inte fanns plats för serber i Mostar eller i Bosnien och att de skulle dödas och förintas. De fick order att sträcka upp händerna och togs sedan till en banklokal. Deras ägodelar framtogs dem och de blev slagna med händer och gevär.

Därefter fördes de till en restaurang där det fanns många soldater i svarta uniformer. De satte handfängsel på honom och slog honom. Sedan fördes de till huvudposten i Mostar, där de föstes in i en minibuss och kördes till Lipno i närheten av Ljubuski. Där fick de stanna till den 6 eller 7 maj. Högt uppsatta HOS-soldater vilade upp sig där. Blaž Kraljević, som var befäl i HOS, kom dit ofta. Han sa hela tiden till

soldaterna att de inte fick slå dem, för då skulle de inte kunna utväxlas. Soldaterna påstod att han, Slavko, var krypskytt och hade dödat kroatiska kvinnor och barn. De utsatte honom för fasansfulla saker och obeskrivlig misshandel.

Av två beväpnade män kördes han på natten den 7 maj till lägret i Dretelj tillsammans med tre andra personer. Genast de kom dit tvingades de att ta på sig uniformer och gav honom ett gevär med kikarsikte. Han ville inte ta emot geväret men de hotade att döda honom annars. Journalister kom och fotograferade dem. De fick sova ett par nätter i en stor byggnad. Sedan förflyttades de till ölbryggeriet och efter kanske en vecka flyttades de till huvudbyggnadens källare. Efter att ha vistats där ganska länge fördes de över till en hangar för män. Förflyttningarna skedde alltid nattetid. I hangaren var det fullt av fångar, det fanns inte tillräckligt med utrymme för alla.

Det fanns inte tillräckligt med mat. Ibland fick de inte mat alls, ibland fick de kanske mat morgon och kväll, ett kokt ägg och en skiva bröd. Hygienen var obefintlig, det fanns inte möjlighet att tvätta eller raka sig. Ibland fick man lite vatten. I den första byggnaden var golvet av betong, likaså i hangaren. Om man hade en kartongbit sov man på den, annars på golvet. Alla låg tätt packade intill varandra. Det fanns två läkare i lägret men ingen vågade gå dit eftersom man då fick stryk. Han tror att alla i lägret var civilpersoner.

Själv fick han stryk oräkneliga gånger. En dag när HOS-soldater från Mostar kom till lägret fick han så mycket stryk att han svimmade. På gårdsplanen utanför hangaren fick han, liksom två andra män, en kniv stucken genom tungan. Han blev också utsatt för s.k. fönstermisshandel då ett antal berusade soldater kom till hangaren på kvällen och ropade upp fångar som var tvungna att gå fram till fönstret och bli slagna på huvud och händer.

En gång stack man en kniv under hans fingernaglar. De slog ständigt med hammare och gevärskolvar på benen och händerna. När de slog med järnrör och träplankor fick man stå på tå medan de slog på vadmusklerna. Det var svårt att gå efteråt.

Han utsattes också för sexuella övergrepp. Det var en vanlig företeelse under de första tio, tjugo dagarna. Fångarna tvingades till oralsex med varandra och tvingades kyssa varandra på munnen. Vakterna körde in batonger i deras analöppningar. Man förde också upp någon sorts rund elkabel i hans anal. Den

fästes vid hans ben och strömmen kom från bilen. Han hamnade i koma. Sedan hällde de vatten på honom och bar iväg honom. Redan i Lipno hade de tvingats till sexuellt umgänge med varandra. En av vakterna tyckte om att masturbera i hans mun. En man tvingades att slicka en tik under svansen. Han minns inte vilka vakter som var med vid de sexuella övergreppen.

Han och de andra fångarna utsattes ständigt för kränkningar. Förutom att vakterna svor åt dem och kallade deras mödrar för četnikmor, tvingades de att äta myggor och gräshoppor och dricka urin och medel som man rengjorde gevär med. De skulle också sjunga Ustaša-sånger, som handlade om hatet mot serberna.

Han utsattes också för psykisk misshandel. Det förkom ett par gånger skenavrättningar på natten. När de tog ut honom för att arkebuseras kände han glädje och lättnad och tänkte att han nu skulle slippa all tortyr. En gång satte man på dem militära uniformer med mössor som var försedda med fem stjärnor. Kulan gick igenom mössan. De trodde att de hade blivit dödade och föll.

Ahmet Makitan var vakt i lägret och han tog ut fångarna till arbetet. Alla vakter hade smeknamn, Ahmet Makitan kallades för Maks. Oftast repade man gräs, ogräs och taggbuskar på gården med bara händerna. De fick skavsår på händerna, som alltid var blodiga. Det var ett stort område och tre-fyra gånger var de tvungna att rensa hela området. De antog att hela området var minerat. Ahmet Makitan var inte där varje gång när han arbetade med gräset men fler än tio gånger.

Under den första och andra dagen i lägret slog Ahmet Makitan honom. Han gjorde det en eller två gånger. Det var när de första gången repade gräs. Ahmet Makitan tog sats och sparkade honom på benen, örfilade honom, slog honom på huvudet och, sedan han ramlat av de första slagen, i ryggen med en gevärskolv. Han fick inga skador, bara blåmärken. Vad Ahmet Makitan gjorde mot honom var ingenting jämfört med vad de andra utsatte honom för. Han vet inte varför Ahmet Makitan slog, men när denne fick veta att de var civilpersoner gjorde han inget mer mot honom, Slavko. Han såg däremot att Ahmet Makitan slog andra.

Vakterna gick i grupper och misshandlade. Han såg att Ahmet Makitan slog Todor (15A) i hangaren. Han sparkade Todor i bröstet. De var en grupp om fem-sex personer som sparkade och slog där de kom åt. Todor förlorade medvetandet. Han låg bara där på golvet och vakterna hällde vatten på honom.

När Božidar (26A) kom till lägret sade vakterna att han var pilot och anklagade honom för att ha bombat området. De befann sig i hangaren när tio-tjugo fulla vakter kom på natten. De ropade att Božidar skulle komma till fönstret men han ville inte gå till fönstret utan bad dem hämta huvudchefen. Hangaren var låst men de hämtade en nyckel, låste upp dörren och förde ut Božidar. Det var mörkt men det fanns en lampa där ute. De tittade inte ut men de hörde när han ylade, vrålade och skrek. Det var tio vakter som gav sig på honom som djur. Det var mörkt och han är osäker på om Ahmet Makitan var bland dem. De slog honom länge, en och en halv timme, han grät och klagade. Han ropade på sin hustru, Sofija (25A). Sedan förde de honom halvdöd in i hangaren och satte fast honom med handfängsel i ett fönster. De andra fångarna uppmanades att slå Božidar. De fick låtsas slå honom när de gick förbi. Božidar ropade på sin fru och sedan blev han tyst. På morgonen var Božidar död.

Saša (4A) var den som utsattes för den värsta tortyren. Hans tarm opererades bort utan bedövning. Han utsattes också för sexuella handlingar.

Någon rättslig prövning var det aldrig fråga om i lägret. Han blev förhörd av soldater som sade att de ville rensa ut alla serber från Bosnien; de hade tömt några massgravar som skulle fyllas med serber.

Ahmet Makitan, som han vid huvudförhandlingen känner igen som Maks från lägret, var ständigt i lägret och han var kvar ända tills HVO den 17 augusti tog över fångarna. Han pekade också tidigare ut Ahmet Makitan vid en fotokonfrontation. Själv utväxlades han så småningom under Röda Korsets beskydd i Montenegro. Vid tillfället var de ungefär 300 personer som utväxlades.

Han har fortfarande inte återhämtat sig från vad han utsattes för i lägret. Idag kan han gå något så när, men det tog lång tid innan han kunde gå.

3A – Vladimir 1

Våren 1992 bodde han i Čapljina och var pensionerad militär sedan drygt ett år, efter att ha varit chef och kommandant i JNA i 34 år. Han tillhörde inget politiskt parti eller organisation. Hans hustru befann sig i Belgrad. Han tror att det var den 7 maj 1992 som beväpnade uniformsklädda HOS-soldater grep honom i hans bostad.

Det var en paramilitär organisation vars ledare var Blaž Kraljević, som stod under Paragas befäl. Enda skälet till att han greps var att han tillhörde annan etnicitet. Soldaterna sade att HOS ville utväxla serber mot deras egna tillfångatagna soldater, att de skulle ge 100 serber mot en av de sina. Total oordning rådde och individuell terror utövades.

När han kom in i bilen laddade de gevären och stoppad in gevärspipan i hans mun och höll den där under färden. De höll också en stor kniv mot revbenen. Han fördes till en övergiven skola i byn Lipno. Där var han i ungefär fyra dagar. Där brände de hans hår, slog honom med batonger och gevärskolvar. Han blev helt sönderslagen och kunde inte röra sig, inte andas genom näsan och inte titta med ögonen. Han tvingades också att utföra perversa handlingar med en hund.

Till Dretelj fördes han den 10 eller 11 maj. Han tror att han var den förste fången där. Han placerades i ett litet rum på 7-8 kvm på nedre botten i administrationsbyggnaden. Rummet hade galler för fönstret.

Efter att ha varit i det rummet ungefär en månad fördes han till en byggnad som saknade fönster. Han känner på bild igen byggnaden som manshangaren. En tid därefter flyttades han tillbaka till administrationsbyggnaden. Han fick städa och tvätta. Han var som deras slav. Hans medfångar var i huvudsak civila serber.

Han känner Ahmet Makitan. Han vet inte om det i var början av juni eller början av juli som han först träffade Ahmet Makitan. Kanske sade han i förhör i maj 2009 att han uppskattar att de träffades i slutet av maj, möjligen i början av juni. Han är inte säker på tiden eftersom han varken hade klocka eller kalender. De tillfällen när han träffade Ahmet Makitan uppträdde denne värdigt. Ahmet Makitan berättade att någon av hans anhöriga hade fallit offer för den serbiska armén och han var bitter över något. Han minns Ahmet Makitan för det var inte ofta man träffade en intelligent och välutbildad ung man inom HOS. Han gav sken av att vara kultiverad och civiliserad. Han har inte något dåligt att säga om Ahmet Makitan. Denne respekterade honom, som var en äldre man. Ahmet Makitan varken hotade eller rörde honom. Om Ahmet Makitan gjorde det med andra vet han inte det, för det har han inte sett.

I lägret fick de utföra tvångsarbete. De fick repa gräs över hela lägerområdet med bara händerna, som levande minröjare. De fick gå på alla fyra när de repade.

Händerna blev alldeles blodiga. På en del fångar red soldaterna som om fångarna vore hästar. En vakt slog med gevärets bajonett på huvudet. Gräset kördes bort i lastbilar. Han lade inte märke till att Ahmet Makitan var närvarande vid de tillfällena.

Fångarna fick också städa, tvätta, rengöra vapen och allt annat som behövdes rengöras. När det uppstod en konflikt mellan HOS och HVO skulle skyttegravar grävas i Dretelj. Han personligen behövde inte gräva men de andra fångarna fick göra det.

Han blev misshandlad i lägret. Han blev utsatt för fönstermisshandel. När han blev tvungen att hålla ut händerna genom fönstret brände de hans fingrar med cigarettändare. En annan vakt tog skokräm för militärkängor och matade honom med krämen och färgade hans hår med den. Det var nära att han kvävdes. Det hände också att en HOS- soldat sköt med sitt automatvapen genom fönstergallret. De hade tur att ingen blev skadad. Han fick också örfilar. De fick stå på led och soldater slog dem framifrån och bakifrån. Han var ändå inte så ofta utsatt för misshandel i Dretelj. Det var de nya som fördes till lägret som misshandlades. De som var gamla i lägret hade redan fått sitt. Under tiden i hangaren förekom enskilda trakasserier. Mitt på dagen fördes fångarna ut på en äng och blev slagna. Han såg med egna ögon när vakterna tvingade män att ha oralsex med varandra. Det hände också att de tog en kniv och skar genom tungorna på några fångar. Andra fick nålar eller spikar under naglarna. En soldat brände hans hår på båda sidorna samtidigt som soldaten höll en dolk framför honom. En gång gjorde de en karikatyr av honom genom att sätta på honom officerskläder med kaptens grad på ena armen och löjtnants på den andra och en stor skärmmössa på huvudet. Han har inte sett eller hört att Ahmet Makitan skulle ha gjort sig skyldig till ett enda fall av det han nu har berättat.

Han känner till tre dödsfall i anslutning till lägret. Förutom Božidar (26A) var det eventuellt Juro, vars hela bröstorga brändes. Han fördes till sjukhuset i Split med ett öppet sår, men ingen fick veta vad som hände honom sedan. Under senare delen av vistelsen, i samband med en delvis utväxling av fångar, fanns en av dem som berättade för en internationell organisation hur de behandlades som fångar. Han togs ut från gruppen av fångar som skulle till Mostar och fick ett skott i pannan. Den HOS-soldat som sköt sade ”du har fått vad du har förtjänat” eftersom han hade talat illa om HOS.

Han minns en del andra fångar från lägret. Olga (1A), som var läkare och som han känt sedan hon var liten flicka, berättade att hon utsatts för sexuella övergrepp. Saša (4A) opererades utan bedövning. Srečko (5A) var tandläkare och de var där samtidigt. Božidar (26A) kände han inte personligen. Slavko 1 (2A) och Branko träffade han också i lägret. Slavko 1 tvingades utföra sexuella handlingar när andra tittade på.

När han själv fördes till lägret var han stark och vägde 84 kg. När han lämnade det vägde han 58-60 kg och orkade knappt andas längre. Fångarna var bara levande varelser som de gjorde vad de ville med. Men det fanns också civiliserade killar bland vakterna, alla var inte dåliga. I militärtjänsten ingick det i utbildningen att veta vad som gäller om man blir tillfångatagen och att man som värnpliktig inte har några rättigheter att besluta själv i fråga om fångar som man själv tagit.

När han greps hade han en trerumslägenhet och bil. Han hade goda besparingar och ett sommarhus i Kroatien som inte var färdigbyggt. Hans hälsa var bra. Idag är han ganska ledsen. Ögat är inte alls bra men han kan se något. Ena njuren har tagits bort eftersom det bildats en tumör, kanske på grund av slagen. Tänderna bröts sönder redan i Lipno.

4A – Saša

I maj 1992 hade han nyss fyllt 18 år och var på väg med buss till Bosnien från Tyskland där han hade besökt sina föräldrar. Han hade tänkt hämta sina morföräldrar som befann sig i Bravnice. Kriget hade inte börjat än. Han hade fullgjort sin värnplikt men hade ingen koppling till militären. Han var civilperson.

Vid ett kontrollställe stoppades bussen av kroatisk militär som ville se ID-handlingar. När han talade om att han var serb fick han ta sina saker och kliva av bussen. Soldaterna visiterade honom och tog hans saker. Bussen åkte iväg utan honom. Han fördes till en polisstation där han fick övernatta. Ingen sade varför han frihetsberövades men han förstod att det var för att han var serb, den ende serben på bussen. Dagen därpå fördes han till Dretelj.

Först placerades han i en cell där det redan fanns fyra eller fem personer, däribland Slavko 1 (2A). Där var han kanske en vecka. Det kom fler och fler människor och

de flyttades över till en hangar där de sedan var kvar hela tiden. Det var en hangar för män, mittemot fanns en hangar för kvinnor.

Soldaterna slog honom därför att han hade varit stridsvagnsförare under värnplikten. De anklagade honom för att ha dödat deras soldater.

Förutom nästan daglig fysisk och psykisk misshandel fick fångarna utstå trakasserier. De blev slagna med gevärskolvar, batonger, händer och fötter. Han blev slagen av många olika vakter vid många tillfällen. De stack också nålar under hans naglar då de ville tvinga honom att erkänna något som han inte hade gjort. Alla vakter var klädda i uniformer och hade något slags vapen, skjutvapen och knivar av olika storlek. Även Ahmet Makitan var beväpnad. Alla fångar var livrädda. De kände att de här människorna kunde döda dem utan någon som helst anledning. De visste inte om de skulle leva nästa dag.

Fångarna togs ut till arbete. I början repade de gräs och städade. När de repade gräs måste de stå på knäna och repa eller riva gräset bevakade av beväpnade vakter. De skulle bräka som djur och äta gräset. De rev gräs med bara händerna och stoppade i munnen. Gräset orsakade hemska skärsår. Om de hade vägrat arbeta hade de fått stryk, de vågade inte ens tänka den tanken. Han tvingades flera gånger att dricka vinäger och ett par gånger också maskinolja och att äta cigarettfimpar. Nästan varje natt blev de tvungna att sjunga deras Ustaša-nationalistiska sånger. Syftet var troligen att förnedra fångarna som till 90 procent var serber, samtidigt som det skulle upphöja vakterna.

Ahmet Makitan var vakt i lägret, där han kallades för Maks. Han fick senare höra Maks för- och efternamn av personer som hade känt Ahmet Makitan tidigare. Han känner igen Ahmet Makitan också idag även om han då såg mycket yngre ut än nu. Han kan inte glömma Ahmet Makitan efter vad som hände i lägret.

Första gången han såg Ahmet Makitan var några dagar efter det att han kom till Dretelj. Han minns det eftersom han ett par gånger fick rejält med stryk av Ahmet Makitan. Det hände både utomhus och i hangaren. Sedan såg han Ahmet Makitan praktiskt taget varje dag. Några dagar i taget kunde Ahmet Makitan ibland vara borta från lägret.

Han valdes ut att repa gräs kanske 5-10 gånger. En gång när han repade gräs gick Ahmet Makitan förbi och sparkade honom på sidan i midjan. Han förstod inte varför Ahmet Makitan sparkade. Utomhus brukade Ahmet Makitan ofta slå eller sparka honom utan anledning, liksom i förbifarten när han passerade. Det hände ungefär 10-12 gånger att Ahmet Makitan slog honom. Inga ben knäcktes men det blev mycket blåmärken. Ahmet Makitan tvingade honom också att äta cigarettfimpar vid ett tillfälle och att sjunga Ustaša-sånger. Han hörde av andra att Ahmet Makitan misshandlade andra fångar men han såg det aldrig själv. Andra vakter misshandlade också både Saša och andra fångar.

Två gånger utsattes han för sexuella handlingar. Ahmet Makitan var med vid ett av dessa tillfällen. En natt kom vakterna alkoholpåverkade till cellen. De förde Saša och fyra, fem andra fångar till ett halvmörkt rum där de beordrades att klä av sig nakna och beröra varandras könsorgan, masturbera varandra, som om de spelade i en film. Han minns inte säkert om Slavko (2A) var med bland fångarna den gången. En annan gång rusade några berusade HOS-soldater in i hangaren. På grund av att de hade förlorat några av sina krigare började de slå och trakassera fångarna och några av dem tvingades klä av sig och utföra homosexuella samlag med varandra. Han var själv tvungen att delta i de sexuella handlingarna, vilket han inte tidigare velat berätta på grund av skamkänslor. Vakterna verkade tävlingsinriktade, som om de skulle utföra allt fler och större bedrifter. Ahmet Makitan gjorde som de andra vakterna, stod några steg från fångarna och slog samtidigt.

En dryg månad efter det att han kommit till Dretelj fick han ont i magen och måste vända sig till doktorn. Läkaren sade att det var blindtarmsinflammation och opererade honom på ett bord i en fängelsecell, utan någon som helst bedövning och utan utrustning. Operationen varade i 45 – 60 minuter. Efteråt tillbringade han sju dagar i den cellen innan han återfördes till de andra fångarna i hangaren.

Božidar (26A) fördes till manshangaren en kväll vid skymningen. Hans fru fördes till kvinnohangaren. Andra fångar berättade att Božidar hade arbetat som flygledare i Mostar. Vakterna anklagade honom för att ha lett in serbiska flygplan mot deras militära positioner. De började slå honom och fortsatte slå honom hela natten inne i hangaren. Božidar skrek och ropade på sin fru, Sofija, Sofija. Efter några timmar satte de fast honom med handfängsel vid ett fönster och lät honom hänga där. På morgonen skar de loss Božidar. Han var död. De skar av hans huvud och slängde ut det och sedan fick ett par fångar bära ut kroppen, som brändes. Han, Saša, har en

klar minnesbild av händelsen och han såg att huvudet var avskilt. Han såg från tio-tolv meters håll när de skar av det. Han hörde av dem som var ute att vakterna hade sparkat på huvudet. Han såg inte personligen att Ahmet Makitan var med och slog Božidar men några andra fångar, han minns inte vilka, sade att Maks var med och slog. Själv var han rädd och hade inte vågat titta på hela händelseförloppet. Han hade bättre minnesbilder när han i förhör år 1996 inför Belgrads distriktsdomstol berättade att det var mörkt och att han inte kunde se vilka vakter som kom för att slå Božidar. Han berättade då också att en kraftigt byggd HOS-soldat kom och drog ut Božidar ur hangaren, drog upp ett slags machete ur bältet och skar huvudet av Božidar samt att han såg det genom fönstret i hangaren eftersom det utspelades cirka 20 meter från där de var inlåsta. Han tror inte att han bara fått för sig att huvudet blev avskuret eftersom de som bar ut kroppen också berättade att huvudet var borta.

Dragan (27A) var lång och hade kraftig kroppsbyggnad när han kom till lägret som fånge. Dragan fick så mycket stryk att han inte längre kunde gå. Han blev liggande i ett hörn i hangaren. En eftermiddag tog de ut Dragan. De andra fångarna hörde ett skott avlossas och trodde att Dragan hade avrättats men Dragan hade placerats i den kvinnliga hangaren i 15-20 dagar.

Han känner också till två fall där vakterna genomborrade tungan på fångar. Den ene var en äldre man och den andre var Branislav (12A), som fick en kniv genom tungan.

En dag åkte Blaž Kraljević någonstans med sin eskort. Sedan körde vakterna till lägret med blodiga bilar och han fick höra att Kraljević blivit dödad och att konflikt med HVO hade brutit ut. Fångarna förstod att någonting höll på att hända i lägret.

Han visste inte om att utväxling skulle äga rum förrän Röda Korset kom och berättade det. Han minns inte vilken månad det skedde.

När det var dags för utväxlingen föstes de in i bussar och for iväg. Det var sista gången han såg Ahmet Makitan, som då stod vid dörren till ett litet hus bakom administrationsbyggnaden tillsammans med en annan vakt.

När de skulle utväxlas var det tänkt att de skulle föras till Pakovo selo, men utväxlingen misslyckades och de fördes i stället till Mostar. De återvände inte till

Dretelj efter det utan stannade i Mostar tills de utväxlades i Montenegro i oktober månad.

I Mostar fick fångarna berätta sina historier för en domare och fick ett papper att skriva under. Något annat rättsligt förfarande hade det aldrig varit.

Han var vid den tiden 18-19 år gammal och hoppades på ett normalt liv. Nu lämnade han i stället hemlandet för 12 år sedan och lever ensam i USA. Han hade gått ned 35-40 kg i vikt i lägret. De epileptiska anfallet han drabbades av där gick inte över förrän efter sex år. Han är fortfarande förfallen psykiskt och fysiskt. Han kan inte sova och drömmer mardrömmar om de här händelserna. Han skrev dagbok för att försöka tömma det ur huvudet med det blev inte så. Han har sökt vård men tror inte att han någonsin kommer över vissa händelser.

5A – Srečko

Han bodde i Čapljina där han arbetade som tandläkare. Situationen i april 1992 var sådan att man anade att kriget skulle komma. Hans hustru och två barn vistades därför i födelsebyn tre km bort, på västra sidan Neretvafloden. Ingen i familjen var politiskt aktiv eller hade militär anknytning. Han hade fullgjort militärtjänsten år 1967.

I mitten av april sattes vägspärrar upp på två broar, som förband Čapljina med hans hemby. Beväpnade invånare i Čapljina som tjänstgjorde inom bl.a. HOS bevakade broarna. När han inte kunde ta sig till sin familj, höll han sig gömd nästan två månader hos vänner. Den 9 juni återvände han till sin lägenhet för att tillbringa natten där. Morgonen därpå ringde det på dörren. Han hann inte öppna förrän dörren sparkades in och fem män kom in i lägenheten. Fyra av dem hade kamouflageuniform och en hade svart uniform s.k. Mussoliniuniform. Han beordrades att lägga sig på mage i köket, varefter en av dem sparkade honom med sin stövel i huvudet ett par gånger. Övriga fyra sökte i de andra rummen efter saker som de kunde ta. Mirsad Repak, som var en av männen, sade att han aldrig tar föremål från lägenheter utan bara pengar. De satte handfängsel på honom och förde ut honom. När de på hans vägg såg en affisch för fotbollslaget Röda Stjärnan från Belgrad fick han mycket stryk mot huvudet. Hans högra öga blev igensvullet och han kunde inte se med det på femton dagar. Han skrek och grät av smärta. De satte

honom i en bil och förde honom direkt till lägret i Dretelj. Ingen sade varför han greps. Enligt hans uppfattning tog de honom enbart för att han var serb.

I Dretelj sattes han först i cell nr 2 i administrationsbyggnaden. Där fanns redan fem-sex personer, bl.a. Slavko (2A), Saša (4A) och Juro från Mostar. Senare var de nio personer i rummet som var två gånger fyra meter. De fick kura ihop sig och de hade ingenting att sova på. Vakterna kallade fångarna för olika namn. Själv blev han kallad den vita örnen för att han är gråhårig.

Efter tre-fyra dagar kom en soldat mitt i natten och hämtade honom till ett förhör som hölls av Mirsad Repak. Närvarande var också soldaten som kallades professorn, Ivan Medić och ytterligare två män. Medić höll en nål mot hans hals för att han skulle tala sanning. De frågade ut honom om Olgas (1A) makes relation till en person. Han uppmanades att skriva ner alla serbers namn som befann sig i Čapljina, vilket han också gjorde. För sin heders skull lämnade han dock bara ut namnen på personer som hade rest bort. Han förhördes därefter aldrig mer.

Efter ungefär en månad i cellen hamnade han i köket tillsammans med Vladimir (3A), Ekmečić och Ljubiša för att sköta disken. De fyra fick bo tillsammans i ett rum på andra våningen i administrationsbyggnaden under den tid de arbetade i köket. Det var hans bästa tid i lägret.

Senare, när det kom många fångar från Mostar, flyttades de alla över till en hangar och till slut till en annan hangar. I lägret fanns då ungefär 150 män och ungefär 80 kvinnor. Merparten av medfångarna var serber. Han vet inte om det fanns andra nationaliteter. De som han kände till var serber, alla civilpersoner i olika åldrar; någon var inte mer än 22-23 år, andra runt 40 år och några 60-70 år.

Han känner till Ahmet Makitan, som ofta var tillsammans med fångarna. De lärde känna honom väl. Han träffade Makitan ungefär 15-20 dagar efter det att han själv hade blivit förd till lägret. Han vet inte om Makitan var där redan tidigare. Dessförinnan hade de vaktats av Zoran, Ivan Medić och Damir Glogovac som gav dem mycket stryk.

Först senare berättade Ahmet Makitan att han brukade besöka Srečkos vänner och att dessa skickat med en flaska plommonbrännvin till honom, Srečko. Makitan och

några av vakterna drack själva upp plommonbrännvinet. När han städade vakternas sovsal fick han smaka ett glas av det.

Ahmet Makitan var alltid beväpnad med ett automatgevär. Han hade i uppgift att vakta och ta hand om fångarna. Han skulle också ta ut dem till arbete och se till att de utförde sina arbetsuppgifter, som att repa gräs, lasta ur varor och vapen och städa. Ibland var han tillsammans med fångarna varje dag, ibland varannan dag. Han tror inte att Makitan kan ha varit borta några längre perioder, bara ett par dagar i sträck.

På morgonen brukade en vakt komma och föra fångarna till frukost. Sedan ställde han upp dem på led och då fick de gå på toaletten. Under tiden slog vakten dem mycket medan de skulle titta ner mot marken. Varje dag mellan klockan 10 och 11 brukade hangaren låsas upp och de togs till sina arbetsuppgifter. Det var aldrig tal om att de skulle kunna gå ut. De var alltid inlåsta eller under tillsyn av Ahmet Makitan eller Ivan Medić när de arbetade.

Ahmet Makitan vaktade mycket ofta när de repade gräs. Runt hangaren fanns det ängar med högt gräs som inte hade slagits. Han trodde att området kunde vara minerat eftersom det var krig och armén hade varit där och kanske lämnat minor efter sig. Det var sommar och mycket varmt, 25-35 grader. Det fanns inte vatten som de kunde dricka under arbetet. De fick repa gräset med sina bara händer. Det var hårt. De fick sår på fingrarna. Om de hade en trasa kunde de binda den om fingrarna. Man fick inte sluta repa för att man fick sår. Under arbetet skulle de ofta sjunga Ustaša-sånger.

Vakterna slog inte fångarna när de var ensamma. Men när de fick förstärkning av två-tre kollegor, slog de fångarna ordentligt. De torterade fångarna, tvingade dem till oralsex, till att gå mellan vakter uppställda i två rader medan vakterna slog dem. De tvingades att boxas med varandra för att vakterna skulle se vem som vann. Även han tvingades delta i oralsex med en annan fånge och han fick brännmärken av cigaretter på händer och hals, märken som finns kvar än. Fångarna kunde också ställas upp mitt på dagen när det var som varmast och tvingas stå där och sjunga Ustaša-sånger eller kunde de tvingas springa runt en handbollsplan tills de stupade.

Ahmet Makitan fanns inte alltid närvarande när de blev slagna men han var närvarande när de ställdes upp på två led och fick slå varandra. Han var närvarande

när vakter beordrande en person i prästklädsel, som denne tvingades ha på sig, att gå fram till fönstret, varpå de slog honom på ryggen. Det hände också när Makitan vaktade att det kom det tre-fyra andra och började slå dem. Vakterna kom överens sinsemellan om vem de skulle slå. De hade en lista på vem som skulle slå vem och när. Makitan reagerade inte alls för att fångar fick slag eller blev brända av cigaretter. För honom var det ett normalt tillstånd.

Han blev under lägertiden misshandlad ett otal gånger. Han har dock aldrig blivit slagen av Ahmet Makitan. Däremot kunde denne förolämpa dem, t.ex. genom att säga ”serber, stick över floden Drina, četniker”.

Alla som kom till lägret fick genomgå en procedur där de blev slagna. Ett par HOS-soldater, varav en kallades Silvenka, kallade honom och Pero Brkić till soldaternas sovsal. Pero var gammal, halt och gick med hjälp av käpp. De band fast hans, Srečkos, hand vid en säng och satte Peros käpp i hans andra hand och beordrade honom att slå Pero. Han tyckte synd om den äldre mannen och slog därför bara lite. Silvenka tog då käppen och sade ”så här slår man” och slog honom ett tio-tal gånger i huvudet. Sedan beordrade Silvenka Pero att slå honom tjugo gånger i huvudet. Därefter sade han ”och nu tjugo gånger till”. De slutade först när det började blöda från huvudet. Många, även Ahmet Makitan, såg hans sår i huvudet. Såret fanns kvar ungefär en månad. Han fick inte något läkemedel eller förband. Han vågade inte tala om vad som hänt för då hade han blivit ännu mer trakasserad och slagen. Det fanns en läkare i lägret. Den som kontaktade läkaren och bad om läkemedel, fick ännu mer stryk dagen efter. En gång gick han ändå till läkaren. Det var efter att ha sparkats i huvudet och fått näsblod när han städade ett rum.

Soldaterna kom med sina vänner på nätterna och ropade fram fångar till fönstret i hangaren. Där blev de slagna med påkar och annat. Vid ett tillfälle när han fortfarande sov i det lilla rummet kom Mirsad Repak dit berusad tillsammans med Ivan Medić. Repak ropade ”upp med er četniker”, tog upp sin pistol och sköt genom metallgallret upp i taket.

Många fångar råkade illa ut. Dragan (27A) blev så sönderslagen att han inte kunde resa sig upp på flera dagar. Dragan blev också förd ut till skenavrättning. Saša (4A) fick i början mest stryk av alla för de kallade honom stridsvagnsföraren. Han tror att så gott som alla vakter deltog i misshandeln. Saša fick också blindtarmen bortopererad, antagligen under endast lokalbedövning för han hade väldigt ont, han

skrek mycket. Han känner till att något hände Božidar (26A). Det hördes skrik och jämmer på natten. Han befann sig då i huvudbyggnaden och vet därför inte vad som skedde. Han träffade också Olga (1A) som berättade att hon förhördes flera gånger varje natt. Eftersom de var bevakade kunde de inte kommentera något sinsemellan.

Sista gången han såg Ahmet Makitan var i hangaren efter Kraljevićs död, kanske 10-15 augusti. Makitan låste dörren och satt sedan på en stol utanför hangaren och vaktade dem med ett gevär över knäna. Han kunde se det genom det öppna fönstret.

Ahmet Makitan måste ha känt till vilka levnadsförhållanden fångarna hade för han samarbetade med de andra vakterna och de umgicks med varandra på kvällarna.

Förhållandena i övrigt i lägret var också dåliga. Det fanns inga hygieniska faciliteter, han fick t.ex. duscha en gång. I början fick de tre mål mat om dagen, sedan två och mot slutet bara ett mål mat om dagen. De sade att det berodde på att fångarna hade gått upp för mycket i vikt. Det var inte sant, själv gick han ner 17 kg i vikt. Frukosten bestod av en liten konserv med en köttprodukt. Han kunde äta det i början men sen inte mer. Till lunch fick de kål som kokats i vatten, kålsoppa.

Han var kvar i Dretelj till mitten av augusti. Några dagar efter det att general Kraljević hade dödats togs de alla ur hangaren och ställdes på rad. Gamla och sjuka togs ur ledet och kördes mot Mostarhållet. Han fick besked av läkaren att han inte skulle åka med den gruppen utan han skulle till fångutväxling. Han hade tidigare inte hört talas om att de skulle utväxlas men han hade själv antagit det. De fördes till militärkasernen i Grabovina och flyttades efter 10-15 dagar över till Ljubuški. Ett första försök till utväxling misslyckades och de fördes då via det ökända lägret Lora i Split till Mostar, där blev de kvar tills de den 31 oktober befriades av internationella Röda Korset.

Efter frigivningen konstaterade en neuropsykiatriker att han led av krigsneuros, akut psykisk stress. Han kunde inte sova och hade återkommande mardrömmar från vistelsen i Dretelj. Han fick äta lugnande medel för det. Problemen kvarstår, men i mindre utsträckning.

7A – Mile

Han bodde i Mostar tillsammans med sin hustru. Han var pensionerad underofficer och hade inte någon militär uppgift under kriget 1992. Han var alltså civilperson. En eftermiddag satt de och drack kaffe när en grupp HOS-soldater kom och gjorde husrannsakan hos dem. De hittade en del till satellitmottagaren och påstod att han hade en radiosändare. De hittade också hans uniform och tvingade honom att byta till uniformen och sätta på sig sina medaljer. Därefter fördes han och hustrun till militärsjukhuset. Han fick stanna där i tre dagar medan hustru lyckades rymma andra dagen. Själv blev han slagen medvetlös. Den 4 juli fördes han till HOS stabskontor i Ljubuški. Under färden tvingade en vakt en av kvinnorna, som var med i transporten, att ha oralsex med honom. I Ljubuški förhördes han av Blaž Kraljević. Efter förhöret kördes han till Dretelj iförd handfängsel. Vakterna slog honom med gevärskolvar under färden.

Han kände till Dretelj sedan han inspekterat där under sin yrkesverksamma tid. Han kom dit sent på kvällen och placerades i ett litet rum, cirka 3 x 2,5 meter, i den administrativa byggnaden. Där fanns redan ett 10-tal andra personer. Han kände de flesta av dem. Nästa morgon var han alldeles blodig i ansiktet. Han hade blivit slagen av en grupp vakter när han anlände. I det rummet blev han kvar cirka 7-10 dagar. Nya fångar fördes ofta dit och när de inte fick plats i rummet längre flyttades de över till en barack. De var inte där så länge, för det kom det hela tiden nya fångar och då flyttades de till en större hangar.

Under hela tiden i Dretelj blev han ofta slagen och trakasserad av vakterna. En del av dem var mer extrema att slå. Dit hörde Ahmet Makitan, som kallades Maks, och Zoran, som var den värste och den som slog fångarna mest. Det fanns ingen annan som kallades Maks i lägret. Även Krasniqi och Toni Rajić hörde till samma grupp. Vakterna var alltid beväpnade. De nyttjade något slags pulver. Han vet inte om Makitan gjorde det. Han såg aldrig Makitan onykter men ibland var han nervös och nervig, oftast när de hade hört nyheter om att serberna hade gjort något mot den kroatiska sidan.

Ahmet Makitan var då mellan 20 och 25 år, ungefär 170 cm lång och hade runt ansikte, var lite fetlagd, kraftig i kroppen och stark. Han kände inte igen Makitan när han förevisades foton under polisförhöret tidigare. Men när han nu ser Makitan i

rättssalen känner han väl igen honom. Han känner igen ansiktet, även om det är tjockare nu. Det var han som kallades Maks i lägret.

Ahmet Makitan hade ingen befälsställning. Han var inte gruppleddare, men han var den som de andra vakterna lyssnade mest på. Makitan var ofta i lägret men en del dagar sågs han inte till. När Makitan var där, var det större fara för honom personligen att bli slagen. Var Makitan inte där så slog inte de andra vakterna honom heller. Ibland kunde Makitan vara fin mot fångarna. Han pratade och skämtade med dem. Emellertid upptäckte de att han var benägen att övertala andra att slå och trakassera fångarna.

Hans första kontakt med Ahmet Makitan var dagen efter ankomsten till Dretelj. Makitan förde då ut honom från det lilla rummet och förhörde honom utanför dörren. Sedan hämtade Makitan också ut fången Medan som legat och sovit. Medan var mager, otillräknelig i sitt sätt och talade inte. Han uppfattade Medan, vars förnamn han inte vet, som sjuk. Medan beordrades att knäppa upp gylfen och han själv tvingades ner på knä och ha oralsex med Medan. Därefter förde Makitan tillbaka Medan till cellen och efter ett antal sparkar på benen blev han själv också förd tillbaka dit. Det var inte särskilt kraftiga sparkar utan mera som för att sätta honom på plats. Medan försvann efter en kort tid från lägret. Långt senare, som en av de sista fångarna, kom en annan person vid namn Medan, med förnamnet Boro, till lägret.

Vid ett tillfälle hade alla fångar varit ute och repat gräs. På väg tillbaka därifrån tog Ahmet Makitan ut honom ur ledet. Makitan hade med sig två andra soldater. Makitan ville visa de andra sin styrka och sin makt över honom och tog fram sin Kalasjnikov och sade åt honom att gapa. Sedan förde Makitan in gevärspipan i hans mun. Makitan svor över hans mor och kallade honom för četnik och sade ”vad du stinker, vad det stinker ur din mun”. Makitan höll gevärspipan där ett ögonblick och vred sedan om pipan, så att han fick ett sår i munnen av gevärssiktet. Sedan tog Makitan ut pipan ur munnen och förde honom tillbaka till ledet.

I hangaren blev de trakasserade och slagna av vakterna. Ahmet Makitan deltog i misshandeln och trakasserierna. En gång när Makitan kom dit med en kompis tvingades han att imitera ett flygplan. Det var Makitan som ledde den s.k. leken. Han skulle breda ut armarna och låtsas flyga och sedan störta till marken. Han fick göra det flera gånger medan de skrattade. Alla andra fångar närvarande. I samband

med det tvingades han också att krypa under borden medan de sparkade honom med stövlarnas vassa tåhättor. Makitan trampade då honom på ryggen och vred om klacken på ländryggen.

En annan gång kom fängelsechefen Srećko Herceg till hangaren tillsammans med en grupp vakter. Herceg hade redan i förväg bestämt vem i gruppen som skulle ge sig på vem av fångarna. Makitan hade fått i uppgift att ta hand om honom. När Herceg gav order ”börja nu” hoppade Makitan på honom med automatgeväret som han höll i båda händerna. Makitan sade att han skulle döda honom men om han hade menat det hade han väl skjutit. Kanske menade Makitan att han skulle slå honom sönder och samman. Makitan träffade honom med automatgeväret på hakan. Sedan knuffade Makitan ner honom på golvet och fortsatte att sparka honom. När Herceg beordrade vakterna att sluta så gjorde de det. Han blödde ganska mycket från hakan då. Han har alltså ett ärr som minne efter Makitans automatgevär.

Vid ett tillfälle, när de befann sig utanför hangaren, förde Ahmet Makitan honom åt sidan och bort till avloppskanalen. Makitan tog sitt automatgevär och började sticka i honom med gevärspipan. Då kom vice lägerchefen, som var en fin ung man, och frågade vad Makitan gjorde och varnade honom. Makitan lät honom då gå tillbaka till de övriga fångarna men rev sönder hans skjorta.

Han såg också att andra frihetsberövade personer utsattes för misshandel. Hangaren var låst varje natt och en eller två vakter satt utanför. Ahmet Makitan kom ofta till hangaren på kvällen i en grupp med 5-6 vakter, ofta de mest extrema. Hangaren hade gallerförsedda fönster. Genom gallret ropade vakterna upp fångars namn och beordrade dem att gå fram till fönstret. Sedan slog de fångarna genom gallret med batonger, påkar eller vad de hade till hands. Vid ett tillfälle blev han själv slagen på det sättet och vid ett annat blev han tvungen att slå en medfånge. Duško Radmilović var en pensionerad polisman som fick smeknamnet Prästen eftersom han tvingades att ha på sig en prästmantel varje dag. Duško blev ofta kallad till fönstret och slagen, bland andra av Makitan.

Dragan (27A) blev så svårt slagen att han blev tvungen att uppsöka sjukstugan. Det var fyra-fem vakter som slog Dragan. Han såg inte om Ahmet Makitan var med men Dragan och andra medfångar har berättat att han var där. På grund av all misshandel som Dragan utsattes för tillbringade han mer tid i sjukstugan än tillsammans med de andra fångarna.

Božidar ("Božo") (26A) kände han personligen från Mostar. På kvällen när Božo kommit till lägret kom vakterna som vanligt till hangarens fönster. De ropade länge att Božidar komma fram till fönstret men Božo vägrade för han var rädd att vakterna skulle slå honom eller döda honom. Några av medfångarna försökte övertala Božo att han skulle gå fram till fönstret för vakterna började bli nervösa. Hangaren var låst. De där utanför började skrika att han svär över vår Ustašamor. Sedan skrek de "ta hit nyckeln, hitta nyckeln, så att vi kan låsa upp". Efter en stund kom någon med nyckeln, låste upp dörren och förde ut Božo. Sedan hoppade alla vakterna på Božo. Det var natt och fångarna hörde hans skrik och jämmer. Efter en viss tid kastade vakterna in Božo halvdöd i hangaren. Därefter satte de fast honom med handfängsel på ena handen i gallret i fönstret. Där fortsatte vakterna att slå Božo, som skrek och jämrade sig och ropade på sin mor och sin hustru som fanns i grannhangaren. När morgonen grydde ropade en vakt på honom, Mile, för att han skulle se efter om Božo var vid liv. Han försökte hitta Božos puls på handleden och halsen, men Božo levde inte längre. När fängelsechefen Herceg kom dit fick de en filt som de lade Božo på. Han bar tillsammans med Prästen, Slavko 1 och ytterligare en fånge ut Božo från hangaren till en annan hangar. Där fanns ett hål i marken, 2x1 meter och 2,5 meter djupt. På botten fanns grönfärgat vatten. Sedan kom Herceg tillsammans med två eller tre vakter. De krävde av Mile och de andra fångarna att de skulle säga att Božo hade svurit över deras Ustašamor. En av medfångarna sade att ja, det är riktigt att han nämnde en mor, men att han skulle ha svurit över en Ustašamor, det kan jag inte erinra mig.

Det var natt och han vill inte ta på sitt samvete att peka ut någon som slog Božidar. Av rösterna att döma var alla de vakter som var extrema att slå närvarande. Han tänker då på Ahmet Makitan som nummer 1, Rajić, Zoran och Capa. Han kan inte säga att han såg Makitan eller hörde smeknamnet men han är 100 procent säker på att han hörde Makitans röst. Han kände väl igen rösten eftersom han ofta hört Makitan tala i kontakten med fångarna och när han kom till hangarfönstret. Makitan talade lite högre och deltog i ropen på Božidar. Han känner till Edib Buljubasić men är inte helt säker på att denne var närvarande vid misshandeln.

Nenad 2 (30A) misshandlades så svårt i sjukstugan att han senare dog. Han såg inte själva misshandeln. Kanske Dragan (27A) såg det, för han var inlagd i sjukstugan. De båda fördes dagen efter till sjukhuset i Čapljina i ambulans. Dragan berättade att Nenad dött i hans armar när de skulle stiga ur ambulansen. I samband med att de

skulle lämna lägret såg han den döde Nenad ligga i sanitetsbilen utanför den hangar dit de tidigare hade burit Božo.

Skenavrättningar förekom också. En gång i hangaren räknande vakterna slumpmässigt upp fem-sex fångar. Dessa fördes till en annan del av lägret. Därefter hörde de skott avlossas. De där fångarna återvände inte den kvällen eller natten till hangaren. Nästa dag fick de höra att de hade gömts undan i kvinnornas barack och att de inte hade avrättats. Efter två dagar återfördes de till hangaren.

Kvinnorna i lägret behandlades mycket illa. I cellen i administrationsbyggnaden hörde han ofta jämmerrop från våningen ovanför där kvinnorna då var placerade. När de senare flyttade kvinnorna till hangaren, hörde han att flera av vakterna gick dit och våldtog dem.

Fångarna tvingades nästan varje dag att repa gräs. Om han själv inte blev utsatt för det, så var det andra. Fångarna arbetade i grupper, vissa repade gräs, andra plockade fimpar eller städade. De fördes också till Ljubuški för att ställa i ordning en byggnad som skulle bli Blaž Kraljevićs huvudkvarter. Medan de arbetade tvingades de hela tiden att sjunga Ustaša-sånger.

När de repade gräs tvingade vakterna dem att äta gräset. Han själv betade det inte från marken utan brukade ta gräset i handen och stoppa det i munnen. Hans händer blev alldeles blodiga av repandet och han fick lida av trasor. De blev också slagna på kroppen och ryggen medan de arbetade med gräset. Vakterna överraskade dem ofta med slag bakifrån så att de skulle ramla ner framstupa och slå sig. Ahmet Makitan var närvarande vid gräsreningen och när de tvingades sjunga, men inte varje gång. Vakterna bytte av varandra.

Sista gången han såg Ahmet Makitan i lägret tror han kan ha varit någon gång mellan den 10 och 18 augusti när de fördes till en by i närheten av Ljubuški. Makitan, Srećko Herceg och en grupp vakter till följde med dit. De var cirka tio fångar som renoverade en skola där. Han minns inte nu vilka de andra fångarna var men han tror att Slavko 1 var med. Då föreslog Makitan att han, Mile, skulle rymma för tillfället var bra. Han svarade ”aldrig i livet för då kommer ni döda mig”. Blaž Kraljević dog den 9 augusti och han såg Makitan efter det på lägerområdet. Den gången Makitan slog honom med automatgeväret var också efter attentatet mot

Kraljević. Han kan inte säkert säga om det var i hangaren eller vid skolan som han såg Makitan sista gången för de båda händelserna flöt liksom in i varandra.

Hygienen i lägret var mycket dålig. Han fick inte bada någon gång under tiden i lägret. De fick uträtta sina behov utomhus för det fanns till en början inga toaletter. Senare gjorde de i ordning toaletter. Under de fyra månader som han totalt var fånge gick han ner 26 kg i vikt.

Någon rättslig prövning av frihetsberövandet skedde aldrig under lägertiden. Han fick inte heller veta skälet till det. Enligt hans uppfattning var det för att han var serb. Alla serber som inte åtnjöt skydd av någon vän blev förda till det här lägret. Senare förstod han att syftet hade varit att få bort alla serber, inte i första hand att fångarna skulle användas för utväxling.

Han var kvar i Dretelj till den 18 augusti när HVO övertog ansvaret och lägret upphörde. Det var först meningen att han skulle utväxlas i Pakovo selo i september. Utväxlingen misslyckades dock. Så småningom utväxlades han i stället i Montenegro och frigavs den 31 oktober. De var ungefär 200-300 personer som utväxlades vid det tillfället.

Hans största glädje efter frigivningen var att han hade överlevt. Han har därefter mycket sällan haft kontakt med andra som var i lägret och bara med ett fåtal. Av Dragan (27A), som kände Ahmet Makitan, fick han efter frigivningen redan på att Maks namn var Ahmet Makitan. När han blev fri talade han också med en journalist om att det hade varit mycket dåligt och hemskt för fångarna i Dretelj.

Han hade glömt nästan allt från lägret efter denna långa tid men när han blev kallad till förhör var han tvungen att åter minnas allt som han upplevt. Efter det har han haft mardrömmar och tagit lugnande medel.

8A – Slobodan

Han bodde i Mostar med hustru och son. Han var 51 år och arbetade i flygplansfabriken. Han hade tidigare fullgjort reguljär militärtjänst. Ingen i familjen var militär. Han hade inte varit politiskt engagerad sedan det jugoslaviska kommunistförbundet upphörde att existera år 1989. Den 6 eller 7 juli 1992 gjorde han sig i ordning för att gå en promenad med sin knappt 7-åriga son när det bankade

med gevärskolvar på ytterdörren. Fem beväpnade män i svarta uniformer kom in i lägenheten. På bröstet hade de beteckningar hänförliga till den kände krigsförbrytaren Ante Pavelić från andra världskriget. På ryggen så stod det ”För fosterlandet redo”. Familjen beordrades att sätta sig i rummet och tre av männen riktade sina gevär mot dem. De andra två männen gick runt i lägenheten för att utföra husrannsakan och leta efter vapen. De hittade några flaskor öl på balkongen, förklarade att han var en tjuv och började slå honom. De tog 18 guldföremål, varav flertalet tillhörde hans hustru. De tog också hans bil, 1500 D-mark och alla hans personliga handlingar. De grep honom och tog honom med sig till HOS högkvarter i det f.d. militärsjukhuset. Efter några timmar belades han med handfängsel och kördes tillsammans med en del andra personer till Dretelj.

Så snart han kom till Dretelj föll de första blodsdropparna. Han var bunden och kunde inte stiga ur bilen normalt. Därför slog några personer honom medvetslös och sedan sparkade HOS-soldaterna honom och slog honom med batonger. Näsan spräcktes och ena ögat blev igentäppt. Eftersom han var alldeles blodig fick han ta av sina kläder och fick ta på sig en JNA- uniform istället. Efter att ha lämnat vissa uppgifter fördes de till en hangar där de vistades 2-3 dagar. Därefter flyttades de till en större hangar där alla nytillkomna sedan placerades.

I Dretelj gjordes inte någon prövning av frihetsberövandena. Andra eller tredje dagen efter ankomsten till Dretelj berättade den s.k. generalen Blaž Kraljević att de skulle utväxlas.

Mer än väl känner han igen namnet Ahmet Makitan. Han såg inte Makitan där varje dag, men Makitan var där så ofta att han fick intrycket av att ha sett honom varje dag. Han är inte säker på om Makitan var där första dagen när han kom till Dretelj. Alla vakter som slog lystrade inte till sina egna namn utan bara till ök- eller smeknamn. Makitan lystrade till smeknamnet Maks. Vid en senare fotokonfrontation kände han med säkerhet igen Makitan och pekade ut honom. Av all misshandel han utsattes för i lägren kan sägas att Makitan stod för en tredjedel.

Vid ett tillfälle beordrades han och två andra fångar att bege sig till vakternas byggnad för att arbeta. Där fanns fem uniformsklädda soldater, bland dem Ahmet Makitan som var ledare för gruppen. Fångarnas arbetsuppgift var att göra rent toaletterna med sina bara händer. När de var klara med arbetet ställde vakterna upp de tre fångarna på led. Då fick de veta Maks namn. Maks talade om att han var

barnbarn till en känd Ustaša-man och frågade om de visste vem det var. Det största misstaget man kunde begå var att säga att man visste namnet på någon av vakterna. Den förste Maks frågade, svarade att han inte visste. De andra fyra vakterna slog då mannen sönder och samman. Samma sak hände med nästa fånge. Så när han själv blev tillfrågad svarade han att han visste att det var den kände Ustaša-medlemmen Maks Luburić från andra världskriget. Vakterna skrattade och så fick han lite mindre stryk än de andra hade fått. Efter misshandeln fick fångarna var sin liten skiva bröd som de skulle äta med sina smutsiga fingrar. De hade inte fått tvätta händerna efter att ha städat toaletterna.

En annan gång beordrade Ahmet Makitan och tre andra soldater honom och en annan fånge att lyfta en tunna på 200 kg. Tunnan var fylld med matavfall som börjat surna och ruttna. Då de inte orkade lyfta den, beordrades de att äta av innehållet. De åt så mycket de förmådde. Vakterna skrattade och lät dem sedan lyfta över en del av innehållet i en annan tom tunna.

När Blaž Kraljević hade dödats utgick vakterna från att HVO:s soldater skulle angripa lägret på grund av någon uppgörelse dem emellan. Ett par dagar efter Kraljevićs död frågade Ahmet Makitan honom i hangaren om han kunde arbeta. Han visste inte vilket arbete det var och svarade ja. Då satte Makitan honom till att gräva skyttevärn på natten trots att han fysiskt inte var kapabel att göra det. De var tre fångar som grävde. Efter grävandet utbröt det en jakt på fångarna. Vakterna jagade dem på området och slog dem med vad de kom åt, gevärskolvar, batonger och stövlar. Det var sent på natten så han kan inte bestämt säga att Makitan var med då men det är troligt eftersom alla andra som varit med vid arbetet var där. Han kan inte heller säga att Makitan personligen slog honom.

I lägret fanns ett slags läkare. Generellt ville han att man skulle lämna prover. När någon var dålig och skulle gå till läkaren brukade någon av fångarna följa med dit. En gång följde han med fången Radovan (23A). Halvvägs till sjukstugan kom Ahmet Makitan dem till mötes tillsammans med två andra vakter. Det var vad fångarna brukade kalla den svarta trojkan: Makitan, Damir "Dugi" Glogovac och Zoran "Zoka" Karlović. De tre stoppade dem och frågade vart de var på väg. De svarade "till läkaren". Radovan hade en liten flaska med urinprov med sig. Då sade Makitan att det skulle de inte alls utan de skulle dricka upp urinen i stället. Han och Radovan blev tvungna att dricka upp den. Makitan betedde sig som gruppens ledare, det var han som bestämde.

Praxis var att man kom tillbaka från läkaren sjukare än när man gick dit. I korridoren där väntade alltid uniformsklädda vakter. Vid ett tillfälle när han var på väg ut från läkaren blev han attackerad av två eller tre vakter, en av dem var Ahmet Makitan. De slog honom med batonger och sparkade honom, i huvudet, på ryggen och benen tills han lyckades fly. Det var en mindre allvarlig misshandel och han uppfattade det som ett sätt att skrämmas. Efter det gick han inte mer till läkaren även om han hade behövt det.

Från hangaren var det cirka 300 meter till den plats där det fanns en kran med rinnande vatten. Mängden vatten var begränsad. Under sina 45 dagar i lägret kunde han inte raka sig eller tvätta sig någon gång. De bar vatten från kranen för sina egna behov och för kvinnorna i hangaren mitt emot. Vattenstället låg vid en liten bro över en liten bäckfåra. En gång var han och andra fångar där när vakter kom och började attackera dem. En av dem var Ahmet Makitan. Från den lilla bron knuffade Makitan honom så han föll 1-2 meter ner till botten av bäckfåran. Han vet inte om det var avsiktligt.

När det var som varmast på dagen, mellan kl. 11 och 15, tog vakterna ut dem för att repa gräs på kasernområdet. De tvingade också beta gräs och äta det och härma kor får och getter. Det var grupper om 20-30 fångar. När de blev beordrade att bräka så var det inte tal om att vägra. Det farligaste var om vakterna trodde att de inte gjorde sitt bästa. Då fick de slag i ryggen när de stod på knä och repade. Alla fångar fick repa och äta gräs. Han tycker att gräset var gott. I början gjorde han sitt bästa och hans fingrar blev alldeles blodiga. Gräset höll på att mogna och det var mycket strävt och hårt. Han repade gräs vid åtminstone tio tillfällen. Ahmet Makitan var närvarande vid åtminstone tre av dessa tillfällen. Det uppstod en anekdot i Dretelj om att äta gräs: ”I Dretelj växer det gräs, men det betas inte av kor och får. Här kommer Zoka, här kommer Maks, och vi måste beta gräs. Ät mindre och beta mer så kommer du undan med livet i behåll”. Det var en ramsa som rimmar på serbokroatiska. Den betydde också att Makitan ofta var närvarande då.

Han blev slagen inne i hangaren också. Hangaren låstes kl. 20 och låstes upp kl. 06. De som låste upp brukade slå den ene efter den andre av fångarna i tur och ordning. De skonade inte ens Branko Medan som var invalid och gick på kryckor. Medan hade kommit till lägret 10 eller fler dagar efter honom. Ahmet Makitan kom mycket ofta till hangaren. Alla fångarna låg ner för de var inte tillåtna att stå. En gång när

vakterna kom in pekade de på honom att han skulle resa sig upp. När han reste sig började de slå honom med allt möjligt. Det var den svarta trojkan. Dugi var över två meter lång och hade som specialitet att sparka en i huvudet med sin stövel. Just denna gång sparkade Dugi honom flera gånger i bakhuvudet. Makitan slog med händerna och sparkade. Efter det var han arbetsoförmögen i flera dagar.

Personligen blev han inte utsatt för sexuella övergrepp, men han har sett andra bli det vid två eller tre tillfällen. Han minns inte att han skulle ha sett Ahmet Makitan i samband med dessa händelser. En av missdådarna våldtog en av de manliga fångarna. En vakt hade en tik. Vid flera tillfällen såg han när några fångar tvingades kyssa tiken under svansen.

Božidar (26A) minns han mycket väl. Han hade känt Božidar i många år. Božidar fördes till Dretelj den 1 eller 2 augusti. I lägret var varje ny fånge tvungen att utsättas för fönstertortyr. Det fanns fönsteröppningar med galler för på båda sidor av hangaren. Božidar befann sig i hans omedelbara närhet. När hangaren låsts på kvällen kom vakterna och beordrade Božidar fram till fönstret men Božidar vägrade och krävde att få tala med någon överordnad. Han och flera andra rådde Božidar att inte protestera. Efter ett tag kom det in en grupp vakter i hangaren och gav sig på Božidar med händer, gevärskolvar och sparkar. Han blev ganska sönderslagen. Ju mer Božidar klagade desto mer misshandlade de honom. Sedan kom en andra grupp in i hangaren för att se vad som hände. Ledare för den gruppen var Edib Buljubasić. Detta hände på natten. Han antar att Ahmet Makitan var med där eftersom Makitan var en ung och frisk man som helt enkelt tyckte om att slå. Han kan dock inte hävda det med bestämdhet eftersom han inte såg Makitan. Medan misshandeln av Božidar pågick tvingades de andra fångarna sjunga Ustaša-sånger och andra okvädningsvisor. De var 120 personer i hangaren så det bör ha hörts vida omkring.

När han hördes år 1994 hade han bestämt sig för att radera Dretelj ur sitt minne. Han sade därför att han inte visste hur Božidar hade mist livet. Men sedan några år tillbaka har han rannsakat sig och kommit fram till att han kan berätta sanningen.

Vid förhöret år 1994 lämnade han en inofficiell utsaga för en inofficiell domstol. Förhöret tog mindre än en timme och ingen frågade honom vem som slagit eller torterat honom. Zoran som nämns är, den kände Zoka som då hette Karlović i efternamn. Ahmet Makitan hette då Maks Luburić. Utsagan är sanningsenlig men inte komplett.

Att inte Ahmet Makitan är nämnd vid förhöret år 2007 beror på att förhørsledaren herr Jude Romano inte ställde en enda fråga om Makitan. Dock nämnde han att Makitan var med vid tillfället vid toaletterna. Ingen av de andra torterarna hette Maks Luburić.

När han hördes av norsk polis år 2008 blev han, såvitt han minns, inte informerad om att förhöret rörde Ahmet Makitan. Han berättade dock att han blivit slagen av Makitan 1 000 gånger. Han svarade på de frågor som ställdes. De hade mer karaktären av upplysningar

Han hördes av svensk polis år 2009. Vad han berättade om tillfället när han och Radovan skulle gå till läkaren och också att han då blev slagen av Ahmet Makitan vidhåller han även om det inte antecknats i protokollet. Likaså är han säker på att Makitan slog honom när de skulle tömma tunnan med matavfall. Han kunde inte komma ihåg allt när han hördes av den svenska polisen.

Han har med hjälp av några medfångar från Dretelj sammanställt den lista över fångarna som finns i förundersökningen. Där finns inget namn för mycket men det kan fattas något.

Han var i Dretelj till den 18 augusti 1992. Så småningom utväxlades han i Montenegro och frigavs den 1 november 1992. Han hade gått ner 27 kg i vikt under fångenskapen. Hans nära anhöriga kände inte igen honom. Han fick hjälp av ett läkarteam på sjukhuset i Belgrad efter frigivningen. Före Dretelj var han en lyckligt lottad man. Han var frisk och hade aldrig gjort ett läkarbesök utom obligatoriska hälsoundersökningar som arbetsgivaren anordnade. Nu har han diabetes sedan 1994, högt blodtryck och neurologiska besvär. Han tar fortfarande läkemedel mot posttraumatiskt stressyndrom. Åren efter Dretelj hade han mardrömmar om lägret och om Ahmet Makitan. Det fick honom att skrika på nätterna och hade så när medfört skilsmässa från hustrun.

Han äger en bok med redogörelser från Dretelj. Han är också medlem i en fångförening. Förutom boken är det inte mycket han har läst eller sett om den tiden.

9A – Vladimir 2

Sommaren 1992 hade hans hus förstörts och han hade därför flyttat hem till sin mor. Han var 36 år gammal och arbetade som instruktör och reparatör på ett företag som tillverkade elektroniska produkter, bl.a. kassaregister och kopiatorer. Hans hustru hade lyckats lämna området i tid. Milivoje 2 (10A) och hans familj, vars hus också hade förstörts, bodde också hos dem sedan ett par dagar när HOS-soldater efter midnatt den 9 juli kom till moderns hus. De hörde buller utanför och sedan bröt 5-6 soldater beväpnade med gevär sig in. De ropade ”finns det några fler serber här”. Soldaterna, varav en var Stéla Martinović, frågade efter deras pengar och bilnycklar. När de fått bilnycklarna förde de in hans mor i sovrummet och trakasserade henne. Han var på väg dit för att skydda modern när han fick ett slag av någon med ett gevär. Hans nästa minnesbild är att han satt i en minibuss där de alla sex som befunnit sig i lägenheten fösts in. De kördes till militärsjukhuset där de placerades i en källare. Där fanns redan tidigare ett 30-tal personer. Dagen därpå, den 10 juli, transporterades de alla till Dretelj. I transporten fanns flera andra familjer, bland andra Branislav 1 (12A) och hans familj.

Vid framkomsten skiljdes män och kvinnor åt. Männen ställdes upp bakom en byggnad i närheten av entrégrinden. Alla HOS-soldater samlades där för att titta på dem. Blaž Kraljević var där under en kort stund och försvann sedan. Han visste då inte vem Kraljević var, först senare förstod han det. Kraljević sade ingenting om varför de förts dit.

I den stunden var de alla förvirrade. De hörde svordomar, trakasserier och hotelser. De blev kallade četniker. Efter en stund började soldaterna slå dem. Var och en av soldaterna som kom fram till dem slog med allt de kom åt, med händerna, med sparkar, med gevär. Alla fick de skador redan under den första timmen. Misshandeln och trakasserierna pågick under 4-5 timmar. När de förstod var de hade hamnat började de tänka på hur de skulle överleva. De fördes sedan till ett gammalt militärförråd eller hangar inom området. Där förvarades de under merparten av vistelsen. Misshandel blev ett dagligt inslag i tillvaron.

Redan efter ankomsten tvingades de att klä sig i militärskjortor för att kunna visas upp som soldater för några brittiska journalister. HOS-soldaterna ville att det skulle framstå som om de hade gripit militärer trots att det var civilpersoner som gripits i sina egna hem.

Ahmet Makitan var vakt i Dretelj. Han tillhörde en grupp av vakter som var där hela tiden. Som han minns det var det bara under två dagar när han arbetade utanför lägerområdet som Makitan inte var med dem. Under de första dagarna var det omöjligt att lägga märke till någon särskild av dem, eftersom de alla tycktes se likadana ut. Efter en vecka började de observera vilka som var farligare än andra. Under tiden i lägret visste han inte Makitans namn, bara att hans smeknamn där var Maks. Det fanns ingen annan vakt som kallades Maks. Det var först efter tiden i Dretelj, när de kommit till Mostar, som flera personer från Čapljina och Stolac berättade att de kände Makitan och talade om hans namn. Tidigare hade de inte vågat nämna namnet. Han känner igen Makitan idag även om han har förändrats mycket och blivit äldre och tjockare. Makitans ögonform och ögonbryn är nog det mest utmärkande på honom. När han i maj 2009 förevisades ett antal foton ville han inte peka ut någon om han inte var helt säker. Det hade ju gått lång tid och en bild är ändå bara en bild.

Ahmet Makitan tyckte om att vara i centrum vid alla trakasserier. Det var som om han ville hävda sig inför någon. Han märkte också att det var Todor som Makitan främst tog ut sina aggressioner på. Ofta, ofta letade Makitan liksom efter skäl att föra bort Todor och slå sönder honom. Gruppen av vakter som Makitan ingick i bestod av 7-8 personer. Av dem var det Makitan som behandlade fångarna värst. Ibland tog de ut en eller två fångar som fördes ut till arbete. Då visste de att farliga saker skulle hända, farligare än när de fördes iväg i grupp.

Vid ett tillfälle sade en vakt som kallades Zoran till de andra två som var med ”men honom har vi hoppat över, han har inte fått tillräckligt med stryk” och så förde de ut honom ensam till deras sovsalar. De slog och slog honom och till slut när de inte visste vad de skulle använda för att slå honom med tog Ahmet Makitan en kvast och slog honom på ryggen tills skaftet gick sönder. Det var egentligen ingenting jämfört med de andra slagen eftersom de var tre personer som slog och sparkade honom. Särskilt Zoran ville utmärka sig genom att använda karatesparkar och karateslag. Hans ögon svullnade igen och nacken och öronen svällde upp. Han försökte få låna en skjorta med en krage för att dölja skadorna för sin mor. Eftersom han blivit slagen sedan den första dagen kan han inte säga vilka skador som hade uppstått just då.

På kvällen hände det att det kom grupper av folk utifrån, som bjudits in som vakternas gäster. Ahmet Makitan bjöd in sådana personer till hangaren vid tre tillfällen. Då kom han in med dem och sade ”här har ni dem, četnikerna”. En grupp som bar svarta uniformer och kallades för sabotagegruppen kom då och då. En i den gruppen slog till honom på tummen med pistolen så att nageln ramlade av. Makitan, som var närvarande och agerade som gästernas värd, såg händelsen.

Han såg också hur andra fångar misshandlades. Božidar var en man i 60-årsåldern som hade förts dit tillsammans med sin fru. Han blev misshandlad till döds i lägret. Det började som det brukade under kvällar i hangaren. Vakterna kom in, gick runt och slog en efter en. Han tror att vakterna var ungefär sex till antalet. När de slog Božidar började han skrika och jämra sig. De släpade iväg Božidar mot entrédörren och slog honom under tiden oavbrutet. Sedan satte de handfängsel på honom och band fast honom vid ett fönster. Där blev han slagen ända till dess att varje ljud från honom tystnade. De andra fångarna beordrades att sitta ner lutade mot väggen. Till en början såg de allt men det blev mörkare allt eftersom. De kunde dock se att vakterna var desamma hela tiden. Primorac, Hasan och Ahmet Makitan var de som slog ända till slutet. Det var så bestialiskt att några av deras egna vakter gick ut. De frågade varför de tre fortsatte att slå för ”han är ju redan död”. Han är lika säker på att Makitan var med som han är på att det är åklagaren som sitter här idag. Han hörde senare olika berättelser om vad som hänt med Božidars kropp men det är ingenting som han har sett.

Han minns också Nenad 2 (30A), som var en ung, kraftig och stark man. Nenad hade fått rejält med stryk utomhus och var sönderslagen när han slängdes in i hangaren. Ahmet Makitan var med i den grupp som tog in Nenad men han vet inte vem som hade deltagit i misshandeln utomhus. Nenad fick några slag därinne också men det var inte sådana slag som han kunde ha dött av. Han försökte ge Nenad vatten medan Nenad fortfarande var vid medvetande men Nenad kunde inte svälja det. Själv fick han stryk för att han gjort det. När Nenad bars ut var han i mycket dåligt tillstånd och medvetslös. Nenad kom aldrig tillbaka. Han har trott att Nenad dog men har egentligen aldrig fått veta det.

Saša (4A) var en ung man, 19 år gammal. Han bodde inte i Bosnien utan hade kommit för att besöka sin farfar och farmor. Saša fick stryk varje dag. Man krävde att han skulle skriva brev till sina föräldrar och be dem att skicka pengar för att de skulle frige honom. Till slut hade Saša fått så mycket stryk att han säckade ihop.

Lägerdoktorn sade att han skulle hjälpa Saša genom att skära upp honom och ta bort hans blindtarm där på ängen. De andra fångarna, bland dem han själv, Branislav 1 och Milivoje 2, tvingades allihop att sitta i en ring på huk och titta på. Läkaren ville ha desinfektionsmedel för sin kniv. Fångarna trodde att han skulle döda Saša. Läkaren tog ut något ur Sašas mage och sade att det var det här som varit felet. Efteråt fick de återgå till arbetet medan Saša låg kvar. Saša återkom till dem först på kvällen.

De fick repa gräs runt husen på lägerområdet. Någon vakt nämnde vid ett tillfälle att de trodde det kunde finnas minor där. Enligt hans uppfattning fick fångarna repa gräs för att förödmjukas, för det var ett onödigt arbete. Han arbetade med gräset från förmiddagen till eftermiddagen under 3-5 dagar. Vakterna var den permanenta gruppen, däribland Ahmet Makitan, Zoran, Hasan och två kvinnor. De fick stå på knä och repa gräset med bara händerna. Vakterna kunde påstå att de hade hoppat över något ställe som skäl att slå dem. De kunde också beordra fångarna att beta gräs. Då tvingades de äta gräset och kackla som höns. Det var som om vakterna, även Makitan, tävlade om vem som kunde få dem att utföra de mest kränkande sakerna. Av gräsrebandet fick han skärsår i händerna.

Ahmet Makitan vaktade också ganska ofta när han tillsammans med Milivoje 2 bar mat som de hämtade och även när de vid ett tillfälle lastade pansarvärnsminor. Senare, när Blaž Kraljević blivit mördad och en konflikt mellan HOS och HVO hade brutit ut, fick han arbeta med att gräva skyttegravar under ett par dagar. Makitan vaktade vid ett tillfälle den grupp där han grävde.

Han tillbringade cirka 45 dagar i Dretelj. Under den tiden var det aldrig tal om någon rättslig prövning av frihetsberövandena. De fick mat i lägret, i varje fall det som fanns kvar när vakterna hade ätit. Han hade vägt cirka 115 kg när han kom dit och när han lämnade lägret vägde han 59 kg. Det berodde inte bara på bristen på mat utan all rädsla påverkade också. Det enda man tänker på i en sådan situation på är hur man ska överleva och inget annat. När han träffade sin hustru och sin mor efter frigivningen kände de inte igen honom.

Någon gång i mitten av augusti lämnade han Dretelj. I samband med att de förberedde avfärden därifrån till Grabovina såg han Ahmet Makitan sista gången i lägret. I Grabovina hörde han för första gången talas om utväxling. Han var först med vid en misslyckad utväxling och kom sedan till Mostar. Därifrån kördes han så

småningom till Ploče och vidare med båt till Bijela i Montenegro. Där utväxlades han i slutet av oktober. Det var också folk från andra ställen än Dretelj, totalt 274 personer, som utväxlades då.

Efter frigivningen har han försökt att distansera sig från allt som hände. Förutom med sin mor har han inte haft kontakt med någon som var i lägret. De bor numera på olika ställen i världen.

Hans revben, öga och öra skadades i Dretelj. Under en tid av två år efter lägvistelsen kunde han inte få fram några känslor och han har fortfarande sviter efter den i form av sömnproblem.

10A – Milivoje 2

Sommaren 1992 hade kriget brutit ut och granater, beskjutningar och mord förekom. Folk höll sig gömda. Han bodde i Mostar tillsammans med sin far, mor och syster. Han arbetade på ett frisörföretag. Han hade ingen militär anknytning utan var civilperson.

Den 9 juli kom en grupp beväpnade HOS-soldater på natten. De sade ”här gömmer ni er era četniker, nu följer ni med oss till en utväxling, ni behöver inte ta med er några saker, ni kommer ha allt ni behöver där”. Sedan föstes hela familjen in i en minibuss eller skåpbil och kördes till ett militärsjukhus. De kroppsvisiterade honom och tog hans jacka där han hade sin hälsovårdsbok och arbetsbok.

Dagen därpå föstes han och andra män och kvinnor, sammanlagt cirka tio personer, in i skåpbilen. Bland dessa var hans far, mor och syster, Vlado med sin mor, Branislav 1 (12A) och dennes föräldrar. De kördes via Ljubuški till Dretelj. När de anlände dit tog den s.k. generalen Kraljević emot dem och upplyste dem om att de skulle utväxlas, men inte när det skulle ske. Vakterna beordrades att ta av handfängslet som han och Branislav 1 var sammanlänkade med.

I Dretelj fick han först vara i en liten hangar ett par dagar, sedan flyttades han över till en större hangar där han blev kvar resten av tiden. I den lilla hangaren var de cirka 15 män, i den större 100-130 män. De var alla serber.

Redan första dagen fick han veta Ahmet Makitans för- och efternamn och smeknamnet Maks av de fångar som redan befann sig där. Ingen annan i lägret kallades för Maks. Makitan hade svart uniform, svarta byxor och svart tröja. På uniformen hade han grader, han tror det kunde vara löjtnantsgrad. På T-shirten, som var en del av uniformen, såg han att Makitan hade ett U. Makitan bar alltid ett automatvapen.

Vid fotokonfrontation vid senare polisförhör fick han flera bilder att bläddra i och kände igen Ahmet Makitan. Han pekade ut honom med 99 procents säkerhet. Han känner igen Makitan också nu.

Männen i den lilla hangaren hade skägg och var iklädda jugoslaviska folkarméns uniformer. Även han tvingades ta på sig en gammal militäruniform. Man ville att det för vissa journalister skulle framstå som att de inte var civilpersoner. Vakterna kände självklart till att fångarna var civila.

En halvtimme efter det att de kommit till den lilla hangaren hämtade Ahmet Makitan dem. Han tog dem till några rum där de skulle städa. De fick trasor att torka kakelväggarna med. Makitan, som var ensam vakt vid tillfället, trodde att även andra HOS-soldater skulle komma dit för att slå dem. Makitan plockade upp en sedel från golvet och frågade vem som tappat den serbiska sedeln. När Milivoje gick fram för att titta på sedeln började Makitan misshandla honom. Han fick fem-sex slag och sparkar. Sparkarna träffade i bröstet. Även Mile, Branislav 1 och hans far blev slagna då. Därefter förde Makitan dem till sjukstugan, där fick de städa ambulanserna. I närheten fanns en vattenpöl. I den brottade Makitan ner hans far och sparkade honom. Två andra HOS-soldater, varav en var Luka Ceser, sprang också dit och sparkade hans far. Han vet inte vem den tredje HOS-soldaten var. Själv satt han på huk och städade bilen. Luka kom fram och sparkade honom. När han reste sig slog Luka i stället med handflatan.

Två-tre dagar senare hämtade Ahmet Makitan på natten honom och fyra till för att de skulle lasta av en leverans med tobak som skulle till ett magasin. Under arbetet tog Makitan honom åt sidan och beordrade honom att sjunga en sång som innehåller skällsord. När han inte förstod vad det var för sång han skulle sjunga, fick han sjunga efter Makitan. I samband med det började Makitan skrika och slå honom i magen med knytnäven. Makitan sade att han måste lära sig sången till nästa dag. Vid båda tillfällena när Makitan slog honom hade han civila kläder på sig.

De var tvungna att sitta på huk och repa gräs med bara händerna. Det handlade om ren misshandel. Bakom dem stod Ahmet Makitan eller någon annan vakt. Om man inte gjorde det så blev man sparkad. De fick inte titta upp och inte prata med varandra. De fick sår på händerna. En del fångar beordrades att beta gräs, precis som djur. Han försökte se det i ögonvrån. Makitan var ständigt närvarande vid gräsrepningen. De skulle repa tills allt gräs var borta. Själv fick han repa gräs vid kanske två tillfällen. Han aktade sig noga för att ge vakten anledning att slå honom.

Han tillfogades inte några allvarigare fysiska skador, däremot psykiska skador. Vakterna slog på ett sådant sätt att blåmärken inte skulle synas på någon.

Han såg när Ahmet Makitan misshandlade andra fångar i hangaren. Några av dem var Milivoje 3 (18A), Slavko 1 (2A), Radmilović, Todor (15A) och Brkić, en äldre man.

En dag såg han att en grupp fångar kom springande. Det var Ahmet Makitan som förde dem mot den stora hangaren. När han kom in i hangaren såg han Makitan slå hans far, som vid den tiden var 61 år. Trots att han var närvarande fortsatte Makitan att slå fadern. Det var svårt att se, men hade han ingripit hade allt blivit värre. Fadern blödde näsblod och hans tröja var genomdränkt av blod. Han sade att fadern skulle ta av tröjan och bara ha sin skjorta så att inte de andra HOS-soldaterna skulle se. Han tänkte lämna tröjan till systemen som kunde tvätta bort blodet. Det fanns också blod på väggarna som han torkade bort eftersom han inte ville att Kraljević skulle fråga varifrån blodet kom. I så fall skulle de ha fått mer stryk. Dagen därpå klagade fadern över att han hade ont efter slagen från Makitan.

Han såg också Ahmet Makitan slå Branislavs far. Makitan och en annan vakt brukade komma till hangaren på morgonen och beordra fångarna att stå upp. Sedan gick de runt från en fånge till en annan och funderade ut vem de skulle slå den dagen. De slog fången blodig, slog tills de själva blev trötta. Under tiden tvingades övriga fångar sitta och titta mot marken.

Den dagen Božidar (26A) och hans hustru kom till lägret befann han sig i hangaren. HOS-soldaterna hade för vana att misshandla varje ny grupp fångar som kom dit. Božo togs till hangaren någon gång på kvällen. En av HOS-soldaterna ropade fram honom till fönstret, antagligen för att slå honom. Men Božo vägrade att gå dit.

Fångarna försökte övertala Božo att gå fram till fönstret för att inte bli ihjälslagen. Božo gick mot fönstret men inte tillräckligt långt fram. Då sade soldaten ”kom hit din jävla četnik, jag knullar din četnikmor, kom hit annars låser jag upp dörren till hangaren och kommer in och slår ihjäl dig”. Och det gjorde han verkligen. Han tror det var Vinko Primorac som tog ut Božo från hangaren och började slå honom först. Det fanns även andra HOS-soldater där ute, både manliga och kvinnliga. Ahmet Makitan fanns också där. Han såg inte Makitan, men kände igen hans karaktäristiska röst. Han är helt säker på att det var Makitans röst, han kände igen den både på tonläget och på dialekten. Alla slog Božo. De slog med träbatonger och med skaftet till en spade, vilket sedan var brutet. Man kunde inte se dem slå men man kunde höra det. Sedan tog de in Božo i hangaren och kedjade fast honom med handfängsel i fönstergallret. Branislav och en fånge beordrades att vakta Božo under natten. Branislav blev också beordrad av en HOS-soldat att slå Božo med en batong. På morgonen kunde man konstatera att Božo var död.

Todor (15A) fick stryk i hangaren av Ahmet Makitan. Han och de andra fångarna såg det. En gång fick Todor så rejält med stryk att de fångar som var närvarande hade svårt att hjälpa Todor så att han kunde återhämta sig.

Olika perversa saker hände på nätterna i hangaren, saker som han skäms att berätta i kvinnors närvaro. T.ex. beordrade vakterna genom fönstret två fångar att suga av varandras penisar.

Det hände att Ahmet Makitan kom in i hangaren på natten och ställde upp fångarna, sedan skulle fångarna räknas och var och en skulle säga en siffra. När den valda siffran föll på en av fångarna skulle den fången tas ut. Sedan hördes ett skott där ute. Fångarna trodde då trodde att den personen hade avrättats, men personen avrättades inte utan fördes till den kvinnliga hangaren. Sådana skenavrättningar hände två-tre gånger.

Nästan varje natt kallades någon fånge fram till fönstret av Ahmet Makitan och andra vakter för att bli slagen. Det drabbade mycket ofta Slavko 1 som kallades krypskytten av HOS-soldaterna.

Han såg Ahmet Makitan i lägret varje dag. Sista gången var när han lämnade lägret.

När han har förhörts tidigare, innan hans far dog år 2001, så ville han med hänsyn till faderns säkerhet inte berätta så mycket om vad som hände i lägret och inte lämna så många detaljer. Han har också försökt glömma vad som hänt och kunde då inte dra sig till minnes allt som hände. Nu har han emellertid berättat precis som det var.

Under tiden i Dretelj fanns ingen möjlighet att få domstolsprövning av frihetsberövandet. De behandlades där som boskap och det hade aldrig kunnat bli tal om att de skulle ta dit advokater, domare eller liknande för att arrangera en rättegång.

Hans far och mor och ytterligare ett antal fångar, sammantaget ungefär 50 personer, kördes från lägret innan han själv fördes därifrån. De lastades av i Žitomislić, där de trodde de skulle bli dödade. De fick gå därifrån till fots. Två personer lämnade gruppen och hoppade av i Neretva- floden, där de dödades av vakter. Själv blev han utväxlad i Montenegro den 31 oktober 1992.

När han greps var han frisk. Efter lägervistelsen har han fått psykiska sviter, liksom fysiska när det gäller det kardiologiska systemet. Han fick problem med hjärtat och blodsystemet. Problemen hade han direkt efter det han kommit ut från lägret. Han har inte bearbetat problemen utan försökt att glömma. Redan när denna process inleddes för flera år sedan började han också få sömnstörningar, högt blodtryck vid oro och nattsvettningar.

12A – Branislav 1

Vid den aktuella tiden bodde han i Mostar hos sina föräldrar. Han körde taxi och arbetade på café. Han var inte politiskt aktiv och inte heller militärt. Den reguljära militärtjänsten, som alla gjorde efter 18 års ålder, hade också han gjort. Sedan kriget hade börjat på våren höll familjen sig i husets källare. Ibland försökte de ge sig ut för att försöka skaffa mat. Den 10 juli 1992 gick han till torget eftersom han hade hört att någon där sålde konserver och mat. När han kom hem igen väntade HOS-soldater på honom i porten. De tryckte upp honom mot väggen och satte på honom handfängsel. Ingen talade om varför han greps. Soldaterna slog honom, kastade in honom i en bil och körde honom till det häkte som HOS hade etablerat i det f.d. militärsjukhuset. När han kom dit fanns hans föräldrar och flera andra personer redan där. Han fördes genast till förhör i ett s.k. kontor, där chefen för uppsamlingsplatsen satt. Han blev fråntagen alla sina tillhörigheter och personliga

handlingar. Han fick en spark i huvudet av någon och förlorade medvetandet. Sedan låstes han in i källaren. Senare samma dag, alltså den 10 juli, transporterades han och hans föräldrar till Dretelj. I transporten fanns också Milivoje 2 (10A), som handfängslades ihop med honom, och dennes far.

Vid ankomsten till Dretelj radades de upp framför administrationsbyggnaden och förhördes om vem de var, varifrån de kom och vad de sysslade med. Utöver de reguljära vakterna var också lägreets läkare, Hranilović, där. Lite senare kom också general Blaž Kraljević. Han sade ungefär vad de andra hade sagt men han var mer bildad och intelligent så han uttryckte sig bättre än vakterna.

De sattes därefter genast i arbete. Eftersom han berättat att han var taxiförare fick han tvätta bilar. Under arbetet blev han slagen. Den dagen tvingades han och några andra fångar, varav en tror han var Vladimir 2 (9A), att rengöra två utrymmen i byggnaden där det fanns två toaletter som var igenproppade. De var tvungna att ta bort gammal mänsklig avföring som fanns i toalettstolen. Den var så gammal att maskar och larver redan fanns där. De bad att få något redskap. Vakterna svarade att de hade ju händer. När de då frågade om de kunde få plasthandskar så fick de stryk av vakterna som sade att ”ni är inga läkare, ni är serbiska četniker”. Vakterna slog dem på ryggen. De vakter som han med säkerhet vet var med var en som kallades Chicago och en som hette Crvenkapa. De andras namn minns han inte. Han minns svagt att det också hände något med en sedel, men kommer inte exakt ihåg vad. Första dagen arbetade de till dess mörkret föll på.

De första två veckorna förvarades han i en hangar för att sedan flyttas till den större s.k. manshangaren. I den första hangaren fanns personer i militära uniformer och skägg. De hade inte fått lov att raka sig. Man ville visa utåt att det var četniker som hölls fångna. Men alla var civila personer som hade gripits i sina hem eller på sina arbetsplatser.

Namnet Ahmet Makitan är mycket välbekant. Makitan har förstört hans liv och han kommer aldrig att kunna glömma det ansiktet. Makitan misshandlade eller trakasserade honom varje gång de träffades, helt utan anledning. Det var svordomar, okvädningsord, olika kränkande tillmälen, slag, sparkar, örfilar. Allt gick ut på att han skulle kränkas och skadas. Makitan, liksom övriga vakter, skulle tilltalas med ”herr” och smeknamnet annars blev följden slag och trakasserier. Uppskattningsvis har han blivit slagen av Makitan minst tio gånger. Kanske var det bara för att han

serb eller för att han var stor och stark men chanslös som Makitan tyckte om att slå honom. Det gjorde också Makitan nervös att hans, Branislavs, mor hade bett Makitan att skona honom. Makitan sade då att han var en baby och morsgris.

Han fick se ganska många bilder vid en fotokonfrontation under förundersökningen. Han kände genast igen Ahmet Makitans bild och kunde peka ut honom. Makitan kallades för Maks i lägret. Han känner också idag vid huvudförhandlingen igen Makitan, eller Maks. Det fanns ingen annan i lägret som kallades Maks. Han fick redan första dagen i lägret veta Maks namn av personerna i den första hangaren som kommit före honom till lägret. De informerade de nykomna om vad de skulle säga och inte säga, hur de skulle bete sig och vilka de skulle akta sig för. Han fick veta Maks namn och vissa andra vakters, Crvenkapa, Chicago och Dugi. Dagen därpå fick han se vem av dem som var vem. Senare under tiden i Dretelj fick han veta Makitans riktiga namn av en man som varit lärare i en skola i Čapljina

Ahmet Makitan var i lägret första dagen när han kom dit. Han såg ofta Makitan i lägret. Makitan var inte där varje dag men ganska många dagar. Även när Makitan inte var där hade han en känsla av att se honom. Makitan var inte borta någon längre period. Var Makitan inte där på dagen så brukade han komma på kvällen och vara där på natten. Han kan inte säga exakt när han såg Makitan i lägret sista gången. Det var kanske några dagar innan lägret befriades av HVO-armén och han skulle lämna lägret. Maks var då där och det var en grupp som grävde en stor grop. Han var själv inte med och grävde utan arbetade på annat håll. Fångarna visste inte vad gropan skulle vara till, men de talade om att de kanske skulle dödas och kastas ner i den.

Vid de första attackerna från Ahmet Makitans sida var Makitans nära vän och medarbetare Crvenkapa med. En gång när fångarna var på väg i led mot administrationsbyggnaden attackerade de båda honom bakifrån så att han fick en skada på högra sidan av näsan. Kvinnorna stod på balkongen eller terrassen till byggnaden när de gick förbi. Vakterna sade att de inte fick titta upp med han gjorde det ändå eftersom hans mor stod där. Vakterna frågade ”Vad glör du på din djävul?” och gav honom ett knytnävsslag. Han ramlade ner på knä och sedan följde en serie av slag och sparkar från Makitan och Crvenkapa.

Ahmet Makitan kom vid flera tillfällen till hangaren på kvällen tillsammans med en grupp andra vakter. En gång ropade de upp Tenkista, tanksföraren. Han hörde fel

och tyckte de ropade upp Taxista, taxiföraren, som var det smeknamn de gett honom. Han reste sig därför för att gå till fönstret. Då sade vakterna, som var Makitan och Crvenkapa, att det inte var honom de ropat upp men eftersom han ändå stod upp skulle han gå dit för att få stryk. Makitan drog fram honom till fönstret i håret och gav honom slag i huvudet och örfilar genom fönstret. Det hände i den första hangaren, men sådan misshandel fortsatte när de flyttats över till den andra hangaren. En annan gång fick han också ett slag eller en örfil av Makitan vid männens hangar. Det var strax innan de lämnade lägret och första gången som de fick lov att tvätta håret. En av kvinnorna lyckades klippa hans hår. Då sade Makitan ”ju mer du klipper desto vackrare blir han” och så slog Makitan till honom med ett kraftigt slag. Han upplevde alla slag som kraftiga dels på grund av den psykiska påverkan och dels därför att han var svag, undernärld, led av sömnbrist och hade redan tidigare fått mycket stryk.

Eftersom han var taxiförare tvingades han vid ett par tillfällen av Maks och Rieka att imitera att han körde taxi i hangaren. Han skulle låtsas köra taxin och de skulle stiga in i bilen. Så sade de stopp och han skulle låtsas ta betalt. Då frågade de ”varför tar du betalt” och om han inte gjorde det så frågade de ”varför tar du inte betalt, vill du inte ha våra Ustašapengar”. Vad han än gjorde så var det fel och gav anledning till att ge honom örfilar. De såg det som en rolig show, men för honom var det sorgligt och fult.

En gång visade de t.ex. upp foton på Ante Pavelić och Tito. Då skulle han svara på mängder av frågor om dessa. Om han svarade att han tyckte om dem var det fel svar och han fick stryk. Om han sade att han inte tyckte om dem var det också fel svar och han fick stryk igen. Vid ett annat tillfälle frågade Ahmet Makitan var hans bil fanns och var han hade gjort av alla pengar han tjänat. Vakterna hade gjort husrannsakan i hans hem och hittat hans taxameter som de påstod var en radiosändare. Då utsatte Makitan honom för kränkande tillmälen och slag.

Ibland kastade vakterna sten på fångarna. Det var Crvenkapas specialitet. När en fånge försökte värja sig fick han hämta stenen så att vakterna kunde kasta den igen. Fången fick inte dra sig undan utan skulle stå där som en levande måltavla. Han själv träffades inte men han fick hämta sten.

Även andra fångar utsattes för misshandel och trakasserier av Ahmet Makitan. Bland dem som utsattes för detta var Slavko 1, Vladimir 2, Milivoje 2, hans egen

far och Milivojes far. Milivoje och Vlado var tillsammans och hämtade mat åt fångarna och misshandlades både på väg dit och när de kom tillbaka. Ibland brukade han hjälpa dem att göra i ordning matbordet och då såg han hur Makitan misshandlade Milivoje. De äldre, ganska många i åldern 60 år eller äldre, utgjorde en särskild grupp fångar. De blev mest trakasserade på lägerområdet.

Han var i lägret när Božidar kom dit. När Božidar mördades, misshandlades till döds, var i princip alla vakterna där, bl.a. Ahmet Makitan och Rieka. Det var den första och enda gången som de låste upp hangaren på natten. Vakterna var nervösa och aggressivare än vanligt. De verkade påverkade av något. Han kände igen Makitan på rösten. Det var natt och ganska mörkt inne i hangaren. Det fanns ingen belysning där. Fångarna hade tvingats ställa sig i givakt med händerna bakom huvudet och titta upp i taket, sedan ner i marken. När någon misshandlades fick fångarna inte titta upp för de skulle inte se vem som misshandlades. Alla vakternas röster hördes. Det var aldrig tyst. De skrek och de svor när de slog. Bland dem var också Makitan. Han kände igen deras röster, för det var nästan så att rösterna flöt i ens vener tillsammans med ens blod.

Slavko 1 (2A) kallades Snajperista, krypskytten. Slavko 1 var redan där när han själv kom till lägret. Han hade känt Slavko sedan han var liten. Han såg Slavko bli kallad till fönstret och slagen. När ”herrarna” kom till hangaren var fångarna tvungna att resa sig. Eftersom han är lång så kunde han på dagen se vem som stod utanför fönstret. När det var mörkt kände de igen vakterna på rösten Han kan därför inte säga vem som slog Slavko. Ibland kunde Slavko kallas ut även på dagtid. Ahmet Makitan gav sig särskilt och ganska mycket på Slavko. Först slog Makitan Slavko och sedan bjöd han Slavko på en cigarett. Han lade märke till att Slavko hade många brännmärken av cigaretter på armarna.

Även andra vakter utsatte fångarna för misshandel, trakasserier och kränkande behandling.

Dragan (27A) med smeknamnet Hondo var en av fångarna i lägret. En natt ställdes fångarna upp i hangaren och var och en av dem skulle säga en siffra. Vakterna adderade siffrorna de sagt och det tal som de kom fram till, den personen fick gå till avrättning. Han tror att numret som föll ut var 72. Så började de räkna fångarna fram till 72 som blev Dragan. De förde ut Dragan ur hangaren och efter kanske 10-15 minuter hördes ett skott. Ett par dagar därefter när han gick för att tvätta bilar

utanför sjukstugan träffade han återigen Dragan, som befann sig inne i byggnaden. Fångarna hade trott att han mördats för några kvällar sedan. Nästa gång han såg Dragan var i hangaren där kvinnorna befann sig. Någon hade beordrats att flytta över honom dit eftersom han var så misshandlad och sönderslagen att de trodde att han skulle dö. Han hade inte kunnat se vem av vakterna som förde ut Dragan den där natten eftersom det var mörkt och fångarna var tvungna att se ner i marken.

Ibland kom Ustaša-anhängare utifrån till hangaren. De hörde inte till den vanliga vakten. En av dem påstod att Saša (4A) varit stridsvagnsförare och skjutit på honom. De stack nålar under Sašas naglar så att de var alldeles blodiga. En annan fånge fick ett hakkors inritat i ryggen vid ett sådant tillfälle.

Så gott som varje dag fick fångarna repa gräs. Han personligen gjorde det minst tio gånger och inte bara gräs utan även buskar och liknande. De repade med fingrarna och fick rivsår och andra blodiga sår, mest av björnbärsbuskarna. Detta fick de göra för att vakterna sade att de trodde att området var minerat. Ahmet Makitan vaktade kanske 3-4 gånger när han själv var med och repade. Fångarna tvingades ständigt, även när de repade gräs, att sjunga Ustaša-sånger som de skulle lära sig utantill. Alla vakter, också Makitan, sade ”sjung!” så fort de kom.

Drago (22A) hade fått smeknamnet Pjevač, sångaren. En gång när de repade gräs och buskar vid en byggnad var det en vakt som uträttade sina behov bakom byggnaden. Drago frågade vad de skulle göra med avföringen och då svarade vakten ”ät upp det”. Av vakterna var Ahmet Makitan och Rieka och någon mer med vid det tillfället.

Någon gång fick han också arbeta utanför lägret. Vid ett tillfälle strax innan lägret befriades var de och städade en myndighetsbyggnad som hade något att göra med kommunisttiden. Då var Ahmet Makitan med som vakt. Makitan var också med när de lastade skrot på en lastbil. På tillbakavägen när de lastat ur fanns bara ett reservdäck i lastbilen. Makitan körde så fort på den gropiga vägen att fångarna for fram och tillbaka i bilen och han skadades av däckets som låg där.

Under tiden i Dretelj förekom ingen rättslig prövning av frihetsberövanden. Så vitt han vet kunde ingen komma till lägret utom en grupp journalister som kom dit en dag. Dessa hade bara kontakt med en av fångarna som var den ende av dem som på den tiden kunde tala engelska och tyska.

Så vitt han minns var det ingen som talade om fångutväxling i lägret. Det var först när HVO tog över som det blev tal om fångutväxling.

Det fanns inga spelregler för livet i detta läger. Det var ett liv bortom livet självt. Orden räcker inte till för att beskriva det. Det som en människa kan stå ut med, det står inget djur ut med. Om helvetet finns kan man säga att han har varit där och kommit tillbaka.

Gruppen av äldre fångar frigavs den 16 augusti. Själv var han kvar i lägret då och kan inte säga exakt när han lämnade det. Han blev utväxlad den 31 oktober. Då hade han förvandlats till skinn och ben och hade ungefär halva sin kroppsvikt kvar.

Efter frigivningen har han haft kontakt med sina föräldrar men inte med några andra fångar från lägret i Dretelj utom de allra första dagarna när de var på ett hotell. Däremot har han på Internet läst utsagor som en del personer som varit i Dretelj har lämnat.

När han kom till lägret var han 25 år. Han hade han framtidsplaner och drömde om det som varje normal ung man brukar drömma om. Han ville arbeta och tjäna pengar till sina egna behov och nöjen. Han hade yrkesutbildning som flygelektriker, men eftersom det var svårt att få jobb hade han arbetat som taxichaufför.

Efter frigivningen hade han inga planer alls. Hans liv var förstört och alla drömmar krossade. Han hade ingen hälsa och ingen kraft kvar för att kunna arbeta överhuvudtaget. De fysiska besvären känner han av än idag och tror att han kommer att känna av dem länge till. När det gäller de psykiska konsekvenserna finns också de kvar. Alla sår brukar ju läka så småningom men en del läker aldrig. Det finns saker som man aldrig någonsin kan glömma.

13A – Petar

Våren 1992 bodde han i Mostar med fru och tre barn. Han arbetade som kvalificerad verkstadsmekaniker på flygplansfabriken. Han hade gjort värnplikten på 1970-talet men därefter inte haft något med militären att göra. En kväll i början av juli tog sig ett 10-tal uniformsklädda personer in i lägenheten. En av dem var Stéla Martinović. De slog honom och förde ut honom till sin bil. Barnen skrek och

grät. Det ögonblicket har förföljt honom sedan dess. Han kördes till militärsjukhuset i Mostar där han blev bestulen på sina ägodelar. Första natten tvingades han att gapa och svälja saliv från 20 personer som kom och spottade honom i munnen. Han blev också slagen mycket, mest av en ökänd serb vid namn Sergej Bjelović. Efter ungefär en vecka fördes han den 16 juli till Dretelj. I transporten dit var Nenad med, liksom Todor (15A) och Branislav 2 (16A) med sina hustrur. På vägen tänkte han att det vore lättare om de dödade honom. Han sade därför till vakterna att stanna bilen för att han inte ville åka med. De stannade bilen och sade: ”Gå ut så vi får döda dig”. De förde honom en bit från bilen och riktade de ett gevär mot honom men de sköt inte.

När de anlände till Dretelj såg han ett antal personer i jugoslaviska folkarméns uniformer. Han trodde därför att de, som ju var civilpersoner, skulle få det bra. En lägerchef frågade om han hade blod på händerna och gav honom smeknamnet Slaktaren. De fick inte uttryckligen veta skälet till att de frihetsberövats men de visade med all tydlighet att skälet var att de var serber.

De nyanlända fördes av en grupp vakter, en av dem Ahmet Makitan, till en hangar. Där fick de ligga på betonggolvet och blev slagna av vakterna. Makitan sparkade och slog honom. Han fick kraftiga smärtor i revbenen. Blev man sjuk i lägret hade man två onda ting att välja mellan, att inte gå till läkaren eller att gå dit och få ännu mera stryk.

Senare placerades han i en annan hangar, den s.k. manshangaren. Han blev misshandlad och kränkt på olika sätt alla dagar utom de fem dagar när holländska journalister besökte lägret.

Ahmet Makitan kallades Maks av vakterna i lägret. Fångarna var tvungna att säga herr Maks. Så vitt han minns fanns ingen annan vakt som kallades Maks. Först efter lägertiden fick han veta Maks riktiga för- och efternamn. Han har för sig att Makitan hade en leverfläck eller ett födelsemärke i ansiktet. Det var också något ovanligt med hans tänder, kanske han saknade en tand i överkäken eller hade en sned tand eller en guld tand. Under förundersökningen fick han se foton av ett stort antal personer. Efter att ha tittat på fotona cirka en halv minut kände han igen Makitans ansikte. Han känner igen Makitan också nu vid huvudförhandlingen.

Ahmet Makitan ingick i en grupp vakter. Han såg aldrig Makitan berusad men han tror att de övriga i gruppen tog droger eller drack sprit. Makitan var den som mest ställde upp fångarna i led. Makitan ställde sig då i mitten av hangaren och ett av hans favorituttryck var ”varning” innan han meddela beslut om arbete som skulle utföras eller annat. Makitan var nog inte ledare men han utmärkte sig som en som vill spela huvudrollen. Makitan var antagligen inte den värste av vakterna men han var mest rädd för honom. Andra vakter slog dem mer men Makitan kunde få raseriutbrott. Lydnaden skulle vara total. Sade fångarna inte herr till vakterna kunde de bli dödade. Makitan hörde till de farligaste. Han såg Makitan i princip dagligen i lägret men Makitan han kunde vara borta 2-3 dagar ibland, inte mer.

Förutom den första dagen blev han slagen ytterligare en gång av Ahmet Makitan. Det var en eftermiddag när fångarna fördes ut och ett 30-tal unga vakter kom från den administrativa byggnaden. En kamp för livet började när vakterna slog vem och varhelst de kom åt. Fångarna sprang mot hangaren. Makitan stod i hangarens dörröppning och skallade honom på vänster sida av huvudet. Det blev en svullnad och stor smärta som varade länge efteråt.

Varje natt beordrades han fram till fönstret så att vakterna kunde slå genom fönstret. När man blir slagen i huvudet blundar man. Han kan därför inte hävda att Ahmet Makitan slog honom där. Han hörde Makitans röst vid fönstret ett 10-tal gånger men såg inte om han slog. Vid ett tillfälle fick han tänderna utslagna, men han vet inte av vem.

En gång när han och några andra fångar gjorde rent ett golv i administrationsbyggnaden kom en grupp vakter och sparkade dem när de arbetade. Det var som om vakterna spelade fotboll med dem. Ahmet Makitan var med i gruppen med han kan inte säga vad Makitan gjorde eftersom han blundade. Hade han tittat vakterna i ansiktet hade hans liv varit i fara.

När de var på väg för att arbeta Ljubuški hörde han Ahmet Makitan säga till sina medvakter att de skulle åka till Bosnien och kriga. Makitan var arg för det. Makitan sade att det var serbernas fel och tryckte samtidigt upp ett styvt, tjockt grässtrå i hans vänstra näsborre.

Han blev också utsatt för sexuella övergrepp. Han tvingades utföra oralsex med Mile. Trots det föredrog han de ”lekarna” framför sparkar med stövlar. Oralsexet

gjorde vakterna på gott humör. Själva handlingen ger en själslig smärta men ingen fysisk. Även andra utsattes för sexuella övergrepp men av hänsyn till deras personliga integritet vill han inte berätta om det.

En morgon när vakterna kom in beordrade en av dem honom att dricka urin ur hinken där de gjorde sina behov. Det enda han kunde göra var att dricka.

Slagsmål mellan fångarna beordrades regelbundet. Det var som föreställningar. Enligt hans uppfattning var Ahmet Makitan initiativtagaren till slagsmålen. Minst fem gånger blev han eller någon annan fånge förd ut för att slåss med andra fångar. Om man slog sin motståndare svagt, fanns det en risk för att man själv skulle bli slagen. En gång beordrades han att slå sin vän Rajko (19A). Han kan inte med säkerhet säga att Makitan deltog men han njöt av att se fångarna slå varandra.

Han såg när Ahmet Makitan misshandlade Rajko för att Rajko inte erkände att han använt latrinshinken. Makitan sparkade Rajko för att få honom att erkänna. Rajko satt ner. Han såg inte var sparkarna träffade. Makitan tyckte inte om Rajko.

Dragan (27A) blev också svårt misshandlad. Han såg själv inte misshandeln men han hörde hur Dragan grät och bad dem sluta. Det var en hemsk gråt. Det var cirka tio vakter som stod runt Dragan. Ahmet Makitan stod nära Dragan men han vet inte om Makitan slog för han vågade inte titta. Efteråt var Dragans utseende inte en människas. Vad de gjorde med Dragan har ingenting med mänskligt beteende att göra.

Ratko (24A) utsattes för piskning. Ratkos gråt och jämmer vid piskningen kan han fortfarande höra. Det var vid ett tillfälle när alla fångarnas, även hans, huvuden tycktes ner i toalettstolen. Han tror inte att Ahmet Makitan var med vid det tillfället. Ratko var två meter lång och vägde 30 kg när han lämnade lägret.

Han bär inom sig ett trauma för att han inte hjälpte Božo (26A). Božos hustru Sofija (25A) kom från hans hemby och han kände dem sedan tidigare. Božo kom till lägret tillsammans med en större grupp personer. Han borde ha varnat Božo och sagt honom att det var farligt i lägret och rått honom att underkasta sig allt. Božo var flygledare och till åren kommen. I deras trakter sade man herr endast till domare, läkare och advokater. Božo tilltalade därför inte vakterna med herr. Så började hans olycka. Det var mycket folk samlat runt fönstret där Božo befann sig. Alla vakter

var där. Antagligen ville var och en delta i mordet på Božo. Han vet inga namn, dels för att han inte kunde se från sin plats och dels för att han inte fick lov att titta. Misshandeln pågick i minst 1-2 timmar. Vakterna satte sedan fast Božo i handfängsel och hängde upp honom i fönstret. Det ledde till det mest grymma mord man kan tänka sig. Det var fruktansvärda rop eller skrik som Božo riktade till sin hustru ”stackars Sofija, kära Sofija kom och befria mig”. I dödsångesten bad Božo Sofija att göra en tomatsallad åt honom och hålla upp ett glas druvbrännvin. Det var hans sista ord. Sedan tog vakterna ner Božo och placerade hans livlösa kropp på en stol vid bordet. Vakterna tog ut 3-4 av fångarna som skulle vakta Božo och tvingade några av dem att sträcka ut sina tungor i Božos mun och kyssa honom. På morgonen fick några fångar i uppdrag att bära ut Božos kropp. Han tror att Slavko 1 var en av dem. Senare sade någon att Božos kropp hade bränts upp. Det ryktades också att Božos huvud hade blivit separerat från kroppen men så var det inte. Han har hört av sin släkt i Trebinje att Božos kvarlevor nyligen har påträffats.

Han minns också andra fångar. Vad Pjevač, sångaren, Slobodan, Mile, Todor, Nenad, Dušan och de andra blev utsatta för anser han att de själva ska berätta om.

Fångarna blev också uttagna till tvångsarbete. De repade gräs på hela lägerområdet. Det var inte fråga om ”engelskt gräs” som det i Sverige utan gräset var taggigt, högt och strävt. Under repandet tvingades de att härma djur och bräka som får. Vakterna skrattade då och blev på gott humör. Händerna blev såriga eftersom de inte fick något att skydda dem med. Ahmet Makitan vaktade dem vid mer än tio tillfällen vid gräsrepningen.

På grund av att någon konflikt hade uppstått tvingades de gräva skyttegravar. Under tiden de grävde blev de slagna. Han kunde inte se vilka vakterna var eftersom de stod nere i hålet och grävde.

Han fick också arbeta vid vägbygget mellan Ljubuški och Čapljina liksom göra ordning området runt HOS-byggnaden. Då blev fångarna presenterade som serbiska soldater. Han tror att Nenad, Todor och Branislav 2 var med vid arbetet i Ljubuški.

Han minns nu inte att han arbetade med att gräva avlopp eller med oljespill. Dretelj var ett oljeförråd för f.d. JNA. När de arbetade inom området kom de antagligen i kontakt med sådant. Det är möjligt att han glömt bort att han beordrats arbeta med olja och avföring i ett avlopp. Fångarna arbetade ju varje dag.

Ahmet Makitan och andra vakter tvingade fångarna ständigt att sjunga. Det var en farlig sång, ett slags nazistisk sång. De fördes till Čapljina för att sjunga där och de fick också sjunga för kvinnorna. Han tyckte det ändå var bra när de skulle sjunga för då blev de inte slagna.

Han kan inte säkert säga när han såg Ahmet Makitan i lägret sista gången men det var antagligen sista dagen.

Någon rättsligt prövning av frihetsberövandena var det aldrig tal om. Någon gång i mitten av sin vistelse i Dretelj hade han hört talas om att fångarna skulle utväxlas.

Han blev kvar i lägret till den 17 augusti. Då valdes de fångar ut som var sjuka och utmattade. Han blev utvald därför att han hade förlorat medvetandet under lång tid efter misshandel från vakter. De utvalda fångarna fördes bort på lastbilar i mörker. De släpptes av en bit ifrån lägret. Han var bland ett 10-tal personer som irrade planlöst omkring. Han flydde sedan upp i bergen och greps i en skola. Alla som var där utom han och Rajko (19A) fördes sedan till fångutväxling.

I Dretelj hade han levt i ständig rädsla. Mesta tiden kunde han inte känna att han levde i verkligheten. Han hade en svävande känsla och panik. Han kunde inte frammana ansiktsdragen av sina nära och kära. Han gick ner 23 kg i vikt. Hans mor och hustru kände inte igen honom när de träffades.

Han har fortfarande fysiska problem efter lägret i Dretelj. På grund av de kraftiga slag han fick mot huvudet har han numera problem med balansen och med yrsel. Han lider fortfarande av sömnlöshet. Han har heller inte någon känsel i fingrarna och har på grund av det förlorat några fingrar i en gräsklippare. Halva innehållet i hans resväska när han kom till Sverige bestod av tabletter. Han bor nu i USA och har förlorat allt.

Han har läst boken om serbernas lidanden i Neretvadalen. Han har många gånger uttalat sig för journalister, både för TV och för tidningar. Han har pratat med en av ABC:s mest kända nyhetsankare Peter Jennings i Belgrad och andra samt skrivit en följetong om Dretelj för tidningen Nevnik. Han har tagit del av information om Dretelj på Internet och själv varit en flitig skribent där.

14A – Nenad 1

Sommaren 1992 var han 21 år gammal och bodde i Mostar tillsammans med sin syster. Han arbetade för Röda Korset som protokollförare och förde register över flyktingar. Han hade gjort sin värnplikt före kriget. Han hade ingenting att göra med militären och hade inte heller några vapen.

Någon gång i början av juli månad gick han själv till militärsjukhuset, till HOS stab, därför att HOS dessförinnan gripit hans syster och fört henne dit. De hade sagt att om han inställer sig vid HOS så skulle de släppa systemen. Han gick dit tillsammans med sin moster, vars son hade stupat inom HOS. Han trodde att hon kunde påverka dem att släppa hans syster, vilket de också gjorde. De tog dock honom istället. Ingen förklarade varför han greps.

Han hölls kvar på militärsjukhuset mellan sju och tio dagar. Första eller andra natten förde soldaterna ut honom i korridoren. De hade ställt sig så att de bildade en rad av soldater på vardera sidan av korridoren. Han skulle gå mellan raderna och medan han gick där slog de honom. Hans kläder blev alldeles nedblodade. Han uppmanades att gå till badrummet och tvätta av sig. Om någon frågade vad som hänt skulle han säga att han halkat på badrumsgolvet och slagit sig.

Han fördes sedan till lägret Dretelj i en skåpbil tillsammans med andra personer. Som han minns var Branislav 2 (16A) där med sin far, Todor (15A) med sin hustru och en ung man med sin flickvän. Det är möjligt att också Petar (13A) var med. På vägen mot Dretelj utsattes de för hotelser; de skulle slaktas, de skulle dödas och de påstods vara četniker.

I Dretelj placerades han i vad som kallades männens hangar. Där blev han kvar hela lägertiden. När han kom till hangaren hade han ingen aning om var han befann sig. Fångarna sov på betonggolvet uppradade vid väggen som sardiner. Han hade en militärfilt och frös inte. På dagarna kunde det bli ordentligt varmt inne i hangaren, kanske runt 40 grader, eftersom taket inte hade någon värmeisolering. Möjlighet att tvätta sig eller raka sig saknades.

Han känner igen namnet Ahmet Makitan. Det var i lägret han första gången fick höra namnet men han kan inte säga precis när. Han tror att han fick veta det av någon fånge som hade kommit dit före honom. Han känner också igen namnet

Maks. Vakterna tilltalade Ahmet Makitan med namnet Maks medan fångarna var tvungna att tilltala vakterna med herr.

Han känner också igen Ahmet Makitan här idag. Det har gått 18-20 år sedan sist och Makitan, som nog inte har ändrat frisyr på hela tiden, har blivit äldre. Makitans ansikte är inte lika klart och tydligt för honom idag men han har inte helt förlorat bilden av det. Han lämnade en beskrivning av Makitan vid polisförhör i november 2008. Makitan var från Stolac, vilket han tror att denne själv berättade i samband med att Nenad skulle lämna lägret.

Han såg Ahmet Makitan i lägret ofta. Han var inte där varje dag, men kanske varannan eller var tredje dag. Enligt hans uppfattning var Makitan där för att leva ut sina sjuka lustar mot fångarna. Makitan trakasserade fångarna både fysiskt och psykiskt. Den första eller andra dagen efter det att han kom till Dretelj fick han några slag av Makitan inne i hangaren. Orsaken till misshandeln var att han hade blod kvar från Mostar på kroppen. Vakterna påstod att han hade skurit halsarna av kroater eller muslimer och att det var därför han var blodig. Han fick ett par sparkar i bröstkorgen av Makitan. Möjligen var det en vakt till som sparkade honom vid det tillfället. Han hade ont i bröstkorgen lång tid efteråt.

De var två eller tre vakter tillsammans vid det tillfället. Det var många fler än han själv som utsattes för misshandel. Todor (15A) fick sig en ordentlig omgång vid samma tillfälle. Todor misshandlades så vitt han minns av alla vakterna som var där då. Efter det andra eller tredje slaget föll Todor ner men hjälptes upp på fötter igen. Om det var på grund av skadorna han fått eller för att försvara sig så böjde Todor sig framåt. Då riktade en av vakterna en spark mot Todors huvud så att Todor ramlade ner och förlorade medvetandet.

En annan händelse som Todor råkade ut för var när vakterna tände eld på hans skägg. Han kan inte med säkerhet hävda att Ahmet Makitan var med vid det tillfället. Todor för kanske mest illa av alla fångarna, möjligen med undantag för Saša som opererades utan bedövning.

Han blev misshandlad av andra vakter också men inte så ofta. Han räknade inte hur många gånger men det var fler än två-tre. I vart fall utsattes han mindre än övriga fångar.

Det är riktigt att han i förhör uppgett att Ahmet Makitan slog honom i början, att det hände när Makitan passerade nära honom. I lägret gick det till så att när någon vakt kom var fångarna tvungna att resa sig och hälsa och som ett tecken på ödmjukhet böja ner huvudet och titta rakt fram. Fanns det då någon person som vakterna inte tyckte om klädseln på, fångens namn eller den ort fången kom från, räckte det som skäl för att slå denna person. Det var många vakter som passerade hangaren varje dag och var och en av dem hade rätt att slå en. Han kan därför inte säga hur många gånger han blev slagen eller konkretisera vid vilka tillfällen det var Makitan som slog.

Varje gång en ny HOS-soldat kom till lägret ville de äldre vakterna, dvs. de som arbetat längre som vakter, visa för de nya vad de gick för. Därför blev fångarna mest utsatta för misshandel när någon ny vakt kom dit. Ahmet Makitan var en av de ”äldre” vakterna, som hörde till den grupp som ofta var med fångarna.

Sexuellt våld förekom när fångar beordrades fram till fönstret på kvällen. Fångarna kunde inte se vakterna på andra sidan väggen, men de lärde sig känna igen deras röster, särskilt på de vakter som ofta var tillsammans med fångarna. Därför kunde de på ett ungefär dra slutsatsen vem som var där och vem som sade vad. De fick intrycket av att vakterna då befann sig i något slags eufori, de talade i munnen på varandra. De kallade fram fångarna en och en till fönstret. Antingen beordrades den fången att böja sig fram mot fönstret så att de kunde slå honom genom fönstret eller så krävde de att två av fångarna skulle utföra sexuella handlingar med varandra. Han har inte sett att Ahmet Makitan har varit med men han har hört Makitans röst vid sådana tillfällen. Han tror att 90-99 procent av fångarna utsattes för detta och att han själv var den ende som inte blev beordrad att gå fram till fönstret. Särskilt utsatt blev en fånge som kallades Prästen. Soldaterna hade satt på honom prästkläder som han inte fick ta av sig. Han kan idag inte med säkerhet påstå att Makitan deltog i misshandeln av Prästen.

En annan person som misshandlades av alla vakterna, möjligen också av Ahmet Makitan, var Rajko (19A). Han var en attraktion i lägret, en välkänd person som han alltid brukat höra av sig till ett radioprogram dit man kunde ringa för att skicka en hälsning och önska en låt. Vakterna krävde därför att han skulle sjunga. Om Rajko inte kunde sången eller inte sjöng på det sätt de önskade, blev han slagen.

Fångarna fick utföra olika arbeten, ofta att repa gräs med sina bara händer. Vakterna förde ut fångarna från hangaren och delade upp dem i grupper föra att vi repa gräs eller städa undan sopor på området eller åka till Ljubuški för att arbeta.

Han repade inte gräs så ofta, kanske två-tre gånger. Han minns inte vilka som vaktade dem då.

Det var sommar och mycket varmt. Misshandel förekom under arbetet. Vid ett tillfälle hade en bataljon från Split kommit till lägret och de skulle repa gräs utanför deras sovsalar. Många fångar utsattes för misshandel av den enheten.

De vakter som ofta vaktade dem, bland dem Ahmet Makitan, tvingade dem också att sjunga Ustaša-sånger som glorifierade NDH och Ante Pavelić, nazistiska sånger. Han upplevde detta som påfrestande.

Den 28 juli 1992 var han på väg tillbaka till lägret från arbete i Ljubuški. Lastbilen som de färdades i stoppades av en officer, som frågade vem av dem som hade en mor som var muslim. När han svarade att hans mor var muslim förde mannen ut honom ur lastbilen till sin egen bil och körde honom tillbaka till lägret. Där fick han en HOS-uniform och ett papper på att han tillhörde HOS. Skälet var att han inte skulle kunna passera kontrollpunkten, gränsövergången vid Herceg-Bosna, utan det papperet. Mannen körde honom till hans mors syster i Ploče. Först senare fick han veta att hans morbror, som kommit från Ryssland, hade betalat för att få ut honom. Han har aldrig fått veta hur mycket morbrodern betalat.

Under tiden i Dretelj var det aldrig tal om någon rättslig prövning av frihetsberövandet. När han lämnade lägret hade han gått ner mellan sju och tio kilo i vikt. Han var lycklig över att ha undkommit med livet i behåll. Han fruktade dock fortfarande för sitt liv och för att någon skulle komma och föra honom till lägret igen. Han åkte därför till Ryssland där han blev kvar i nio år. Därefter har han bott i Kanada. Han påminns om tiden i Dretelj när han ännu idag slår ner blicken när någon främmande person tittar på honom på gatan.

15A – Todor

Våren 1992 bodde han och hans hustru i Mostar. Han är jurist och han arbetade på ett företag som inköps- och försäljningschef. Han hade inte något militärt uppdrag. I

slutet av april bestämde HVO:s militärpolis i ett protokoll att han skulle hållas i husarrest. Hans rörelsefrihet blev då begränsad. Han kunde bara åka till sitt arbete och utföra sin arbetsplikt. Han och hustrun höll sig gömda i källaren till huset mittemot deras. På kvällen den 15 juli hade granatelden upphört en stund och de beslöt att återvända till lägenheten. Strax före midnatt knackade det på dörren. När hustrun öppnade stod beväpnade personer utanför. De hade HOS-märken på vänstra armen. HOS var en paramilitär styrka som inte ingick i Bosnien-Hercegovinas reguljära försvar. Han och hustrun blev tillsagda att följa med till förhör upplysningsvis. Han hänvisade till HVO:s protokoll, enligt vilket han hade anmälningsplikt tre gånger i veckan. En av soldaterna rev sönder protokollet och svor över hans četniska mor. De tog hans lägenhets- och bilnycklar och körde dem sedan till militärsjukhuset i Mostar.

I militärsjukhuset fördes de till Vinko Martinović, kallad Stéla, som var HOS befäl i Mostar. De fråntogs alla ägodelar de hade på sig. Därefter tog de honom till ett rum i källaren, där två soldater satte honom på en stol och tog av hans skjorta. Den ene hade en piska och den andre ett basebollträ. Han beordrades att berätta vem han samarbetade med. Eftersom han inte hade någon medarbetare kunde han ingenting säga. Då slog de honom. Sedan tog de fram en elkabel, kopplade den till eluttaget och virade två frilagda trådar runt hans hand. Han trodde det var riktig ström men det var något slags telefontråd så stöten blev inte så kraftig. De sade att han skulle skriva ner namnet på familjer som samarbetade med četniksidan. Han skrev då namnet på några familjer som han visste hade lämnat Mostar. Morgonen därpå kördes han till Dretelj tillsammans med ett antal andra serber, de flesta blodiga och halvnakna. I transporten fanns fyra kvinnor och bland andra Petar (13A), Nenad 1 och Branislav 2.

I Dretelj placerades han i hangaren för män. Där fanns cirka 80 män som såg helt utmattade ut, mer som spöken än som människor.

Han tror att Ahmet Makitan själv talade om sitt namn. Han vet inte hur länge han själv då varit i lägret, kanske en vecka. Makitan kallades Maks där. Makitan frågade om han visste vem Makitan var. Då han svarade nej berättade Makitan om sig själv och sin familj och att serberna hade bränt ner hans hus. Makitan kom från byn Ljubljénica i närheten av Stolac. Han kände till Makitans far. På den tiden var Makitan ung, 25 år, och kort, lite tjock och hade sänkta axlar och skuldror. Med

tanke på vissa särdrag bör det vara han som sitter här idag även om han har förändrats och blivit lite gråhårig.

Ahmet Makitan var ofta i lägret och ofta med fångarna. Makitan var inte i tjänst varje dag. När Makitan inte var vakthavande såg han honom inte och inte heller de dagar då han själv inte var i lägret. Efter det att Nenad 2 (30A) blev dödad såg han inte Makitan mer, utom vid ett tillfälle i förbifarten i lägerområdet. Han hörde av folk i lägret att Makitan och andra skulle ha skickats till fronten någonstans i Bosnien.

Den första eller andra dagen i lägret fördes han och Petar till ett 1,5-2 meter djupt avloppsschakt, som de skulle rengöra eftersom det var tilltäppt. Det var ett avloppssystem för mänsklig urin och avföring och allt möjligt. Några verktyg eller skyddskläder fick de inte. Vakterna tog av deras kläder och de arbetade med bara händerna. Där tillbringade han och Petar nästan hela dagen. Han minns mycket väl att det var Ahmet Makitan som förde dem till schaktet och att Zoran från Konjic var med. Han kan alltså inte raka sig längre beroende på någon hudinfektion som han ådrog sig den dagen.

Det var ingen som rörde fångarna de första två dagarna men tredje dagen skedde en förändring. Fångarna hade fått veta av Blaž Kraljević att så länge fångarna var i hangaren med en vakt som vaktade dem fick ingen utomstående att komma in där. Den dagen hade Ahmet Makitan vakten i hangaren och hans uppgift var att vakta och skydda fångarna. Makitan lät dock Zoran från Konjic, som kallades Zoka, och Krasniqi komma in dit. Alla tre vakterna gick fram till honom, Branislav 2 (16A), Nenad 1 (14A), Petar (13A) och någon mer som kommit dagarna innan. De beordrades att resa sig upp. Han minns Zokas ord: ”Vad ska vi med er, era četniker, det finns inga serber här som kan hjälpa er”. Makitan sparkade honom två gånger i bröstet och gav någon av de andra ett par slag. Sedan klev Makitan åt sidan och lät de andra två vakterna fortsätta att slå. Petar föll till golvet en stund och fick ytterligare ett slag när han låg. Därefter fick de andra sätta sig medan han och Branislav 2 skulle stå kvar. Zoka och Krasniqi började först slå dem med händer och batonger och sedan sparka dem. Vakterna var som besatta. Makitan hade då satt sig vid bordet och tittade skrattande på. Den sista sparken som han minns träffade i bröstkorgen. Därefter förlorade han medvetandet. Han vet inte hur länge han låg så. Han återfick medvetandet när vakten Zusanna gav honom örfilar och Makitan höllde vatten över honom för att han skulle vakna. Eftersom hans tillstånd var

mycket dåligt tog de honom till sjukmottagningen. Läkaren där var en ökänd missdådare som hade två pistoler på sig hela tiden och hette Zoran Hranilović. Läkaren gav honom en spruta och medicin och sedan mådde han ännu värre. Han tror att det var Zoka som utdelade den sista sparken.

Han blev även utsatt av Ahmet Makitan vid flera andra tillfällen. Vid ett tillfälle skulle han storstäda ett rum längst bort på övervåningen i administrationsbyggnaden. Han tror att Petar (13A) och Mitar (20A) också var med. Plötsligt stormade Ahmet Makitan, Zoran och tre vakter till in i rummet. Då hade de redan hört att folk misshandlades i de andra rummen. Han stod på knä vid fönstret och skurade golvet. Han blev sparkad bakifrån mot sidorna av kroppen och föll. I den ställningen såg han Makitan på den ena sidan och Osman på den andra. De sparkade honom från var sin sida. Osman var känd för att äta glas och flaskor. När han rest sig placerade de honom i ett hörn mot väggen och täckte honom med en madrass så att han inte kunde se något. Sedan började de misshandla de andra i rummet. Han blev också slagen på nytt, de sparkade och slog med batonger mot madrassen och genom den. Det första han därefter minns var att han låg i korridoren på en militärsäng. En av hans medfångar viftade med en handduk och en kvinnlig vakt, Marina, sade: ”kolla den jävla četniken, inget kan ta kål på honom”. Han var så blåslagen, blodig och svag att de tog honom till läkaren igen. Läkaren frågade honom vad som hänt. Fångarna vågade aldrig säga vad de drabbats av när någon ställde den frågan utan brukade säga att de ramlat ner för en trappa eller något sådant. Läkaren undersökte honom och gav honom en spruta och en tablett. Efter en stund fick han fruktansvärda magsmärtor och kräktes.

En annan gång skulle fångarna arbeta med sträv och tjock vass som man gör innertak av. Det kunde man inte göra med bara händerna utan de fick använda en lie eller skära. Den gången var Ahmet Makitan inte med dem. När vakterna förde fångarna upp mot en väg i området bakom hangaren var det han, Todor, som av en händelse gick sist. Plötsligt dök Makitan upp. Makitan var i ett särskilt tillstånd, som om han druckit alkohol eller tagit droger. Makitan betedde sig annorlunda och han hade aldrig sett Makitan sådan. Makitan ropade till honom att han skulle gå tillbaka mot Makitan, vilket han också gjorde. Bakom hangaren fanns ett utedass som de precis hade byggt. Makitan stod vid dasset och var helt utom sig. Makitan började slå och sparka honom. Han försökte skydda sig för slagen. Plötsligt tog Makitan ett strypgrepp på honom och började kväva honom. När han fick andningssvårigheter och förstod att det inte var något skämt, förde han in sina

händer mellan Makitans händer och försökte få bort dem från sin hals. I samma stund ropade en av de andra vakterna till Makitan att han skulle avlägsna sig, att han inte hade där att göra. Makitan gick då och han själv gick tillbaka till gruppen som skulle arbeta. Vid det tillfället fick han ett skärsår vid ögat. Antagligen slog han huvudet i väggen när de knuffades vid dasset.

På kvällen när fångarna fördes tillbaka till hangaren var det mörkt. Där fanns då Srečko Herceg och flera andra vakter, bland dem Ahmet Makitan. De krävde att någon fånge skulle berätta vem som hade gömt undan skäran. Det var ingen som hade gömt den utan en medfånge, som var gammal och sjuklig, hade hållit skäran i handen när han svimmade. De andra hjälpte honom tillbaka och skäran blev oavsiktligt kvar i gräset. De som visste vad som hänt vågade inte berätta och den fånge som svimmat var förmodligen inte ens medveten om vad som hade hänt. De fick en tidsfrist på fem minuter för att berätta annars skulle de arkebuseras. Ingen sade något. Då sade en vakt plötsligt siffran 9. Den fånge som nummer nio föll på förde de ut och efter en kort stund hörde man skott avlossas. Han tror att det var Dragan (27A) som fördes ut. Vakterna kom in igen och fångarna fick en ny tidsfrist om fem minuter. Återigen var alla tysta. Nummer 63 ropades upp. Numret föll på Mitar (20A). Vakterna förde ut Mitar och strax efter hördes ett skott.

Vid ingången till kasernen i Dretelj fanns en vaktkur där Hasan Toporan ofta var vakthavande. Toporan hade före kriget dödat sitt eget barn och sin svärmor eller hustru. När kriget bröt ut hade Toporan släppts från fängelset. Toporan var strängt förbjuden att närma sig den manliga och den kvinnliga hangaren. Alltid när Ahmet Makitan var i tjänst som vakt i hangaren och han själv inte var utanför lägret och arbetade, vilket han ofta var, skickade Makitan honom till vaktkuren för att städa där. Varje gång han kom dit utsattes han för fruktansvärd misshandel av Toporan. En gång slog Toporan ut två av hans tänder.

Han utsattes också för psykisk tortyr. Vatten fanns på lägerområdet men ingen ville gå och hämta vatten för den som hämtade brukade komma tillbaka alldeles blodig. Fångarna kunde få ett glas vatten som skulle räcka till 5-10 personer. En gång var han så törstig att han frågade Ahmet Makitan, som var vakthavande, om att få gå och hämta vatten. Just då kom en annan vakt in i hangaren. Denne sade att han inte behövde gå ut och pekade på en tunna som de använde för att uträtta sina behov. Den vakten tvingade honom att dricka innehållet i tunnan. Makitan som var

närvarande inte bara tillät det att ske utan han tittade på och skrattade. Detta hände inte en gång utan flera.

Något som oftast hände sent på kvällen eller på natten var att de tvingades sjunga olika Ustaša-sånger. Det fanns en speciell sång som fångarna skulle sjunga i kör. Ahmet Makitan var närvarande vid sådana tillfällen. De tvingades också att förolämpa sin egen familj, sitt folk och allt serbiskt.

Eftersom han ofta var frånvarande i lägret såg han inte allt som hände. Han vet dock att även andra fångar drabbades av Ahmet Makitan.

Dragan (27A), som kom i början av augusti, var krögare och ägde ett café i Stolac. Han tror att Ahmet Makitans och Dragans flickvänner varit två systrar och att Makitan hade arbetat på Dragans café. Makitan lyste upp som en sol när han fick se Dragan i hangaren. Tillsammans med Makitan var då Krasniqi, Zoran, Toni Rajić och Glogovac, kallad vampyren. De gav sig på Dragan precis som ett lejon ger sig på ett kadaver. Makitan inledde det hela med att slå Dragan och sedan fortsatte de tills Dragan förlorade medvetandet. Dragan kunde efter det inte äta, gapa eller gå på en vecka.

När de grävde den första skyttegravan 2-3 dagar efter Blaž Kraljevićs död var Ahmet Makitan vakt och ansvarade för fångarna. Nenad 2 (30A) stod tillsammans med honom och andra fångar när en bataljon från fronten kom. Kaos utbröt och någon beordrade Makitan att ta fångarna till hangaren. De blev uppställda vid en grind vid järnvägsspåren. Då dök en mobb på ett 10-tal personer upp, med Tony Rajić som ledare, och rusade in bland fångarna beväpnade med automatgevär. Rajić svor över deras četniska mor och sade att det var fångarnas fel att Kraljević var död. Samtidigt gjorde han en mantelrörelse och riktade geväret mot fångarna. Någon från mobben var så mycket vid sina sinnens fulla bruk att han slog bort geväret och eldskuren gick en annan väg. Befälhavarna sade till gruppen att skingra sig. Makitan skulle ta fångarna till hangaren. Men mobben kunde inte länge kontrolleras. De följde efter, kom ifatt fångarna och slog var och en som de kom åt. De slog även honom. Men de passerade skyttegravarna och kom ut på vägen som ledde till hangaren. Han var sist i ledet och alldeles sönderslagen, Mitar (20A), Rade Bulot och Rajko (19A), alla nu framlidna, gick framför honom. När känslan av döden blev så stark att han knappt kunde ta sig till hangaren sade han till Makitan: ”Herr Maks, hjälp mig snälla, eller döda mig om du inte vill hjälpa mig”.

Makitan sade till honom att resa sig, vilket han inte kunde. Mitar och Rade och en fånge till hjälpte honom till hangaren. I hangaren var det 10-15 personer ur mobben och kaoset var obeskrivligt och bortom all kontroll. Man visste inte vem som slog vem eller vem som försökte fly undan. Han kan inte förstå varför de gav sig på Nenad 2 (30A). De började slå denne, hoppa på honom, var och en som kom på tur. Plötsligt tog de Nenad 2 i armarna och benen och slängde honom på golvet i hangaren. Det var antagligen då han avled. När de förstod att han var död så sprang de iväg. Ahmet Makitan var närvarande och vakthavande vid händelsen men han såg inte om Makitan personligen gjorde något.

När Božidar (26A) kom till lägret var han själv i Ljubuški och arbetade. Han var närvarande i hangaren på kvällen när en massa personer stormade in. Bland dem fanns Vinko Primorac. De började slå Božidar och förde sedan ut honom. Där fortsatte misshandeln med bl.a. batonger. Han såg inte vilka som slog. Sedan satte de fast Božidar i handbojor i fönstret och fortsatte att slå. Božidar ropade på sin mor och sin hustru Sofija (25A). Sedan slutade Božidar att andas. Han kröp över golvet och kände på Božidars puls, han var död. Ahmet Makitan var vakthavande då. Han såg Makitan både i början och när de bar bort Božidar. Om han inte minns fel så satt Makitan vid bordet vid ingången till hangaren. Han hörde också när Makitan sade att Božidar uttalat en viss svordom. Självklart kände han igen Makitans röst.

Han har sett när Ahmet Makitan och andra vakter gett sig på Mile (7A) och mestadels sparkat honom.

Slavko 1 (2A) kallades krypskytten i lägret men hans civila smeknamn var Garo. Slavko 1 hade varit i lägret länge innan han själv kom dit. Han hörde att denne hade fått sin tunga genomborrad och att man kört in spikar under hans naglar. Han tror att Ahmet Makitan utsatte Slavko för psykisk misshandel. Han hörde av Slavko och andra fångar att Slavko hade drabbats av Makitan tidigare. Det är dock inte något han har sett.

Sexuella övergrepp förekom. Han minns inte att Ahmet Makitan direkt utfärdade någon order till någon att göra något sådant. Men Makitan var närvarande när fångarna tvingades att suga av varandra. Makitan skrattade då tillsammans med de andra vakterna. Han vill inte namnge dem som utsattes för detta utan att ha deras medgivande.

Inom lägret arbetade han med att repa gräs och även andra uppgifter som städning och urlastning av varor, bl.a. mängder av tobak. Under 7-10 dagar arbetade han i Ljubuški med att renovera Blaž Kraljevićs högkvarter. De arbetade där på dagarna och åkte tillbaka till lägret på kvällarna. Så vitt han minns var Ahmet Makitan inte med i Ljubuški. Efter Kraljevićs död fick de också gräva skyttegravar.

Han kan nu inte ange exakt hur många gånger han repade gräs. Många gånger vaktade Ahmet Makitan och skulle skydda fångarna och säkra förhållandena där de arbetade. Det ingick i Makitans uppgifter att ta ut fångarna till att repa gräs. De repade gräset med bara händerna som blev helt blodiga och såriga.

Mordet på Blaž Kraljević skedde den 9 augusti. De fick veta vad som hänt när de såg Kraljevićs Mercedesbil helt sönderskjuten på området. Skyttegravarna grävdes efter Kraljevićs död, kanske den 10 eller 11 augusti. Makitan var vakthavande när de grävde. I anslutning till det ställde de också i ordning 30-40 sängar åt ett bosniskt förband som hade deltagit i Dubrovnikfronten och skulle komma för att vila upp sig.

Under tiden i lägret skedde ingen rättslig prövning av frihetsberövandena. De fick inte heller veta skälet till att de fängslats. Enligt hans uppfattning var det för att han var serb och enda syftet var att utföra en etnisk rensning av serber. Blaž Kraljević brukade säga att den serbiska sidan inte hade något intresse av fångarna. Vid ett tillfälle sade Kraljević ungefär ”Mina četnikherrar, ert folk, er armé vill inte ha er, vi vet inte vad vi ska göra med er.” Självt var han övertygad om att de inte skulle överleva. Det var först när de kommit ut från lägret som de hörde att de skulle bli utväxlade.

Han var i Dretelj tills lägret befriades av HVO den 17 augusti. Till lägret kom då bussar med HVO-märken på. De blev jätteglesa och det kändes som om solen hade börjat skina. Han befriades slutligen genom utväxling i Montenegro den 1 november 1992.

Han hade gått ner nästan 30 kg i vikt under fångenskapen. Hans fysiska hälsa var mycket dålig efter frigivningen. Antagligen berodde allt på det han upplevde i lägret. Vid röntgen upptäcktes att han hade några brutna revben samt problem med gallblåsan och blodutgjutningar i kroppen. Han blev tvungen att genomgå en operation samma dag. Man tog också bort en del av levern som skadats av slag han

fått. Han har fortfarande problem med vänster arm, med bröstkorgen och det högra benet. Under en lång tid kunde han inte arbeta. Han har haft allvarliga problem med sömnlöshet och andra psykiska besvär. Han försöker att hålla det inom sig så gott det går.

16A – Branislav 2

Vid den aktuella tiden bodde han i Mostar. Han arbetade som maskintekniker på flygplansfabriken fram till mitten av april då vägspärrar sattes upp och infanteriminor fanns utplacerade. Det gick då inte längre att ta sig ut ur staden eller röra sig fritt. Han var civilperson och hade ingenting med militären att göra. Den 13 juli 1992 kom 5-6 personer rusande in i lägenheten. En av dem hade en pistol i handen. De sökte igenom lägenheten och tog med hans far, hans fästmö och honom till militärsjukhuset för förhör. Efter tre dygn där fördes han tillsammans med några andra personer till Dretelj. I transporten var han handfängslad ihop med Nenad.

Han kom till Dretelj den 16 juli. De nyanlända blev uppställda utanför ett hus och fick lämna sina personuppgifter. Hela den dagen fick de stå i givakt och titta rakt fram. Först på kvällen fördes de till manshangaren där de skulle vara placerade.

Ett par dagar efter ankomsten, när han var kvar i hangaren, fick han fruktansvärt mycket stryk av Krasniqi och Zoran. Han och en annan fånge, Todor (15A), beordrades att stå upp och titta på sina stortår. Vakterna kretsade runt dem och slog och sparkade tills de blev trötta. Slagen och sparkarna träffade i trakten kring hjärtat, revbenen och ryggen. Vid det tillfället skadades hans njure. Han hade så ont i sju dagar att han knappt kunde arbeta. Han misshandlades många fler gånger i lägret. Det var många vakter som slog. I hans fall var, förutom de två han redan nämnt, Dušan Kozina en av de värsta.

Ahmet Makitan var en av vakterna i lägret. Smeknamn Maks fick han reda på genast vid ankomsten. Makitan var den ende som kallades Maks. Det riktiga namnet fick han veta lite senare av folk som var från samma trakt som Makitan. Vakterna hade till uppgift att övervaka fångarna och välja ut grupper av fångar som skulle föras till arbete och tillbaka.

Han kan inte precisera när han träffade Ahmet Makitan första gången men det var antagligen efter den första misshandeln. Han tror att Makitan var i lägret varje dag

och ofta på kvällarna under den tid han själv var där. Makitan arbetade tillsammans med andra vakter, bl.a. med Zoran, Toni Rajić, Chicago, Capa och Rieka. Ledare för lägret var Blaž Kraljević, lägerchef var Srečko Herceg och ställföreträdande lägerchef var Ilja Rajić. Herceg var den som valde ut vilka fångar som skulle arbeta utanför lägret. Andra personer som inte var vakter, t.ex. Edib Buljubasić, rörde sig också i lägret av skäl som han inte vet. Hasan Toporan ansvarade för de unga i SDS. Vinko Primorac, liksom Dušan Kozina var första klassens förbrytare.

När en kommission av norska och svenska utredare visade foton kunde han peka ut Ahmet Makitan. Han kände igen Ahmet Makitans karakteristiska utseende med en leverfläck, som han tror satt på vänster kind, och hans svarta krulliga hår. Han känner också igen Makitan idag som den person som kallades Maks.

Varje gång Ahmet Makitan kom till hangaren eller tog ut en grupp fångar till arbete hände det något. Makitan själv agerade inte utan han lät andra göra det. Andra fick utföra misshandeln. Makitan var mer en organisatör än en verkställare. Makitan skulle framstå som en som inte gjorde något och han låtsades som om han inte kände till något av det som pågick. Vid ett par tillfällen lät han Chicago sparka honom, Branislav. Sparkarna tog i nacken och på revbenen. Makitan lät Dušan Kozina misshandla honom varje gång tillfälle gavs. En gång sparkade Kosina honom i ansiktet så att en tand på vänster sida gick sönder. Han såg stjärnor när sparken träffade och han kunde inte äta på en vecka på grund av smärtan. En gång i hangaren fick en vakt, som var känd för att äta glas, Makitans tillstånd att slå honom. Den mannen bet med munnen full av glas en annan man i benet så att glaset hamnade under huden på den bitne. Antagligen hade vakterna kommit överens i förväg vem som skulle slå vem. Makitan gav den där mannen ett tecken genom att blinka med ena ögat för att visa att det var honom som mannen skulle ge sig på. Han blev tillsagd att titta mot taket och så gav mannen honom ett jätteslag med knytnäven på käken. Makitan hade visst inflytande och hade kunnat förhindra misshandeln men han var nog också utsatt för vissa påtryckningar. En gång på Makitans skift hörde han Damir Glogovac, Dugi, säga att nu var det hans tur att slå.

Vid ett tillfälle målade han grinden och städade en husbil som stod intill. Då kom Ahmet Makitan in och nöp honom och trampade med sin sko på hans stortå så att nageln lossnade och föll av. Makitan gjorde det med avsikt, vred med foten och tittade samtidigt runt för att se om någon såg vad han gjorde.

Det kom också soldater från fronten till hangaren och misshandlade fångarna. Det kunde vara när fångarna tagits ut till olika arbetsuppgifter och det inte fanns någon som vaktade dem som var kvar. Då var det fritt fram för soldaterna att misshandla dessa personer. Ibland väntade soldaterna vid vattenkällan tills fångarna kom för att hämta vatten. Då kunde de misshandla dem där. Av och till stängde de ordinarie vakterna ögonen och lät det ske.

När fångarna arbetade med gräsrepping vaktade Ahmet Makitan dem ofta. Han minns dock inte hur många gånger. Det var en grupp vakter som bytte av varandra. Makitan var ledare för gruppen, där också Toni Rajić, Chicago, Rieka och Zoran ingick.

Gräset var högt, torrt och vasst precis som tunn tråd. Det var fruktansvärt varmt, över 40 grader. Fångarna var tvungna att sitta på huk och repa gräset med båda händerna. Allas händer var alldeles såriga och blodiga och huden hade slitits av från dem. Då och då hördes att någon skrek. Då förstod de att någon vakt kommit bakifrån och sparkat till fången med sin känga. Ibland beordrade vakterna dem att bräka som får samtidigt som de repade. Vid ett annat tillfälle var han med och repade gräs vid Blaž Kraljević ställe nära marknaden i Ljubuški. Den gången var det Toni Rajić som vaktade. Han tvingade fångarna att gå på alla fyra och beta gräset. Folksamlingen som stod där kom med tillmälen och okvädningsord som ”döda četnikerna, de kan dra åt helvete”.

En gång när han repade gräs skrattade någon av fångarna. Ahmet Makitan, som vaktade, trodde att det var han, Branislav, som skrattat. Han svarade Makitan att det inte var han. Det räckte för att en kille som var med Makitan skulle springa fram och sparka honom i ryggen med klacken på sin stövel. Han hade länge ont efter händelsen.

Fönstermisshandel förekom varje kväll när hangaren var låst. Vakterna, som alltid kom i grupp, ropade upp vissa personer som då måste komma fram till fönstret och bli slagna. Ahmet Makitan var med vid sådana tillfällen. Allt hände i mörker men han kände igen Makitan på rösten när han ropade upp vissa fångar. Han kände igen Makitans uttalssätt och hans rösts färgklang. Vid sådana tillfällen var Makitan ibland nykter, ibland onykter. Den gången när Makitan ropade fram fången som kallade Prästen var Makitan nykter. Man kunde höra det på hans röst. Vakterna hade för vana att åka in till stan och berusa sig för att sedan komma till hangaren.

Božidar (26A), kallad Božo, hade varit pilot och de kände varandra från Mostar. Božo var i lägret en enda dag. På kvällen när Božo kommit till hangaren ropade Vinko Primorac fram Božo till fönstret. När Božo vägrade att gå till fönstret fick Vinko ett utbrott och blev som galen. Efter en stund kom Vinko tillbaka med nyckeln till hangaren. Vinko låste upp och 3-4 Ustaša-män drog ut Božo. Utanför fanns säkert fler vakter. Sedan hördes slag med trubbiga föremål, förmodligen knytnävar och träpåkar. Božo hade inga kläder på överkroppen. Misshandeln pågick 10-15 minuter. Sedan satte de fast Božo med handfängsel i fönstergallret där han hängde och skrek och sedan dog. Under det att Božos liv tynade bort ropade Edib Buljubasić upp några fångar som skulle slå Božo med batonger för att se om han var vid liv. Han själv blev också utsedd att slå Božo. Nästa order var att fyra fångar skulle stå i givakt bredvid Božo och vakta honom. När de stod där kom Ahmet Makitan tillsammans med en vän. Vännen frågade förvånat om Božo var död. Det syntes att Makitan var mycket berusad, han sluddrade och blinkade sakta. Makitan sträckte in sin hand genom gallret och tog tag i hans hals vid strupen. Makitan fick tag i halspulsådern. Sedan beordrades de att lägga Božo på några stolar mitt i hangaren och stå intill som något slags hedersvakt. Före gryningen kom Ilja Rajić och bytte ut honom ur ”hedersvakten”. Vakterna hade inte reagerat speciellt när de insåg att Božo var död. Det var som om ingenting hade hänt. Det intryck han då fick var att Ahmet Makitan inte varit närvarande vid själv misshandeln utan precis kommit dit med ett fyllegång från en fest inne i stan.

Han är helt säker på att det var Ahmet Makitan som tog taget om halsen på honom. Det var mörkt men det fanns någon lampa som lyste just på Božo och då kunde man också se vem som stod utanför fönstret. Makitan såg honom och han såg både Makitan och vännen. Av greppet fick han en skada på halspulsådern och hade ett blåmärke där i flera år.

Den enda gången som han såg Ahmet Makitan slå någon annan fånge var när han slog Milivojes far Milan (11A). Makitan blev vid det tillfället jättearg av någon anledning och sparkade den äldre mannen i baken. Milan fortsatte att gå och Makitan gick bakom och fortsatte att sparka honom i baken. Han och de andra fångarna tyckte att det såg löjligt ut och skrattade. Han tyckte att Makitan var tafatt för han inte kunde slå som en man slår. Det var bland annat av den anledningen som han alltid hade med sig vakter som slog kraftigare.

Han minns Nenad 2 (30A), som han också kände sedan tidigare. Nenad var i lägret en kort tid men hann under den tiden bli helt sönderslagen. Vid ett tillfälle såg han när 3-4 vakter slog Nenad inne i hangaren. Till slut låg Nenad bara på golvet och jämrade sig.

Mile (7A) utsattes för sexuellt tvång av Vinko Primorac. Det hände på natten vid fönstret. Vinko beordrade med hög röst en av fångarna, Bosko, att öppna gylfen på Miles byxor och sade ”sug då, sug din jävel”. Det var mörkt och man såg inte riktigt, men man hörde.

Fångarna blev både dag och natt tvingade att sjunga Ustaša-sånger. När han kom till lägret kunde han inte sångerna och för det fick han ett slag på näsan av en civilklädd man. Han minns inte om Ahmet Makitan var med när de beordrades att sjunga.

Det fanns också vakter som inte rörde fångarna utan skyddade dem. Om någon av dessa hade vakten vågade ingen gå in i hangaren och röra någon av fångarna. Ilja Rajić var en sådan vakt. Ilja tog en risk när han hjälpte och skyddade fångarna. Ilja ordnade så att han och hans fästmö kunde få träffa varandra i lägret. Ilja förhindrade också vid ett par tillfällen att han skulle bli slagen av någon vakt. Likaså blev han skonad från mycket lidande när Ilja bytte ut honom mot Rajko (19A) när Božo blivit dödad.

Under tiden i lägret fick de inte veta varför de frihetsberövats. Det var dock allmänt känt att den enda anledningen var deras nationalitet. De förstod av Blaž Kraljevićs frågor att han förmodligen hade tänkt använda dem för utväxling mot personer av kroatisk härkomst. Där skedde heller inte någon rättslig prövning av frihetsberövandena. Först när de flyttats till Grabovina fick de lämna en utsaga till en domare.

Sammanlagt var han i fångenskap hos HOS i 35 dagar, varav 32 dagar i Dretelj. Den 18 augusti 1992 transporterades han till lägret Grabovina, där han kunde återhämta sig något. Efter 75 dagar i HVO:s olika läger kom utväxling till stånd i Montenegro den 30 oktober. Ungefär hälften av de som suttit i Dretelj blev utväxlade då. Resten av fångarna i Dretelj hade transporterats iväg på lastbilar den 17 augusti och slängts ut i närheten av Bona, i riktning mot Mostar. Under fångenskapen hade han gått ner 40 kg i vikt.

Efter frigivningen började en annan kamp, kampen för ett nytt liv. De fick hyra bostad i andra hand och blev tvungna att utföra tunga arbeten för daglön för att betala hyran. Sådant som psykologhjälp förekom inte i deras liv. Han kämpade i 15 år med alla åkommor men blev för fyra år sedan riktigt sjuk. Nu får han behandling för sin diabetes. Både han och hustrun har ansökt om förtidspension.

Han är inte med i någon förening för f.d. fångar i Dretelj. Men han har läst en tidningsartikel som Rajko (19A) skrev en tid efter utväxlingen. Han har också talat med en man hos åklagarmyndigheten som upplyste att en utredning pågick om Repak i Norge och Makitan i Sverige och att f.d. fångar skulle komma dit och lämna berättelser när utredarna kom.

17A – Koviljka

Sommaren 1992 var hon 31 år och förlovad med Branislav 2 (16A). Fram till april månad hade det varit arbetsplikt. Hon hade flyttat hem till Branislav och hans föräldrar i Mostar för att kunna ta sig till sitt arbete på flygplansfabriken. Sedan bröt kriget ut och hon hade inte möjlighet att åka till sin hemby utan stannade kvar hos sin fästman. Vid denna tid hade hon bara Branislav i huvudet och var inte intresserad av politik. Ingen i hennes familj var militär.

Den 13 juli befann hon sig i lägenheten tillsammans med Branislav och hans far när 5-6 svartskjortor stormade in. De hade märken i form av bokstaven U på mössan eller ärmen. Hon, Branislav och hans far greps och kördes till militärsjukhuset för förhör. Det blev inget förhör utan de skiljde henne från Branislav och satte henne i ett källarförråd där det redan fanns ett antal kvinnor. Sedan togs hon till ett rum där man tog hennes handlingar och guldföremål. Hon blev sparkad i baken och dragen i håret av en kvinnlig person och sedan förd tillbaka till källarrummet. Rummet var tomt så de sov på betonggolvet. En av kvinnorna blev våldtagen två gånger första natten. De kunde höra att männen tvingades sjunga i rummet intill och att de blev misshandlade. Hon fick också vet att deras lägenhet hade plundrats. Ingen hade sagt varför de greps. Hon antar att det var för att de var serber, för det fanns bara serber där. Hon blev kvar i militärsjukhuset i åtta dagar och fördes därifrån till Dretelj. De var ungefär 20 personer i den transporten, däribland Milivoje 3 (18A).

I Dretelj placerades hon i hangaren för kvinnor, mittemot männens hangar. Där fanns ett 20-tal kvinnor och nya fördes dit nästan varje dag. Ett tag var de ungefär 100 kvinnor och hangaren var full.

Blaž Kraljević, som kallades generalen, kom dit varje dag med sin eskort av 5-6 unga killar i svarta Ustaša-uniformer. Han frågade om de behövde något, om någon gjorde något mot dem och om de var hungriga. Kvinnorna vågade inte säga något för då hade de fått stryk efteråt och hade de sagt att de var hungriga hade de inte fått någon mat.

Hon känner igen namnet Ahmet Makitan från lägret. Hon tror att han var en vanlig soldat, om hon kan uttrycka sig så, för egentligen var han allt annat än soldat. Hon lärde sig vakternas namn genom att andra fångar talade om det. Makitan kallades för Maks. Hon fick också veta att han var från Stolac. Under förundersökningen fick hon titta på bilder. Hon var inte säker på vilken som var Maks eftersom det har gått nästan 20 år sedan dess. Hon uppehöll sig dock länge vid bild 4, som var hans bild. Så fort hon såg Makitan idag kände hon igen honom även om han har gått upp i vikt och blivit äldre. Makitan hade svart hår och smutsig hy. Hennes upplevelse av honom då, och även nu, var att han verkade smutsig. Det fanns ingen annan i lägret som kallades Maks.

Ahmet Makitan var i lägret dagligen. Han slog männen nästan varje dag och natt. Han brukade gå in i hangaren och slå dem. En eftermiddag när hon stod och hängde upp Ustašas kläder på tork såg hon ett riktigt gatlopp där fångarna sprang och vakterna drev dem framför sig. Makitan var med i gruppen som jagade fångarna. Vakterna slog fångarna medan de sprang och de som föll fick stryk. När vakterna slog hennes svärfar som hade fallit, började hon gråta. När vakterna hade fört de springande fångarna till hangaren, kom Makitan in i kvinnornas hangar. Då var de nog runt 40-50 kvinnor i hangaren. Kvinnorna låg och sov på bårar. Bårarna, som var två stänger med en tygbit emellan, låg på golvet. Makitan började välta bårarna genom att ta tag i ena stängen till båren. De kvinnor som var snabba reste sig upp. Slava Buha, en äldre kvinna som låg bredvid hennes bår, reste sig inte och Makitan välte båren där hon låg. Han välte även andra bårar. Sedan sprang han runt och slog alla han kom åt med örfilar och sparkar innan han sprang ut igen. Han var som drogad eller berusad. Han hade aldrig betett sig så tidigare. Dagen därpå kom fram till henne och frågade ”Koviljka, slog jag dig också?”. Han hade inte slagit henne vilket hon talade om. Då sade Makitan att om han hade gjort det så bad han henne

om ursäkt. Detta ägde rum någon gång i mitten av den månad som hon vistades i lägret.

Vid ett annat tillfälle när hon satt under trädet utanför hangaren såg hon några äldre män, ungefär i hennes svärfars ålder, repa gräs för att mata lägrets tre får. Sedan såg hon att en av männen gick först och låtsades spela på en lång sopkvast. Efter på rad gick de övriga äldre männen och slog takten. De sjöng en sång ”Jag älskar kvinnor”, som var populär då. Ahmet Makitan organiserade det hela och gick bakom männen och beordrade dem att sjunga.

Vakterna uppehöll sig oftast hos männen och trakasserade dem på dagen och på natten. När Ahmet Makitan gick förbi hade han alltid någon med sig, han gick aldrig ensam. De gick hela tiden in i hangaren där männen hölls instängda. Kvinnorna fick inte titta när vakterna gick förbi men de tittade i smyg. De sade till varandra att nu kommer något elände att ske för de visste att Makitan skulle slå männen. Kvinnorna hörde av skriken från männens hangar vilka som slog dem. Det fanns också de som var ännu värre än Makitan. Vinko Primorac, Dušan Kozina och Tony Rajić var några av dem. Det var ungefär tio personer som var riktigt onda.

Det fanns också vakter som inte rörde någon. Ilja Rajić var en verkligt juste vakt. Han rörde ingen och han lät henne och Branislav träffa varandra några minuter vid flera tillfällen. Det vågade han dock bara när han var ensam för annars hade han kunnat råka riktigt illa ut.

Ahmet Makitan har inte utsatt henne för någonting, inte slagit eller hotat henne. Däremot fanns det andra soldater som trakasserade kvinnorna. En kvinnlig vakt vid namn Zerina Šuta slog henne med en batong över ryggen och drog henne i håret. En annan, Zusanna, gav inte kvinnorna vatten på en hel dag.

Det förekom sexuella övergrepp på kvinnorna i lägret. En gång under hennes tid där kom vakter eller soldater in på natten med en ficklampa. Kvinnorna låtsades sova. De som kom in sparkade en efter en och lyste med ficklampan på kvinnornas huvuden. De bestämde vem som skulle följa med dem och den kvinnan var tvungen att göra det. Sedan gjorde de det de ville och efteråt fördes den personen tillbaka igen. Ingen vågade ställa några frågor. Som kvinna fanns det inte möjlighet att skydda sig mot sexuella övergrepp. De försökte luras med blodiga bindor som de

sparat och fuktat. De tog på sig bindorna när de var ute och arbetade för vakterna tyckte att sådant var äckligt.

Olga (1A), som var en mycket fin kvinna, vacker, lugn och stark, drabbades av många hemska saker i lägret. Olga fördes dit i maj månad och hon var den första kvinnan som togs dit. Vakterna levde ut sina sadistiska behov på henne. Det fanns en man som plågade henne mest. De drog henne i håret genom hela korridoren. De kvinnliga fångarna som varit där före henne berättade att tio personer våldtog Olga under en och samma natt. Den man som plågade Olga mest uttryckte sin beundran och sade att det som Olga har uthärdat hade inte en man kunnat uthärda. Hon såg märken efter nålar som stuckits in under Olgas naglar. Annars kunde man inte märka på Olga att hon utsatts för så mycket eftersom hon var en så stark kvinna. Bara en gång när den Ustaša kom in som brukade plåga Olga mest, såg hon att Olga blev blek.

En natt fördes Mitar (20A) och Dragan (27A) in i den kvinnliga hangaren. De var fruktansvärt sönderslagna och halvdöda verkligen. Mitars hustru och syster var också där. Dragan berättade att han blivit tillsagd att lägga sig ner. Någon höll en pistol mot hans öra och sedan sköts ett skott så att det skulle se ut som om han hade dödats.

Hon känner till Božidar (26A). Han kom till lägret den 2 augusti på Iljadagen, en serbisk storhelg. Kvinnorna var instängda i hangaren och lyssnade på Božidars skrik, jämmer och klagorop när han misshandlades. Under misshandeln frågade Božidar efter vatten och ropade på sin mor och Sofija. Det var på natten och de hörde allt ända fram till dess att Božidar avled. Sofija (25A) var en äldre sjuk kvinna, som kommit dit samma dag. Under tiden som Božidar misshandlades var hon helt tyst. Det var ingen som då visste att hon var Božidars hustru. Efteråt kom vakterna in i kvinnornas hangar och frågade efter Sofija. De sade till Sofija att de hade dödat hennes četnikman. Allt Sofija sade var att hennes man inte var četnik. Vakterna sade också att de hade skurit av halsen på Božidar och spelat fotboll med hans huvud. Sedan sa Sofija till henne att hon hoppades komma levande därifrån så att hon kunde berätta för deras son vad som hänt hans far. Hon kände då en fruktansvärd rädsla. Rädslan gjorde att hon svettades och skakade så att käkarna skallrade. Hon har aldrig upplevt något liknande.

Någon rättslig prövning förekom inte i lägret. Hon hörde inte heller talas om fångutväxling där.

Hon fördes till Čapljina 18 augusti när HVO tog över lägret. Hon vägde då 46 kg. Hon hade alltid varit hungrig under lägertiden och gått ner 8 kg i vikt. I Čapljina fick de mat och fick bada. Hon stannade där en månad och blev så småningom utväxlad i Mostar den 30 oktober.

Före Dretelj hade hon och maken ett normalt och anständigt liv. Nu har de blivit socialfall. Lägret har förstört deras liv i alla avseenden. Hennes man är sjuk och kan inte arbeta. Hon fick ett arbete för tre månader sedan. Hon har problem med högt blodtryck men arbetar så gott hon kan.

18A – Milivoje 3

Sommaren 1992 var han 58 år. Han bodde i en lägenhet i Mostar och arbetade som konstnär. Sin ateljé hade han i den gamla stadsdelen. Han hade ingen militär uppgift utan var civilperson.

Den 19 juli på förmiddagen kom HOS-soldater till hans lägenhet och frihetsberövade honom och tog det de kunde ta. Han fördes till militärsjukhuset, som var ett uppsamlingsläger för serber. Där fick han stryk på samma sätt som han senare fick i Dretelj. Den första misshandeln utsattes han för av Ilija Zelenika, som var chef på militärsjukhuset, och dennes kumpan Boro. Där förekom fruktansvärda kränkningar, bl.a. tvingades fångarna att rida på varandra.

Efter några dagar skickades han till Dretelj tillsammans med andra personer, bland dem Branislav 2 (16A) och Koviljka (17A). Ingen talade om varför de frihetsberövats eller vad som skulle hända med dem efter frihetsberövandet. Han insåg själv att det enbart var fråga om etnisk rensning av det serbiska folket i det området. Alla 182 fångar i Dretelj var civilpersoner.

Vid ankomsten till Dretelj fick de ställa upp sig i led framför en hangar. Därefter följde redan första dagen förhör och misshandel i hangaren. Misshandeln fortsatte sedan varje dag.

Han förhördes av Blaž Kraljević, som ville veta vem som ägde vilken egendom. Det var naturligtvis för att kunna plundra. Kraljevićs ord var: Ni är inte fångar, ni är internflyktingar. Ni är varken četniker eller Ustaša, ni är fördrivna personer, sådana som flyr från en plats för att de inte vill delta i kriget. Det var aldrig fråga om någon rättslig prövning av frihetsberövandet.

Det fanns ungefär 50 vakter där, bland andra Ahmet Makitan, Milan, Dušan Kozina, Zoran, Toporan, Tony Rajić, Crvenkapa, Capa, Miliković. Han kan inte räkna upp dem alla nu. De kallades inte för sina riktiga namn, alla hade smeknamn som användes.

Han fick veta Ahmet Makitans namn och hans smeknamn Maks genast efter ankomsten till lägret. Det fanns folk som var inlåsta där som varit Makitans grannar i hans hemtrakter och att de talade om hans namn. Han fick också veta att Makitan var son till Omer från Ljubljena och att de är muslimer, liksom att Makitan arbetade på ett café i Stolac.

Ahmet Makitan var en komplexfylld person. Makitan hade kedjor med kors runt halsen och handleden trots att det inte hör ihop med honom som muslim. Makitan var en ung person precis som de andra vakterna och kort i växten. Han minns inte några andra kännetecken. Han tycker att den tilltalade i målet liknar Maks men vet inte säkert om det är han.

I samband med polisförhör ombads han att delta i en fotokonfrontation men han avböjde att medverka eftersom han så här långt efteråt inte kan minnas eller peka ut de personer som var där. Det han nu säger kan han däremot stå för.

Ahmet Makitan var i lägret när han kom dit och ända till den 11 augusti när han såg Makitan sista gången. Makitan var kanske inte där hela tiden. Vakterna kom och gick. Ibland åkte de till fronten ett par dagar och var sedan i lägret dygnet om igen. Han kan inte säga hur många gånger Makitan var borta från lägret några dagar. Det kändes som om Makitan var ständigt närvarande därför att de alltid var väldigt rädda för att bli misshandlade.

I lägret fick fångarna städa hangarer och vakternas utrymmen. De tvingades också repa gräs med bara händerna. Vissa fångar, dock inte han, fick åka till Ljubuški för att städa och arbeta.

Misshandeln de utsattes för skedde vid ett flertal tillfällen i grupp, organiserat genom överenskommelser mellan vakterna. Det förekom både utomhus och i hangaren. Ahmet Makitan deltog i all gruppmisshandel.

En gång i början av augusti ordnade Edib Buljubasić, som då förde befälet, en sådan misshandel av fångarna. De hade förts till en äng inom lägerområdet för att repa gräs. HOS-soldaterna omringade dem när de började repa gräset. De attackerade fångarna och slog dem med alla tillhyggen de kom åt. Ahmet Makitan stod på ett avstånd om 10-12 meter från honom, Milivoje. Makitan tog sats och sparkade till honom med sin stöveltåspets i ryggen. Han såg klart att det var Makitan som sparkade. Han kunde inte stå upp på 12 dagar efter det. En annan fånge som han tror var med vid tillfället var Slavko 1 (2A). Milivoje kunde inte fortsätta att arbeta men han tvingades att göra det ändå. Han har men av Makitans spark än i dag vid väderomslag eftersom en ryggkota är skadad.

Ett annat exempel är misshandeln i de underjordiska förrådsmagasinen där vakterna ställde upp fångarna och förde dem mellan förråden. När de gick där kom vakter ut från förråden och anföll dem. De slog dem med allt vad de kom åt, med händer, träpåkar och stenar. Fångarna flydde därifrån till hangaren där de var placerade men de kom efter och kastade sten på dem. Vakterna kom ifatt dem i hangaren. Ibland var det en tio-tjugo vakter, ibland färre. Vakterna beordrade dem att stå upp och sedan slog de tills fångarna föll till marken och tills de själva blev trötta.

Ahmet Makitan vaktade dem, som alla andra vakter gjorde. Han förde dem t.ex. till att repa gräs vid minst ett par tillfällen. Gräset var upp till en halv meter högt. Det var ingen som frågade efter hur det gick med deras händer. En gång när det var Capa som förde dem för att repa gräs, knäckte Capa ett revben på honom. Efter gräsreningen förde han dem till en bäckfåra och där slog Capa dem alla.

Efter det att Blaž Krajlevic mördats den 9 augusti fick de gräva skyttegravar i lägret för att försvara det mot HVO. Den dag som Kraljević begravdes, den 11 augusti, ställde Ahmet Makitan upp dem på led efter det att de hade grävt skyttegravar. Därefter kom Tony Rajić, Capa, Zoran och en kvinnlig vakt, alla hade uniformer och var beväpnade. Vid det tillfället slog vakterna dem alla sönder och samman med olika tillhyggen, så hårt att folk bara ramlade ihop. I misshandeln deltog hela

gruppen av vakter, även Makitan, aktivt. Vid ett tillfälle var det Zoran som slog just honom väldigt hårt så att han föll ihop. Alla som blev slagna fick skador.

Han vet inte om Ahmet Makitan slog någon vid enskilda tillfällen eller bara när vakterna var i grupp. Dragan (27A) och Branko Medan blev slagna. Han var i lägret när Medan, som var en äldre man, fördes dit i en bil eftersom han inte kunde stå på benen utan gick med hjälp av kryckor. Medan hade blivit förd dit från sitt hem. Medan och han låg cirka tre meter från varandra i hangaren. Två-tre HOS-soldater brukade komma på natten utanför fönstret för att slå dem. De ropades upp och var tvungna att gå fram till fönstret. Det fanns järngaller för fönstren och fångarna fick hålla sina händer utanför gallret. De blev slagna i huvudet och en vakt förde en kniv mot deras halsar och skar en bit i huden. Det var både fysisk och psykisk tortyr. När morgonen grydde fick de göra rent från blodet vid fönstret. På samma sätt kom Makitan i en grupp till fönstret och Medan ropades upp. Medan kände igen Makitans röst för de hade varit grannar. När Medan nämnde Makitans namn kröp Makitan in genom fönstergallret och misshandlade Medan. Det var stort mellanrum mellan gallren och en liten person kunde ta sig in där. Medan skrek och jämrade sig. Under misshandeln sade Medan ”Ahmet, hur många gånger har du inte ätit mat och druckit i mitt hus?” Makitan svarade: ”Vilken Ahmet, din serbiska jävel”. Sen gick han tillbaka ut genom fönstret.

Dragan (27A) berättade att Ahmet Makitan arbetat hos honom på hans restaurang i Stolac. Dragan blev mycket slagen. Han var närvarande vid flera tillfällen när Dragan misshandlades av flera vakter. Det skedde både innanför och utanför hangaren. Alla vakter utförde illgärningar utom Ivan Grbovac och Ilja Rajić. Han kan dock inte med entydig säkerhet säga att han såg Ahmet Makitan slå Dragan.

Han skulle också kunna berätta om andra fångar som miste livet i Dretelj. Förutom Božo var det Jovo, som blev utförd ur hangaren av Vinko Primorac och hans grupp. Jovo fördes inte tillbaka och långt efteråt fick han veta att Jovos kvarlevor hade påträffats. En annan var Nenad 2 (30A) som han grävde skyttegravar med den 16 augusti. Då kom en grupp från Federationen Bosnien-Hercegovinas armé, som hade tillåtelse att slå dem. En av vakterna, som besökt hans ateljé i Mostar tog med honom för att dricka vatten. När han blev förd tillbaka till skyttegravarna låg Nenad 2 och jämrade sig. Nenad 2 tillbringade hela natten i hangaren jämrandes. Nästa dag, när HVO övertog lägret, dog Nenad 2 i Dragans armar.

Bland kränkningarna de utsattes för ingick att alla vakterna, också Ahmet Makitan, tvingade dem att sjunga sånger mot det serbiska folket. Det var för att fångarna skulle kränka sig själva.

Den 18 augusti lämnade han lägret i Dretelj. Det var för övrigt inget läger egentligen utan helvetet självt. Från Dretelj fördes de till fängelset i Grabovina. Där var förhållandena lite bättre och de kunde återhämta sig från den hemska tiden. Därefter var han med om en misslyckad fångutväxling i närheten av Split. Han fördes efter det till centralfängelset i Mostar, varifrån han frigavs i mitten av oktober månad.

Han har skrivit den lista över vakterna i Dretelj som finns i förundersökningen. I Dretelj hade man inte kunnat skriva något. Hade vakterna hittat en sådan lista hade han varit död. Listan skrev han när de med hjälp av HVO hade kommit ut från lägret. Han skrev den tillsammans med personer som också kände vakterna och de kom gemensamt fram till namnen. Ahmet Makitans namn står som tredje namn. Alla vakter som har utfört illdåd är markerade med en pil eller ett streck. De namn som står inom parentes är vakter som utsatte fångarna mer än andra. De gjorde mer och värre saker än andra. Ahmet Makitans namn står inom parentes. Det var hans egen och även andras uppfattning om den misshandel de utsattes för.

Han var frisk och vägde 80 kg när han kom till Dretelj. När han kom ut därifrån var han sjuk och sönderslagen och vägde 55 kg. Skadorna från Dretelj omfattar en ryggskada och sviter efter fysisk och psykisk tortyr. Han hade tre brutna revben och darrade i hela kroppen och gör så fortfarande varje dag. Han sökte inte läkarvård utan begav sig till sin syster, som vårdade och räddade honom.

21A – Slavko 2

Sommaren 1992 bodde han i Mostar med sin hustru. Han var 62 år och hade gått i pension efter att tidigare ha arbetat som redovisningschef. Han hade inte någon militär uppgift.

Den 18 juli 1992 kom fyra HOS-soldater hem till dem och gjorde husrannsakan för att leta efter vapen. Senare på kvällen kom HOS-soldaterna tillbaka och tog honom och hustrun med till en polisstation i militärsjukhuset. Där sattes han i en isoleringscell. Morgonen därpå blev han utsläppt och satt i arbete på gården

tillsammans med en annan person. Gården var alldeles svart av HOS-soldater som kallade dem četniker, kastade sten och spottade på dem under arbetet. Efter två-tre dagar fördes de till Dretelj i en transport med ett 10-tal personer, bland dem Milivoje 2 (10A) och Jovo.

Vid ankomsten till Dretelj tog Blaž Kraljević emot dem och frågade om någon hade tagit värdeföremål från dem och i så fall vem som gjort det. Han gav ingen förklaring till varför de frihetsberövats. Enligt hans egen uppfattning var det för att de var serber. Det fanns enbart serber och inga andra nationaliteter där. Männen fördes till manshangaren och kvinnorna till en annan hangar nära manshangaren. De förstod genast att vakterna i Dretelj kunde göra precis vad de ville. Vakt fanns utanför hangaren och vakterna kom in när som helst. Två vakter, Brada och Krasniqi, kom in med en gång och började slå dem. Sedan blev de slagna av vakterna varje dag, av Ahmet Makitan också. Var och en av dem slog på sitt sätt. Ilija Rajić var den ende vakten som inte utförde något illdåd.

Det fanns lägerfångar från Stolac som kände Ahmet Makitan sedan tidigare. De kallade honom Makitan eller Maks. Makitan berättade själv att han kallades för Maks. Det har gått 18 år sedan han sist såg Makitan och han kunde inte peka ut honom vid en fotokonfrontation. Han skulle nog inte ha känt igen honom heller om de träffats på gatan utan något sammanhang men han anser att den tilltalade nog kan vara Makitan.

Ahmet Makitan kom kanske inte varje dag men ofta, ibland tillsammans med Zoran och en annan vakt. De två andra slog mest men ibland slog Makitan också. Om Makitan inte var med dem på arbete så besökte han dem som var kvar i hangaren. Rajko (19A) var sjuk och var därför oftast kvar där. Rajko beklagade sig över att han blev slagen varje gång som Makitan kom.

På kvällen när hangaren låsts brukade vakterna komma till fönstret. De ropade fram en fånge till fönstret varpå den ene vakten höll fången medan den andre slog. De slog med träbatonger och allt möjligt till dess de blev trötta. Två eller tre gånger fick han själv gå till fönstret när Ahmet Makitan var med. Då tog de hans händer och drog ut dem genom fönstergallret, en höll dem och en slog. Det var på kvällen, men det var sommar och ibland månsken så man kunde se vilka de var när de kom nära. Han är helt säker på att det var Makitan som slog honom.

Han såg också att Ahmet Makitan slog andra lägerfångar. Han såg honom slå Milivoje 3 (18A), som sov bredvid honom, Slavko. Det var mest sparkar. Det var lättare för vakterna att sparka för då slapp de böja sig. Milivoje 3 och Rajko var nog de som utsattes mest av Makitan.

Andra fångar som utsattes av olika vakters misshandel var Slavko 1 (2A) och Drago (22A) "sångaren". Saša (4A), som vakterna kallade stridsvagnsföraren fast han aldrig hade kört stridsvagn, var en ung man som flyttat till Tyskland. När han greps var han på väg att besöka sina far- eller morföräldrar. Vakterna släckte cigaretter mot Sašas hud och stack nålar under hans naglar. Han vet dock inte om Ahmet Makitan gjorde något mot Saša.

Dragan (27A), som kallades Honda, var en kraftig ung man. Han blev kallad fram till fönstret och blev slagen sönder och samman. En av vakterna brukade ta tag i takbjälken så att han kunde sparka mot fångarna. Ahmet Makitan satt då tillsammans med andra från Stolac och rökte och tittade på.

Han var i hangaren när Božo (26A) kom dit. Vakterna ropade fram Božo till fönstret, så som de brukade med de nya som kom. Božo vägrade att gå till fönstret. Han trodde att Dretelj var ett ställe där lag och ordning rådde och att han skulle kunna ropa på någon i befälsställning. De andra i hangaren uppmanade honom att gå till fönstret för de visste vad som skulle kunna hända. Det var nog ett 15-tal vakter utanför. De förde oväsen och ropade till varandra, t.ex. "Maks, var är nyckel, finns det ingen nyckel?" Plötsligt öppnade vakterna dörren och förde ut Božo. De hörde sedan hur Božo ropade och jämrade sig. Han ropade hela tiden på sin hustru Sofija (25A). Efter en viss tid fördes Božo in halvdöd och sattes fast med handfängsel i fönstergallret. Vakten satte en batong i handen på Branislav 2 (16A) och uppmanade honom att slå Božo. Branislav 2 sade då att den här mannen är död.

Han är säker på att vakterna hade sagt "Maks, var är nyckeln". Det var oväsen utanför men i hangaren var det tyst som i graven. I förundersökningsprotokollet står det fel antecknat när man skrivit att han skulle ha sagt Maka och inte Maks. Han fick inte själv läsa vad som skrivits utan det var inspelat på band och lästes upp för honom. Han hade inte missat denna felskrivning om han själv fått läsa texten. Han har också enligt protokollet sagt "det var en Maks eller om han hette Makitan – Maka". Men han har aldrig sagt Maka. Så vitt han vet fanns det heller ingen i lägret som kallades Maka.

Fångarna tvingades att repa gräs med bara händerna. Det var sommar och mycket varmt. Gräset var torrt och händerna blev avskavda och blodiga. Där växte också björnbärsbuskar. Ahmet Makitan vaktade dem minst två gånger när de repade gräs och varje gång hände det något. Ibland hoppade en grupp vakter upp på deras ryggar. Mer än en gång fick de beta gräset från marken som kreatur, äta det och bräka som får. En kvinnlig vakt, Marina Grubicić, tog en gång med sig en hund till platsen där de repade gräs. Marina tvingade dem att slicka tiken under svansen och att kyssa den. Vid det tillfället vaktade Makitan dem. De fick också sjunga Ustaša-sånger om hjältar från andra världskriget. Han minns inte om Makitan var med när de sjöng. Det är svårt att minnas eftersom det hände så mycket. I övrigt utsatte inte Makitan just honom för särskilda kränkningar.

Sexuella övergrepp förekom också i lägret. Han själv blev inte utsatt för det men han såg en kväll när sådant hände. Då kom Ahmet Makitan och en annan vakt till fönstret. De ropade fram en fånge som de kallade "Prästen", Mitar och två andra fångar. Man hörde hur vakterna utanför fönstret nämnde Maks när de talade med varandra och kom överens om något. Vakterna tvingade sedan personerna som ropats fram att suga av varandra. Sedan hörde man hur dessa personer spottade. Ingen av fångarna ville berätta att de utsatts för något sådant. Mitar (20A), som han var vän med sedan tidigare, berättade dock själv senare för honom vad som hade hänt.

De utsattes också för andra förnedringar. Mile (7A), som var en äldre man, och en person till, möjligen Slavko 1 (2A), tvingades flera gånger att imitera flygplan. Sedan skulle vakterna få dem att störta mot marken. De fick då inte ta emot sig med händerna när de föll. Han var själv inte utsatt för detta. Några fångar fick också huvudena doppade i den hink där de gjorde sina behov nattetid.

Ingen som helst rättslig prövning av frihetsberövandet gjordes i lägret. Där hade ingen besökt dem, inte ens Röda Korset. Däremot kom en gång två journalister. De fick då sätta på sig uniformer så att journalisterna inte skulle förstå att de var civila. Han var kvar i Dretelj till den 18 augusti. Därifrån fördes de till Grabovina. Efter en misslyckad utväxling fördes de först till Ljubuški och sedan till Heliodromen i Mostar. Slutligen blev han utväxlad i Montenegro i slutet av oktober 1992. Han hade varit vid god hälsa när han kom till lägret. Under vistelsen där och fram till frigivningen gick han ner mellan 30 och 40 kg i vikt. Han har påverkats både

psykiskt och fysiskt av lägervistelsen. Han har bl.a. tre brutna revben och en skallskada. Han måste ta lugnande medel innan han går till sängs och han har ofta huvudvärk. Han har tillerkänts status som civilt krigsoffer i IV invaliditetsgruppen med 80 procents invaliditet.

22A – Drago

År 1992 var han 29 år. Han bodde i Mostar och arbetade som chef för ett aluminiumföretag. Hans hustru och barn hade lämnat Mostar när kriget bröt ut. Han stannade hemma och gick till sitt arbete som vanligt trots bomberna som föll. Han var inte politiskt aktiv och hade inte någon militär anknytning. Han hade inte ens gjort sin värnplikt eftersom han blivit frikallad. Andra hälften av juli månad kom fyra HOS-soldater till hans lägenhet. De band honom och slog honom. De kallade honom četnik och sade att han hade dödat kroatiska kvinnor och barn. De förde honom till militärsjukhuset där han fick stanna två dygn och blev slagen sönder och samman.

Därifrån kördes han till Dretelj. I transporten var de tre eller fyra personer, bland dem en kvinna. Han hade ikläts militäruniform så att det inte skulle synas att han var civil när transporten stannade vid kontrollpunkterna, utan som om de tillfångatagit en militär.

I Dretelj placerades han på betonggolvet intill väggen i en hangar på östra sidan av lägret. Han blev kvar i den hangaren under hela vistelsen.

Femton minuter efter att ankomsten tvingades de att lasta ur tobak. Det var ett tungt arbete, särskilt som han var blåslagen av tidigare misshandel. Det var också mycket varmt och svettigt. Det enda som fanns att dricka var smutsigt vatten direkt från betonggolvet.

I Dretelj var det inga frågor eller förhör, inte heller någon rättslig prövning. Det var bara misshandel. Alla slog fångarna var de kom åt. Dock rörde lägerchefen Srečko aldrig ett hår på hans huvud. Vakterna hade också en schäferhund som han tvingades kyssa på munnen. Någon av vakterna gav honom smeknamnet Sångaren eftersom han sjöng bra. Han tvingades sjunga Ustaša- sånger och četniksånger. När han sjöng dessa četniksånger blev han slagen mycket. Flera gånger om dagen tvingades fångarna sjunga Ustaša-sånger, särskilt av Ahmet Makitan.

Han känner mycket väl till namnet Ahmet Makitan, han känner igen det på sin rygg och sina revben. Makitan kallades Maks i lägret. Det fanns igen annan där som kallades Maks. Någon sade i början att Makitans förnamn var Hasan och inte Ahmet. Dragan (27A), som hade sin sovplats bredvid hans i hangaren, var från Stolac precis som Makitan. Dragan var en lång och kraftig man som ägde ett café i Stolac. Dragan var rik och ägde 11 bilar. Dragan berättade för honom att Maks namn var Ahmet Makitan. Vid ett tidigare polisförhör beskrev han Makitan som inte så lång, ganska kraftig och med kortklippt svart hår. Hans ålder uppskattade han då till 25-30 år. Han känner igen Makitans ansikte när han nu ser honom på bild i rättssalen. Han är fullständigt säker på att det är Makitan.

Första gången han såg Ahmet Makitan var den andra eller tredje dagen i lägret. Makitan var inte där varje dag, ibland var han borta 2-3 dagar, ibland 5-6 dagar. Makitan var dock inte borta varje vecka. Några sade att han var och plundrade serbiska civila och vakterna sade att han var vid fronten. På grund av sin rädsla upplevde han det ändå som att Makitan var där varje dag. Under tiden Makitan var borta var Hasan Toporan Makitans ställföreträdare när det gällde att slå. Toporan var till och med värre än Makitan. Han hade träffat Toporan före lägertiden och kände honom till utseendet. Toporan var en problematisk person som han hört hade sysslat med stölder och smuggling och aldrig arbetat. De vakter som behandlade honom sämst var Makitan, Toporan och ytterligare en.

Under de första dagarna i lägret brukade vakterna komma in i hangaren och slå fångarna. Där slog Ahmet Makitan också honom, oftast sparkade han honom i ryggen eller magen där det inte syntes. En gång gav Makitan honom en hård spark i magtrakten så att han blev blå från bröstet och ner till magen. Makitan slog var och en av fångarna. En natt var de 3-4 vakter som kom till hangaren och slog. Han fick ordentligt med stryk, både med sparkar och slag med händerna. De fick inte titta så de skulle kunna se vilka de var. Han är säker på att Makitan var med för han svor och skrek förnedrande saker.

En dag drog Ahmet Makitan Dragan (27A) till mitten av hangaren. Där misshandlade Makitan Dragan, han slog och sparkade tills Dragan föll ihop. Sedan var Dragan borta ett par dagar. De fick senare höra att han förts till kvinnornas hangar för att fångarna skulle tro att Dragan var död.

På kvällen brukade vakterna komma i grupp till hangaren och ropa fram fångar till fönstret för att bli slagna. Han själv blev aldrig framropad. En gång slängde en av vakterna in en handgranat i hangaren på natten. Det var förmodligen en där sprinten tagits bort för den exploderade inte utan det bara rök om den Alla fångarna var i hangaren då, bland dem Dragan och de som kallades Taxista, taxiföraren, och Zastavnik, fanjunkaren. Bara en vakt var korrekt och lät aldrig någon komma i närheten av hangaren.

Fångarna var tvungna att repa gräs varje dag trots att det var mycket varmt. Det fanns taggar i gräset och mycket ormar. De repade med bara händerna, som blev alldeles blodiga. De fick inget att dricka. Ahmet Makitan hade handeldvapen och vaktade dem. Makitan sparkade honom i ryggen och beordrade honom att arbeta snabbare. Sedan sparkade Makitan honom en gång till i revbenen och gick vidare till nästa fånge. Han såg att det var Makitan som sparkade. Om Makitan inte vaktade dem brukade han ändå komma till gräsrepsningen och slå fångarna.

Han gick till läkaren en gång när han fått huvudet sönderslaget med en sten när han repade gräs. Läkaren sydde ihop såret med en tjock nål och tråd utan bedövning.

Ahmet Makitan tvingade honom även att samla ihop cigarettfimpar i handen. 5-6 fimpar som inte fick plats i handen tvingade Makitan honom att äta upp. Makitan skrattade och sade att detta är din lunch för idag. Han fick smärtor i magen men när han klagade över detta förde de honom till person i vit rock som drog ut en tand istället. Därefter klagade han aldrig på något.

Vid ett tillfälle vid grinden utanför administrationsbyggnaden bjöd Ahmet Makitan honom på en cigarett. Han tände den och tog ett bloss. Makitan ryckte ut cigaretten, släckte den mot hans bröst och slängde den. Han fick ett brännsår efter det.

En gång tog Ahmet Makitan ut honom och en annan äldre fånge utanför hangaren. Där bröt Makitan av en trädgren som han tvingade honom att slå den andre fången med. Han kände sig ledsen för att han slog honom 2-3 gånger även om han försökte slå löst. Makitan blev då arg, tog grenen och slog till honom hårt med den och sade ”så här ska du slå”.

Den största förnedringen var när Ahmet Makitan och en annan vakt tryckte ned hans huvud i toalettstolen som var full med ”ni vet vad”. Han kunde inte se vem av

dem som gjorde det för han trycktes ned bakifrån. Maks, Toporan och andra vakter tvingade honom också att imitera djur. Då skulle han gnägga som en häst, yla som en varg, springa som en kanin och åla som en orm och liknande. Det var underhållning för vakterna.

Han minns också andra fångar som utsattes för olika saker. Hasan Toporan tvingade Mile (7A) att utföra oralsex på Toporan i samband med att de skulle grävde skyttegravar. Petar (13A) tvingades upp på ett hustak och beordrades att hoppa. Han minns att Petar frågade om han skulle hoppa med huvudet eller fötterna först. Petar var en av dem som kanske blev mest utsatt för trakasserier och misshandel av dem alla.

Varje natt hördes skrik från kvinnornas hangar. Andra berättade att Ahmet Makitan våldtog dem alla. Han passerade kvinnornas hangar när han dagligen hämtade vatten. Då stod de utanför och grät. Senare, när de förts till Grabovina, berättade den äldsta av kvinnorna att de alla blivit våldtagna av Makitan, till och med hon som var 60 år.

Kvinnorna i lägret hade fått veta av vakterna att fångarna skulle utväxlas. Det talades hela tiden om utväxling men ingen kunde veta något säkert. Blaž Kraljević hade bara sagt att han inte visste vad som skulle hända med dem.

Han minns inte när han såg Ahmet Makitan sista gången. Makitan var inte i lägret när HVO tog över det och fångarna fördes till Grabovina. Han skulle ha sett Makitan om han hade varit där.

I Grabovina fick han genomgå en läkarundersökning. Det visade sig att han hade sprickor i tre revben. Efter Grabovina vistades han i sex olika läger innan han slutligen utväxlades i Montenegro i slutet av oktober.

Efter utväxlingen lämnade han sin berättelse till internationella Röda Korset. I Belgrad lämnade han också en redogörelse, om det var för TV minns han inte. Han har gjort sitt bästa för att glömma under de 18 år som gått. Nu har han försökt rulla tillbaka minnet och berättat så som han minns att det var.

Före lägertiden hade han en lycklig familj, arbete och god ekonomi. I dag bor han i USA. Han har en lägenhet men inget arbete. Han har sömnsvårigheter och mardrömmar om lägret än idag.

23A – Radovan

Sommaren 1992 bodde han i Mostar med hustru och barn. Han arbetade som lärare. Han hade också varit verksam inom idrott i drygt 10 år och var statsidrottsminister. På fritiden var han verksam som fotbollstränare i Čapljina. Någon militär uppgift hade han inte.

En morgon någon gång i mitten av juli, han vet inte exakt datum, när han och hans familj var hos hans syster kom tre soldater dit. De sökte just honom. De hade redan sökt honom flera gånger i hans egen lägenhet. Soldaterna sade att han måste följa med på ett samtal upplysningsvis som skulle ta ungefär 15 minuter. Det visade sig vara ett sätt att lura honom med sig. Han fördes till källaren i det f.d. militärsjukhuset. Han blev tvungen att tömma sina fickor och lämna från sig allt han hade på sig. I källaren fanns redan ungefär tio män, bland dem Ratko (24A) och Ante från Dračici. De satt på betonggolvet och han anslöt sig till dem. Han blev kvar i militärsjukhuset i 7-8 dagar. Några av vakterna sade att de skulle dödas, andra att de skulle utväxlas. En kväll föstes de in i ett litet, trångt fordon som körde iväg med dem. De var cirka 20-30 personer, både kvinnor och män. Efter 1,5 timmes körning kom de fram till Dretelj.

De kom dit på natten och fördes in i den hangar där han blev kvar hela lägertiden. Var och en tog en plats på betonggolvet. Morgonen därpå var fångarna tvungna att gå upp tidigt och ställa sig på gården. Det var en stor gård med högt gräs och han tror att de fick repa gräs den första dagen.

Redan den andra dagen var han tvungen att tillsammans med en grupp gå till vakternas sovsalar för att städa. Under tiden de städade rummen kom HOS-soldater in då och då. Vid det tillfället var det just han som drabbades värst. En av vakterna sparkade honom med sina militärkängor i ryggen, på njurarna och överallt på kroppen. I en hel månad efteråt var hela hans rygg blå som bläck.

Han var svårt skadad efter händelsen och hade blod i urinen. Han gick därför till sjukstugan, där han fick lämna urinprov. En person som var närvarande där

tillsammans med läkaren tvingade honom att dricka upp urinprovet. Läkaren lyssnade på vad personen sade men reagerade inte. Denna händelse var den värsta, sett till hela hans vistelse i lägret.

Han blev utsatt för misshandel vid ytterligare två eller tre tillfällen. En gång var det den ene de två bröderna Rajić som gav honom stryk medan han stod i kön och väntade på en undersökning. Då blev han också misshandlad av en person vid namn Zoran, som var från Konjic.

Ahmet Makitan var en av vakterna i lägret. Han kan ha sett Makitan massor av gånger utan att veta vem han var innan han lärde känna honom, vilket skedde efter kanske tio dagar i lägret. Det kan också ha varit efter 12 dagar eller efter två veckor. Han tror det var före attentatet mot general Kraljević. Det hände när Makitan tillsammans med två eller tre kamrater gick runt från en fånge till en annan. Makitan, som antagligen kände igen honom eftersom han var en känd idrottspersonlighet, stannade vid hans plats och de började samtala med varandra. Han kände inte Makitan förut. Han hade goda vänner på en plats där också Makitan hade varit på senare tid. Det blev ett gemensamt samtalsämne. Makitan erbjöd sig att ge honom sitt beskydd när han hade möjlighet till det. Makitan sade att om han frågar vilka som vill arbeta så skulle Radovan anmäla sig frivilligt. Det gjorde han också vid två tillfällen och fick följa med Makitan när de skulle arbeta. Då behövde han inte arbeta utan satt där med Makitan och pratade om allt möjligt. Vid ett tillfälle, precis när det var lunchdags, blev han väldigt trevligt överraskad. Makitan delade med sig av sin mat och gav honom hälften. Makitan ingrep också mot två-tre av sina kamrater som han, Radovan, hade problem med. Antagligen bad han dem att inte röra honom. De lydde Makitan och sedan blev det bättre.

Han fick reda på Ahmet Makitans namn först efter att han hade lämnat lägret. Om det var Makitan själv eller någon annan som berättade att hans smeknamn var Maks minns han inte. Makitan berättade att han var från Ljubljena utanför Stolac. Han vet inte om det var någon annan i lägret som kallades Maks. Han tror att Maks var klädd i svart kortärmad T-shirt och svarta byxor och bar på en pistol. I princip alla vakter hade pistoler, några hade Kalasjnikov. Han känner även idag igen Makitan, hans hår och frisyra, trots att det gått nästan 20 år.

Han blev inte utsatt för någon kränkning eller misshandel från Ahmet Makitan sida i lägret.

Den första tiden när han fick arbeta med att repa gräs kände han inte Ahmet Makitan och lade inte märke till om han var där. Det är möjligt att han fick repa gräs även efter det att han hade lärt känna Makitan. Då såg han inte Makitan där för skulle han ha sett honom hade han med all säkerhet känt igen honom.

Alla fick skador av gräsrepningen. Gräset var högt och vasst och de repade med bara händerna. Alla blödde ur alla handens fingrar. Problemet var allvarligare eftersom det inte fanns vatten att tvätta sig med.

Vid ett tillfälle när Ahmet Makitan tog ut honom till arbete skulle de gräva några skyttegravar. Han slapp då att gräva och fick i stället sitta bredvid Makitan medan de andra grävde. Han minns inte namnen på dem. Några fler vakter var inte närvarande. Detta hände antagligen under andra halvan av augusti, kanske 7-8 dagar innan lägret upplöstes. Det var en eller två dagar före eller efter attentatet mot general Kraljević. Anledningen till skyttegravarna var att det uppstått en konflikt mellan HVO och HOS. De fick veta att HOS-soldaterna var rädda för att bli anfallna av HVO.

Det hände ofta att de tvingades sjunga nationalistiska sånger i kör i lägret. Innehållet i dem var samma som i de Ustaša-sånger som sjöngs under andra världskriget. Syftet var säkert att på så sätt kränka de serbiska fångarna. Han lade aldrig märke till att Ahmet Makitan var närvarande när de tvingades sjunga och han tror det inte.

Vakterna kom ofta till hangaren på natten. Då var de fullständigt berusade och antagligen även drogade. Han kan inte svara på om Makitan var bland dessa vakter, eftersom han inte kunde se något på natten, det var helt mörkt.

Han såg många gånger att andra frihetsberövade personer blev utsatta för misshandel och kränkningar, såväl inne i hangaren som vid gräsrepning och utförandet av andra uppgifter.

Han har inte direkt sett att någon utsattes för sexuella handlingar. Men vid ett tillfälle fanns, ungefär 30 meter bort i hangaren, en far och en son som också var frihetsberövade. Då såg han att de beordrade fadern att ta av sig byxorna och under tiden som han gjorde det så skrattade de kvinnliga vakterna och sedan ledde det

säkert till det som de tvingade dem att göra. Det var fruktansvärda saker och han orkade inte titta.

Han var i lägret när Božidar (26A) blev misshandlad till döds. Det hände några dagar efter det att han själv kommit till Dretelj. Han kunde inte se vad som hände eftersom han inte befann sig i närheten, men han kunde höra Božidars skrik och klagorop. Han kunde höra misshandeln, men inte se vilka som gjorde det. Misshandeln pågick i fem-sex timmar till gryningen.

Han känner också till läkaren Olga (1A) som vistades i den kvinnliga hangaren. Han talade aldrig med henne personligen men hörde om allt hon utsattes för och att hon misshandlades mest av alla kvinnorna. Han har också hört att hon numera lider av svår psykisk sjukdom.

Han minns också när Dragan (27A) fördes ut till skenavrättning. Vilka vakterna då var kommer han inte ihåg.

Han såg inte om Ahmet Makitan utsatte någon för något i lägret. Efter det att han hade lärt känna Makitan följde han honom med blicken men såg honom aldrig göra något. Inför hans ögon gav Makitan inte ens någon en örfil.

Han samtalade inte med Ahmet Makitan om någon misshandel. Det skulle han inte ha vågat. Han minns dock att han sade till Makitan inte misshandla två medfångar och bad honom ta dem under sitt beskydd. Det som föranledde honom att säga det var att vakterna kunde komma in i hangaren och gå runt där och slå fångarna. De slog några fångar, sedan gick de bara förbi några och så slog de några till, det var praxis. Han var rädd att också Makitan skulle göra något sådant.

En god vän till honom, Ratko (24A), berättade dock att han hade haft problem med Ahmet Makitan och att även andra hade det och att de inte tyckte om när Maks kom in i hangaren. De diskuterade inte om konkreta detaljer. Han kan inte påstå att det ryktades att Maks var en av de grymmare i lägret. Bara den som hade någon otrevlig erfarenhet av Maks kunde säga det. Men själv kan han inte påstå att Maks var den värste, det fanns andra som var mycket värre. Det som finns antecknat i förhörsprotokollet att han skulle ha sagt att Makitan var en av de grymmare i lägret kan inte stämma utan måste ha blivit fel vid tolkningen. Han skulle aldrig ha sagt så med tanke på vad Makitan hade gjort för honom. Han vet inte exakt vad han sade

vid förhöret i april 2008 om att många av hans vänner berättat att Makitan slog fångar, vilket han inte sett men att han tror att vännerna berättat vad som hänt. Sanningen att säga har han i huvudsak läst om händelserna i Dretelj i de böcker som har publicerats efter deras vistelse där. Han har inte haft så mycket kontakter med sina tidigare medfångar och inte diskuterat det med dem. Om Maks slog andra fångar har inte varit något ämne som kommit på tal. Han åkte från Dretelj före de andra. Sedan flyttade de åt olika håll och hamnade på olika ställen i världen. De hade ingen möjlighet att tala med varandra om det.

Han var i lägret i Dretelj i cirka 20 dagar. Någon rättslig prövning av frihetsberövandena hade det inte varit tal om. Det talades ibland om att de skulle användas till fångutväxling. Boendet i hangaren hade varit förskräckligt. De låg på betonggolvet. Hela deras liv var organiserat inom hangarens väggar. De var 100-150 personer. De hade en stor tunna som de skulle använda för att uträtta sina behov, annars fick de gå ut bakom hangaren. Hygienen var under alla normala nivåer som en människa skulle kunna tänka sig. Under hela lägervistelsen kunde han inte tvätta sig eller raka sig och inte ens tvätta händerna en enda gång. Han kan inte säga att de inte fick någon mat i lägret. De fick frukost och lunch men det handlade om en mycket liten mängd. Han gick ned minst tio kg i vikt under lägertiden.

Man påverkades mycket negativt av att se sina kamrater ständigt blodiga, hjälplösa, utan något skydd där i lägret. Det svåraste var att se en av sina medfångar misshandlas till döds. Den fysiska misshandeln var svår, men den psykiska misshandeln var inte mindre svår. Det var svårt att leva med ovissheten om vad som skulle hända nästa dag eller om man då skulle vara vid liv. Han förlorade två tänder och det psykiska traumat var tungt. Folk kände nästan inte igen honom efteråt.

Under lägervistelsen hade han haft kontakt med general Kraljević. Någon från Schweiz som hade stort inflytande hade ingripit angående Radovan och ville ha honom frigiven. Han blev därför kallad till samtal med Kraljević en fredag. Denne skulle kontrollera några saker och lovade att informera honom om resultatet på måndagen. Emellertid dödades Kraljević, som han tror på lördagen. Det dröjde inte länge därefter som lägret i Dretelj upplöstes och de alla flyttades över till lägret i Grabovina, varefter han själv blev frigiven.

24A – Ratko

Han bodde i Mostar år 1992. Han hade arbetat som chef på Vattenverket men blivit uppsagd i slutet av 1991 när kriget hade börjat. Han hade ingen militär anknytning och hade inte heller gjort värnpliktstjänst. I april skedde bombningar i Mostar och spänningarna ökade. På gatorna syntes uniformerade män i svarta uniformer med Ustaša-märken. Det medförde rädsla och panik. Bara en minoritet av serber stannade kvar i staden. Hus och ägodelar konfiskerades och maten började tryta. En dag kom 5-6 yngre uniformerade män, beväpnade med maskingevär till hans hem. Han fick lämna alla sina pengar, papper och ägodelar. Han kördes sedan till militärsjukhuset som var ockuperat av Ustaša. Ledare där var Stéla Martinović. Han sattes i en cell i källaren tillsammans med andra civila serber. Han blev utfrågad om han hade vapen och var hans bröder fanns. De var jägare i familjen men vapnen förvarades i hans fars sommarstuga. Vad han än svarade under förhöret fick han stryk. Om han var tyst fick han också stryk. Han fick inte veta om han var anklagad för något. Det var tillräckligt att han var serb. En äldre serb blev misshandlad till döds där och de andra fick nästa dag tvätta bort allt blod från utrymmet där misshandeln skett.

Han var kvar på militärsjukhuset i flera dagar. En natt blev han och drygt andra 10 personer bundna och lastade på en lastbil. Efter midnatt anlände de till Dretelj. De fick gå till en hangar där män låg på golvet. Det var dödstyst i hangaren. Han blev tillsagd att lägga sig på bara betongen mellan två män. Det var natt och kallt. Han försökte få lite av täcket som mannen bredvid hade på sig men lyckades inte. Gryningen kom utan att han hade somnat.

I hangaren hade de inga madrasser. Några, men inte alla, hade filter. När de arbetade kunde de ibland få en kartong att använda som madrass. Om fångarna behövde urinera på natten fick de göra det i konservburkar. En man hade i uppgift att tömma burkarna när de var fulla. Varje gång tvingades han dricka av urinen först. Det fanns ett utedass där hålet var nästan helt fullt. De kunde inte gå dit när de ville utan ställdes på led på morgonen och fick gå en och en. De fick en minut på sig för att urinera och två minuter för det andra. Det luktade illa i hangaren beroende på den dåliga hygien. Det fanns inte vatten så att de kunde tvätta sig, raka sig eller borsta tänderna. Att bada var inte ens att tänka på.

I huvudbyggnaden fanns det en kittelanordning med kran. Där fick fångarna hämta vatten som de fyllde i s.k. grodor, en gummianordning som rymde 25 liter och som man kunde bära på ryggen. Två sådana fick de hämta för männen och en för kvinnorna. Det räckte inte ens till dricksvatten för temperaturen i juli-augusti rörde sig över 40 grader. När de skulle hämta vattnet bevakades de av vakter och i kittelrummet väntade alltid Ustaša för att ge dem stryk. De slog fångarna med basebollträ, med bitar av tjocka kablar och med flaskor. De sparkade också med militärstövlar och slog med gevärskolv.

Under en kort tid i början fick de mat två gånger om dagen. När Paraga förlorade valet i Kroatien reducerades maten till fångarna. De pinades fruktansvärt. Han gick ner 30 kg i vikt under tiden i lägret.

Han minns inte om Ahmet Makitan var där vid hans ankomst. Makitan var vakt och han skulle kallas "Herr Maks" i lägret. Han tror att Makitan hade fått öknamnet efter Maks Luburić som var en ökänd torterare under andra världskriget. Makitan var också en av de värsta torterarna. Alla vakterna hade sina öknamn. Ivan Medić kallades Poskok, vilket betyder ormen. Andra kallades t.ex. Vampyren och Chicago. Vakterna bar svarta uniformer med Ustašas U och schackbräda i mitten. De som gick till fronten eller kom därifrån hade kamouflageuniformer. Han har aldrig sett Makitan i kamouflageuniform, bara i svart uniform.

Han tror att det var i lägret som någon talade om Ahmet Makitans riktiga namn, men han glömde bort det. Allt han mindes var Maks. Efter kanske fem år fick han veta namnet igen. Han har hittat det på Internet, på HOS:s hemsida. Makitan kom från Stolac och var frivillig i HOS. Han har sett att Makitan lever i Sverige och sett en bild på honom. Han hade inte med säkerhet kunnat peka ut Makitan vid en fotokonfrontation för bilderna var gamla och bleknade. Makitan hade svart hår. Som han minns fattades två tänder i Makitans överkäke. Han var ganska mörkhyad, kanske 170 cm lång och såg ut som om han sysslade med idrott.

Han kan inte säga under vilka perioder han har sett Ahmet Makitan i lägret eller när han såg honom sista gången. Makitan var oftast där. Under hans cirka 20 dagar i lägret stötte han på Makitan minst varannan dag. Han kanske överdriver eftersom "rädslan har stora ögon". Det känns dock som om Makitan var där varje dag. Han minns inte att Makitan skulle ha varit borta en vecka eller två. Makitan ljugar när han säger att han var vid fronten.

Han blev misshandlad liksom alla serber där, ung som gammal. En morgon när de höll på med toalettceremonin kom Ahmet Makitan till hangaren. Eftersom han själv hade klarat av sitt behov hade han satt sig på betongen där inne. Makitan sade åt honom att gå och kissa. När han svarade att han redan hade gjort det sade Makitan att han måste gå och göra det igen. Han var tvungen att gå med Makitan tätt bakom sig på väg mot utedasset. Bakom Makitan gick två Ustaša till. De gick förbi utedasset till en liten lund med träd. Sedan fick han ett slag i bakhuvudet så att han föll. När han kom på fötter fick han ett slag till med gevärskolven. Det var Makitan som slog honom. Makitan frågade ”Var är dina söner?” Han svarade att han inte har några söner utan två döttrar. Makitan påstod att han ljög och så fortsatte han att slå honom. Han försökte skydda sig mot slagen och såg inte om de andra vakterna också slog. På väg tillbaka mot hangaren gick de förbi utedasset, som inte hade någon dörr. Där satt Mitar (20A) på huk. Makitan slog då också Mitar med gevärskolven. Han fick blåmärken på revbenen och axlarna och en svullnad i huvudet där såret blödde lite.

I lägret fanns en doktor, Zoran, som var kirurg från Kroatien. Han sökte hjälp för att han hade blod i urinen. Han fick lämna urinprov i en plastmugg. Urinen var helt blodig. När han kom ut från toaletten befallde läkaren honom att dricka upp det. Läkaren sade att det var den bästa medicinen för en serb. Efter det fick han fruktansvärt mycket stryk av vakterna som fanns i hallen till mottagningen. Även Ahmet Makitan var i närheten vid läkarbesöket. Fast han hade mycket problem med hälsan i lägret, vågade han aldrig mer nämna något till doktorn.

I hangaren ökade antalet fångar etappvis. När han kom dit var de inte fler än 46 personer. Senare tror han att de var fler än 124 personer. Det kom folk från Mostar, Stolac och Čapljina. Några var pensionerade militärer, alla andra var civila. Det var tandläkare, lärare, professorer och vanliga arbetare. Ustaša ville ha lite mer ansedda personer i lägret så att de skulle sprida skräck hos andra människor.

Hangarens fönster var små och avdelade med metallgaller. Storleken på en ruta var sådan att man kunde stoppa igenom huvudet. Varje natt kallade vakterna på någon fånge som skulle komma till fönstret och stoppa huvudet där. På andra sidan stod vakterna och fången fick slag av flaska, sten, fot, gevärskolv eller vad de hade. Ahmet Makitan kallade fram honom till fönstret en natt. Makitan ropade ”du, den gråhårige”. Det var fler än Makitan där utanför. När han stoppat huvudet genom

rutan satte de en skära över hans nacke så att han inte kunde dra in huvudet. Han fick flera slag med en flaska tills den gick sönder och någon sade att det räcker. Då befallde Makitan att han skulle föra händerna till kanten på fönstret. Makitan slog med gevärskolven över hans händer och sade ”du kommer aldrig att kunna ta ett gevär i handen”. Han har fortfarande besvär av det och har tappat kraften i fingrarna. Vid sådana tillfällen kom vakterna ofta berusade från någon bar.

Genom området gick järnvägsspår på en upphöjning. I närheten av det fanns ett djupt avföringsdike. Diket var fullt upp till midjan. Han och en fånge som kallades Pjevač, sångaren, fick i uppgift att samla in avföringen i hinkar och röja upp så att de skulle kunna se varifrån det kom. Vid upphöjningen fanns en liten byggnad med flera duschar och vattenkranar för dem som spelat boll på planen bredvid. Det var mycket varmt och han var törstig så han frågade Ahmet Makitan om han kunde få gå dit och dricka lite vatten. Makitan tog honom till byggnaden. Där slog Makitan honom med gevärskolven. Han skyddade sig med armarna och Makitan träffade armbågen, där en bula växte fram. Makitan sade ”ner med armarna” och slog honom igen med flera slag. Han blev medvetlös och han tror att Makitan hällde vatten på honom.

Božidar (26A) var en välbyggd man, över 190 cm lång. Božidar hade arbetat som flygledare i Mostar. Vakterna anklagade Božidar för att vara pilot och ha bombarderat deras folk. När Božidar kom till hangaren kallade de fram honom till fönstret första kvällen. Božidar ville inte gå dit. När Božidar flera gånger vägrade att lyda kom vakterna i hangaren och började slå honom. Sedan drog de ut Božidar och fortsatte misshandeln. När de förde tillbaka Božidar band de fast honom i handfängsel vid fönstergallret. Där fortsatte de att slå honom. Flera gånger föll Božidar medvetlös. Vid ett tillfälle ropade Božidar på sin fru som var i kvinnornas hangar. Božidar sade ”Varför har du gett mig gröna tomater till sallad?” Då förstod han att Božidar förlorat förståndet av slagen. På morgonen var Božidar död. En yngre fånge, Branislav 2, befalldes att slå Božidar så att det skulle se ut som om en serb hade dödat Božidar. Han tror att någon föreslog att de skulle hugga av huvudet av Božidar som varning till alla de andra. Det var helt obehövligt för de var redan fulla av skräck. Fångarna befalldes att nästa dag säga att Božidar hade förnedrat dem och svurit över deras Ustaša-mor. – Vakterna var minst sex den kvällen, bland dem var Mirsad Repak, Edib Buljubasić, Ahmet Makitan och kanske Vinko Primorac. Han befann sig mittemot fönstret och han är säker på att han såg Makitan slå vid det tillfället. Det var någon sorts katolsk helg och vakterna var berusade.

Fångarna tvingades också till arbete. Ofta handlade det om att repa gräs eller städa ute på gården. Den första dagen när han kom dit fick han städa toaletterna i huvudbyggnaden utan städsaker. Han fick använda sina bara händer.

Vid ett tillfälle skulle de repa gräs nära handbollsplanen. Det var mycket varmt och gräset var vasst som en kniv. Händerna blödde. Vakterna tillät inte att de hade något att skydda sig med. En gång försökte han linda händerna i en bit av T-shirten men då blev han av med T-shirten i stället. Denna gång satt Ahmet Makitan i skuggan under ett stort träd och drack öl. Runt sig hade Makitan samlat stenar, stora som kaffemuggar. Bredvid honom, Ratko, repade en äldre man gräs. Trots att mannen var äldre så gick han om honom och var snart två meter framför. När Makitan märkte att han blivit efter så tog Makitan stenar och kastade på honom och svor över hans četnikmor. Fyra eller fem stenar träffade honom, en precis i slutet av ryggraden och en på revbenen.

Någon fånge hade en skära som han skulle ta bort vilda björnbär med. På något sätt försvann skäran. När fångarna kom tillbaka till hangaren på kvällen märkte vakterna att skäran fattades. Vakterna slog dem då så länge de orkade. Ahmet Makitan var också med.

När Ahmet Makitan inte var med hände det inte så mycket. Det var Makitan som tänkte ut allt möjligt. Fångarna skulle råma, jama och skälla som hundar. Det var svårt att se en äldre man bli slagen av Makitan när han tvingades härma djur. Några skulle härma ett flygplan och skulle flyga från ett tak. De tvingades också sjunga Ustaša-sånger, göra Hitlerhälsningar och säga förnedrande saker.

Det förekom sexuella övergrepp i lägret. Han har själv inte utsatts men han har sett Ahmet Makitan beordra en son och hans far att ha oralsex med varandra. Han har också sett när Makitan tvingat några fångar att slicka könsorganet på en schäfertik. Han skrattade och tyckte det var roligt när tiken gjorde olika saker. En kvinnlig fångvaktare, Marina, tyckte om att sparka fångarna på genitalierna och hon tvingade också fångarna till oralsex.

Efter Blaž Kraljevićs död blev fångarna misshandlade minst ett par gånger om dagen.

En gång ställdes fångarna upp på handbollsplanen. Vakterna omringade dem och började slå dem. Det var inte bara vakter utan också de som hade

kamouflageuniformer. Från den platsen till hangaren gjorde de sedan en kolonn med två led där fångarna skulle springa mellan dem medan de blev slagna.

Vid den tiden hade en konflikt uppstått mellan HOS och HVO. I lägret förväntade man sig att kroatiska armén skulle anfalla dem. Kanske 2-5 dagar innan lägret upphörde tvingades därför fångarna att gräva skyttegravar. Makitan bestämde att också han, Ratko, skulle gräva. Han blev trött efter ett tag och vilade sig lite. Makitan slog honom då och sade att om han inte kunde jobba så skulle han gå till doktorn.

Efter Blaž Kraljevićs död föreslog någon HOS-medlem att fångarna skulle släppas fria på natten vid fronten, bakom kroatiska armén. Sedan skulle de meddela att fångarna hade flytt från lägret. Den 16 augusti 1992 lastades de äldre och sjuka, bland dem han själv, på lastbilar med ett tyg ovanpå. De slängdes ut i mörkret på vägen mot Mostar och vakterna sade att fångarna inte fick gå mot Mostar eller Čapljina. De meddelade HVO att fångarna flytt så att dessa skulle skjuta på fångarna som hämnd för att Kraljević hade dött. Fångarna inväntade morgonen. Han träffade en HVO-soldat som han kände och denne sade att de måste gå mot Buna. Där fick de övernatta och soldaten skrev upp deras namn. De skulle utväxlas, en mot en. Utväxlingen skedde den 18 augusti.

Det svåraste i lägret hade varit förnedringen och rädslan. Det var värre än den fysiska misshandeln. Han tackade Gud varje dag som han hade överlevt. Efter slaget med gevärskolven i huvudet fick han stora migränanfall. Han får fortfarande migrän och ser då dubbelt och tål inte ljus. Han har använt antidepressiva medel, men tyckte sig bli beroende och slutade. Han har fortfarande svårt att sova trots att han nu använder sömntabletter. Har försökt att arbeta i Danmark men inte kunnat på grund av sina fysiska och psykiska problem. Har gått hos en psykolog i ungefär 1,5 år. Han är nu sjukpensionär. Han har haft problem med hjärtat och har genomgått flera hjärtoperationer under en kort period. Inte heller njurarna fungerar så bra längre

Efter frigivningen har han haft kontakt med sex av medfångarna, bland andra Petar, Radovan och Milivoje 3. Via medfångarna och Internet har han fått en del upplysningar om lägret och vissa personer som var där. En månad efter det att han kom till Danmark skrev han en 50-sidig redogörelse, som han senare rev sönder, om sina upplevelser i lägret. Han skrev också listor med namn på vakter i lägret.

När han förhörts av polisen har han besvarat de frågor han fått mer än att han själv fått berätta. Han fick frågor om Glogovac men han tror att han också nämnde Makitan eller beskrev honom. Det var år 1992 och han var fortfarande rädd och vågade inte heller berätta allt. Han är fortfarande rädd för repressalier.

25A – Sofija

Hon är född år 1934. Sommaren 1992 bodde hon och hennes make Božidar i Mostar. De var båda pensionerade. Tidigare hade hon arbetat med catering på sjukhuset och maken hade varit flygledare inom civilflyget. De hade ingenting med militären att göra och var inte heller politiskt engagerade.

I mitten av juli hade hon genomgått en galloperation och såret var fortfarande inte läkt den 1 augusti. På morgonen den dagen kom fyra personer till deras lägenhet och började omedelbart slå hennes man i huvudet och bröstet. Männen, varav en var Vinko "Stéla" Martinović, grep dem och förde dem till militärsjukhuset som då var förvandlat till fångläger. De fick inte veta varför de gripits och några förhör hölls inte heller. I stället blev de slagna. Hon fick tillbringa en natt där tillsammans med ytterligare fem kvinnor i en cell i källaren. Hon såg att det även fanns ett antal män i källaren. Alla var ortodoxa serber. Dagen därpå lastades hon och maken samt två andra män och kvinnor på ett fordon och kördes först till fångläger i Ljubuški och Grude, där det inte fanns plats för dem. Därefter kördes de till Dretelj.

När de kom fram vid 17-tiden stoppades de vid grinden. Personerna som var där skrek åt dem, förolämpade dem och sade att de skulle ta dem till galgen. Personerna förbannade deras serbiska mödrar och sade att de var skyldiga för att de var serber. Sedan började de slå dem. Det gjorde mycket ont. När hennes man föll ihop frågade hon varför de slog honom. Då slog mannen till henne i magen och på högra njuren. Han sade: "Det är inte jag som slår dig, det är Ahmet Makitan som slår dig". Hennes make som slängdes ner på marken sade att det var Makitan som hade slagit honom. Hon togs därefter till hangaren för kvinnor och hennes man till hangaren för män. Det fanns 113 civila män i Dretelj. En gata separerade mans- och kvinnohangaren.

Samma kväll såg hon sin man krypa på knäna mellan de båda hangarerna. Vakter gick efter och slog honom. Sedan försökte de knuffa in hans huvud genom gallret i

fönstret till hangaren. När det inte lyckades, hängde de upp honom i handfängsel i fönstergallret inne i hangaren. Hon var inte inne i själva hangaren utan stod cirka 15 minuter framför fönstret. Hon kunde se sin man bakifrån och höra allt vad som sades därinne. Božidar ropade ”Sofija, de dödar mig”. Vakterna skar av Božidars öron och näsa och skar ut hans tunga. När de sade att de skulle sticka ut hans ögon svimmade hon. Vinko Primorac tog henne då tillbaka till kvinnohangaren. Det hon sedan hörde var kvidanden och skrik. Slutligen skar de av Božidars huvud och skar hans kropp. Huvudet slängdes i gräset. Tortyren varade mycket länge. Božidar var i livet till kl. 2 på morgonen. Innan Božidar begravdes i närheten av hangaren tvingades de andra manliga fångarna att slicka hans blod och kyssa hans kropp. Hon såg när han begravdes.

När Edib Buljubasić kom till lägret nästa dag berättade han att han slagit Božidar och brutit hans hand. Ahmet Makitan tvingade andra fångar att slå Božidar. Buljubasić berättade att det hade varit en ung man, Branislav 2, som inte velat slå Božidar och att Branislav fått stryk för det. Andra tvingades slå honom för att Branislav inte ville. Vinko Primorac hade sagt att de tagit iväg Božidar så att inte Röda Korset och internationella samfundet skulle se honom. Hon fick också veta av Buljubasić ord att det var Vinko Primorac och Ahmet Makitan som slagit hennes man. Efter Božidars död kom Vinko Primorac till kvinnohangaren. Han slog först till henne och berättade sedan att han och Ahmet Makitan slagit Božidar.

I kvinnohangaren var det betonggolv. Där fanns 90 kvinnor mellan 15 och 80 år. Det fanns bara tre filter. Kvinnorna, också hon själv, blev mycket utsatta. Uppskattningsvis blev minst hälften av dem våldtagna. Vakterna kom och förde ut kvinnor och våldtog dem. När kvinnorna kom tillbaka var de slagna blodiga. De som ändå kunde gå nästa dag togs ut till arbete. De som inte kunde arbeta sändes till doktorn i lägret. Han var från Zagreb och en riktig skurk. Han gav en kvinna en felaktig injektion så att hon blev mycket dålig. Kvinnan frågade vad han gett henne och fick svaret att han gett henne en felaktig injektion för att se hur det serbiska djuret kommer att dö. Läkaren skickade också kvinnor till soldaterna som fick göra vad de ville med dem. Kvinnorna blev också misshandlade. En gång kom Vinko Primorac och Ahmet Makitan och slog henne på huvudet två gånger så att hon blev blind. Primorac sade då att Makitan är så stark, han kan slå dig. De slog och torterade andra kvinnor också. Detta fortsatte dag efter dag hela lägertiden.

Personerna som utförde dessa gärningar hade ök- eller smeknamn som blixten eller storm, för att ingen skulle känna igen dem. Ahmet Makitan var ökänd i lägret som bödeln som torterade. Han brukade också tvinga fångarna att äta gräs och att våldta varandra.

Mitar (20A), som blivit torterad och förts undan så att internationella samfundet inte skulle kunna se honom, berättade att Makitan torterade hennes man och alla fångar. Makitan sade inte sitt namn personligen till henne. Han gav henne en örfil och gick, det fördes inga samtal. Första dagen var det en annan soldat som sade hans namn. Om hon såg Makitan idag skulle hon inte känna igen honom.

Efter frigivningen från lägret mådde hon så fruktansvärt dåligt att hon inte kunde lämna sin redogörelse till Röda Korset förrän hon tillfrisknat något. Hon mår alltjämt mycket dåligt efter sviterna från lägret.

27A – Dragan

År 1992 bodde han i Stolac tillsammans med sin far och styvmor. Han hade två caféer och skulle öppna ett tredje. Han hade aldrig varit politiskt aktiv. Han tillhörde reservstyrkan inom jugoslaviska armén, JNA, som blivit mobiliserad i början av året. Han placerades vid en postering strax utanför Stolac och var inte med i något krig. Vid en permission, när han åkt hem till Stolac, väckte en granne honom och sade att det fanns HOS-soldater där och att han inte fick visa sig ute i uniform. Grannarna hjälpte honom att hålla sig gömd under 10-12 dagar. Alla civilpersoner gav sig av och plundringar började. Soldaterna hittade honom när de bröt sig in i den lägenhet där han befann sig. Han fördes till kommittébyggnaden där en person sparkade ut hans framtänder. Ett par dagar var han frihetsberövad. Han försökte bli skonad genom att ljuga och säga att hans mormor var muslim. Sedan blev han frisläppt på order från Kraljević. Därefter höll han sig undan i ett muslimskt bostadsområde där alla kände honom sedan tiden före kriget. Efter en viss tid började Repak söka efter honom men han lyckades hålla sig gömd med hjälp av personerna i området. Till slut hittade Repak honom ändå. Han fördes till Dretelj, dit alla serber fördes. Även en kvinna togs. Repak tog hennes pengar, smycken och slängde hennes handlingar. Någon förklaring till varför de gripits fick de inte men han förstod att det var för att de var serber.

Samma dag som de kom till Dretelj, kom Ahmet Makitan i sällskap med en annan vakt till hangaren. Makitan ställde sig i dörren och frågade ”var är Hondo?” Makitan beordrade honom att komma fram dit. Makitan slog och sparkade honom i huvudet och bröstet. I början stod han upp men föll sedan ihop. Den andra vakten slog också men det var Makitan som började det hela. Dagen efter hade han blåmärken över hela kroppen. Sedan fortsatte det så varje dag ända till sista dagen. Makitan slog andra fångar också. Det blev fruktansvärt när Makitan kom in i hangaren. Det var inte bara Makitan som kom dit andra dagar utan också Makitans uniformerade kompisar Tony Rajić, Capa, Glogovac och Rieka.

Ahmet Makitan kallades Maks i lägret. De kände varandra sedan tidigare. Makitan var servitör i Čapljina. Ungefär ett år före kriget hade de en verbal konflikt när Makitan hade trakasserat en flicka i ett av hans caféer. Det hände vid ett par tillfällen och han förbjöd då Makitan att komma tillbaka till caféet på två år. Makitan hade haft ett förhållande med flickan. När flickan gjorde slut fortsatte Makitan att förfölja och trakassera henne. Han själv hade haft ett förhållande med flickans syster. Det var alltså inte fråga om någon svartsjuka. Konflikten gick inte till handgripligheter och han ansåg dem inte som fiender.

Vid en fotokonfrontation vid domstolen i Belgrad kände han igen Ahmet Makitan även om det var svårt eftersom folk förändras med tiden. Något fanns dock kvar i ögonen, något fruktansvärt. Hade han inte fått veta att det var Makitan som satt här idag skulle han inte ha känt igen honom. Makitan har blivit tjockare och hans kinder bredare men det är samma ögonbryn och hår som förr.

Ingen hade talat om vad som skulle hända i Dretelj. Först var det bara 7-8 personer som inte kunde arbeta i hangaren. Senare på kvällen fördes andra fångar dit som varit på arbete. Hangaren blev då full och de var ungefär 100 personer. De andra fångarna berättade om hemska saker som hänt där. Božo (26A) hade blivit dödad någon dag innan han själv kom dit. Det fanns vakter som var snälla och låste dörren till hangaren för att skydda fångarna. Men Ahmet Makitan, Capa och Tony Rajić njöt verkligen av att slå och tillfoga smärta. Hur många gånger Ahmet Makitan slog honom är omöjligt att säga, det var oräkneliga gånger. När dessa vakter inte var där kunde fångarna andas ut.

Ahmet Makitan var i lägret i princip hela tiden som han, Dragan, var där. Makitan kan ha varit borta någon enstaka dag men inte så mycket som en vecka. Han känner

inte till att Makitan skulle ha varit vid fronten. Inte heller att någon annan skulle ha kallats Maks i lägret.

Vid ett senare tillfälle, kanske 10-15 dagar senare, gav Ahmet Makitan honom först ett slag så att han föll på knä. Sedan fick han ett slag med träbatong i nacken. Han trodde att ryggraden hade gått av för han ryckte han till med händerna precis som när man får en elektrisk stöt. Han började skrika och jämra sig och fick då ytterligare ett slag. När han skrek ”du har brutit min ryggrad!” fick han en spark till. Han kunde inte resa sig utan de andra släpade bort honom till kartongbiten som var hans säng på golvet. Det var Makitan som slog honom men Makitan var inte ensam utan hade två vakter med sig. Han minns inte vilka de andra var.

Vakterna blev euforiska när de kom in så där och slog. Det var inte bara honom de slog utan de brukade komma in och slå alla, en efter en, i tur och ordning. Det var en daglig rutin. Den som hoppades över någon dag kände det som en vinst på lotteri. De slog med gevär, batong eller sparkade. Det bästa var om man blev medvetslös och inte kunde känna någon rädsla.

Nenad 2 (30A) dog till slut till följd av misshandeln. Nenad blev mycket utsatt eftersom hans sovplats var precis vid dörren och vakterna kom till Nenad först. Vakterna, bland dem Ahmet Makitan, levde ut sina sadistiska böjelser på Nenad. Nenads blev mycket skadad. Nenads revben hade borrats in i hans lungor. Nenad hade svårt att andas och blödde från munnen. Han och Nenad låg bredvid varandra två dygn i sjukstugan. De fördes båda två därifrån till sjukvårdsmottagningen i Čaplina för att genomgå röntgenundersökning där. Nenad var då fortfarande vid liv. Det var i samband med, eller strax innan, HVO tvingade HOS att överlämna fångarna till dem. I Čaplina skildes han och Nenad åt. Han fördes direkt till HVO:s sjukhus och var under HVO:s beskydd fram till utväxlingen.

Han var med och arbetade vid två eller tre tillfällen. Då lastade de av sand från lastbilar och städade lokaler. De fick också rengöra kylskåp där det fanns ruttet kött. Senare kunde han inte arbeta för att han var så misshandlad och sönderslagen att han inte kunde gå.

En gång, i tiden efter att Blaž Kraljević hade dött, när fångarna varit ute i arbete hade en viss skära försvunnit. Vid den tiden hade han ingen rörelseförmåga längre och hade inte varit med vid arbetet. Vakterna kom in i hangaren och beordrade

fångarna att ställa sig vid sina sovplatser. Han kunde inte ställa sig upp men de andra stöttade honom. Vakterna frågade vem som tagit skäran och var den fanns. En av vakterna sade ”skär av halsen på en av dem så kommer de att berätta”. En annan sade ”nej, men vi arkebuserar en”. Så blev fångarna tvungna att säga siffror som vakterna lade ihop och räknade. Numret föll på honom. Eftersom han inte kunde gå så släpade de ut honom ut från hangaren till arkebusering. De som var med var Capa, Ahmet Makitan, Tony Rajić, Crvenkapa och ytterligare två vakter. De hjälpte alla till att släpa honom till ett område ovanför hangaren där han föll på knä. Vakterna satte pipan till ett vapen mot hans min tinning och sade att han måste erkänna. Han hade inget att erkänna. En av vakterna började räkna och sen avlossade de annat vapen precis bredvid hans huvud. Av rädslan visste han inte riktigt om han var död eller fortfarande levde. Han kunde inte röra sig. Sedan upprepades förfarandet med ytterligare två personer. Han kan inte säga vilka de andra två var för allt var som i en dimma av rädsla. Efter det tog vakterna dem till den kvinnliga delen av lägret. Han vet inte hur länge han blev kvar där. Han kunde inte längre äta eller dricka, inte heller uträtta sina fysiska behov. Kvinnorna i lägret bad några av de justa soldaterna att föra honom till sjukhus. Han fick smärtstillande medicin och fördes till sjukstugan. I den manliga hangaren trodde de övriga att de hade avrättats.

Det förekom sexuella övergrepp i lägret vid ett par tillfällen som han såg. Vakterna kom till hangarens fönster med sina kvinnor på kvällen. Han minns nu att Ahmet Makitan var med vid sådana tillfällen. De tvingade Mile (7A) och annan fånge, som båda var äldre män, att stoppa könsorganen i varandras mun. Fångarna fick inte titta dit utan blev tillsagda att titta ner.

Mile och Slavko 1 (2A) blev tvingade att imitera flygplan. De fick springa med armarna utsträckta och Slavko skulle störta och kasta sig handlöst till marken. Slavko skulle ta emot med bröstet och inte med händerna. Om det hördes att han inte föll på bröstet fick de börja om igen. Detta upprepades flera gånger. Ahmet Makitan var med ibland men inte alla gånger.

Han och Mile tvingades också slåss mot varandra och ge varandra örfilar. De ville inte slå varandra. Vakterna sade att de skulle få stryk båda två om de inte började slåss så de hade inget val. Också vid dessa tillfällen var Ahmet Makitan närvarande vissa gånger.

Han minns en fånge vid namn Boro Medan. Han befann sig redan i lägret när Medan kom dit. Medan var 45-50 år och gymnasieadjunkt i fysik och hans fru befann sig i den kvinnliga delen. Han vet inte om Medan använde krycka. Någon Branko Medan känner han inte till.

Under tiden i Dretelj var det aldrig tal om rättegång eller liknande. Däremot nämnde vakterna några gånger att fångarna skulle utväxlas. Själv blev han utväxlad först i samband med den fjärde utväxlingen efter Grabovina.

Han är nu 54 år. Före Dretelj hade han arbetat i Schweiz ett antal år och hade en utvecklad caféverksamhet. Han var frisk, hade fina vänner och många fordon. Idag har hans liv slagits i spillror fysiskt, psykiskt och ekonomiskt. Han är 1,98 m lång. Före Dretelj vägde han 120 kg, han gick ner nästan 50 kg. Framtänderna slogs ut redan vid uppsamlingsstället och resten i Dretelj. Röntgenundersökning efter lägret visade att han hade några brutna revben och blodutgjutningar i lungan. Han har ständigt ont i ryggen och fortfarande svårt att gå. Han drabbas av depressioner. Han har blivit av med all sin egendom. På grund av sin dåliga hälsa har han inte längre möjlighet att bygga upp ett nytt liv.

28A – Mirko

År 1992 var han 56-57 år gammal och bodde i Mostar med sin hustru. Han var lärare i maskinteknik men sjukskriven sedan april månad. Han var inte politiskt aktiv och hade inte heller något med militären att göra.

Den 2 eller 3 augusti på kvällen kom tre HOS-soldater till deras lägenhet och beordrade honom och hustrun att göra sig i ordning och följa med. Ingen förklarade varför. De fördes till det gamla militärsjukhuset i Mostar. Där separerades han från hustrun. Efter att ha förhörts sade chefen där, Ivan Zelenika, åt honom att tömma fickorna där han bl.a. hade sin plånbok med 50 D-mark. Zelenika tog också hans handlingar, rev sönder dem och kastade dem i papperskorgen. Zelenika ville ha registreringsbeviset och nycklarna till hans bil och lägenhet men han sade att detta hade beslagtagits av hans soldater. Då fick han en örfil. Han fick inte heller behålla sina mediciner mot högt blodtryck och reumatiska besvär. Hans läsglasögon togs ifrån honom. Han var kvar på militärsjukhuset till nästa dag då han tillsammans med ett 15-tal andra fångar, som alla var serber, transporterades till Dretelj.

När de kom fram fick de först städa en sovsal och göra i ordning sängar för HOS-soldaterna. Därefter eskorterades de av soldater till en hangar, ett fängelse för män. Fångarna förhördes sedan en och en. Han blev ”förhörd” av Toni Rajić. Rajić frågade om hans familj. Han sade att hans hustru också var i Dretelj och att hans son bodde och arbetade i Montenegro. Rajić gav honom då örfilar och sade ”Du ljuger din jävla četnik, din son är säkert vid fronten”. Rajić beordrade honom att kyssa dennes Ustaša-stövel. Rajić spottade sedan honom i munnen och satte pistolmynningen i hans mun. När han böjde sig ner sparkade Rajić honom med stöveln vid munnen. Det var den värsta av förnedringarna han utsattes för i lägret. Då förlorade han sin mänskliga värdighet. Hela den kvällen trakasserades gruppen av nykomna på liknande vis.

Ahmet Makitan känner han till, men känner honom bättre under smeknamnet Maks, som användes i Dretelj. Han fick veta namnet när serber från Stolac fördes dit. Makitan kände igen en av dessa, en manlig sjuksköterska. Makitan skämtade och skojade först med mannen men började sedan slå honom. Mannen skrek ”Snälla Maks, låt mig vara, det gör ont”. Mannen var från Stolac och han antog därför att Makitan var från samma ort. Så vitt han vet fanns det ingen annan vakt i lägret som kallades Maks. Makitan var kanske 165-170 cm lång, lite fyllig, tjock runt ansiktet och lite mörkare hy. Namnet Makitan fick han höra första gången efter det att han frigivits. På marknaden i Podgorica träffade han en man som varit i Dretelj en längre tid. Mannen kom från Mostar och talade om att Maks hette Makitan. Senare berättade några andra medfångar det också.

Vid fotokonfrontation under tidigare förhör kunde han inte säkert peka ut Ahmet Makitan. När han vid huvudförhandlingen får kameran riktad på Makitan tycker han att ansiktsdragen stämmer med hans minnesbild.

Han har svårt att uppskatta hur ofta Ahmet Makitan var i lägret eftersom vakterna bytte av varandra. Makitan var inte där varje dag men kanske 3-4 gånger per vecka. Det kan hända att han inte såg Makitan under den sista veckan. Det kan ha också varit så att Makitan var där men inte slog honom då. De fick inte titta på vakterna och kunde därför inte se vilka som kom in eller gick förbi. Om man riktade blicken mot dem kunde man få stryk. Om Makitan inte slog honom en dag, så såg han inte heller Makitan.

Han blev misshandlad av Ahmet Makitan vid flera tillfällen. Första gången var när han satt på betonggolvet i hangaren och Makitan kom och han frågade efter sjuksköterskan från Stolac. Vid det tillfället var misshandeln inte så svår eftersom Makitan då bara sparkade honom med stöveln några gånger. Sparkarna träffade på benen, runt knäna och på nedre delen av ryggen. En eller två dagar därefter kom Makitan med två andra soldater och misshandlade honom igen. Makitan sparkade då honom på ryggen och låren. Sedan övergick de till att misshandla andra fångar.

Vid ett annat tillfälle kom Makitan in i hangaren tillsammans med två andra HOS-soldater. Makitan frågade efter den manliga sjuksköterskan, som hade sin plats jämte hans på golvet. Makitan frågade sjuksköterskan hur han hade det där. När denne svarade att han hade det bra men det kunde vara bättre, började de slå och sparka sjuksköterskan. Makitan råkade snubbla över hans, Mirkos, fot när han började gå därifrån. Makitan skrek på honom och frågade varför han inte flyttade sig. Han svarade att han inte kunde flytta sig för det fanns folk intill honom. Då började Makitan sparka och slå honom. De andra två soldaterna anslöt sig och så misshandlade de honom alla tre. De slog honom med sina batonger tills han säckade ihop. Han såg att de slog med batonger och är helt säker på det. De sade åt honom att resa sig men han kunde inte. De två soldaterna som var med Makitan drog upp honom mot väggen och höll honom medan Makitan slog. Makitan sparkade honom några gånger i magen och på knäna med stöveln. När de släppte honom föll han ihop igen. Sedan slog de honom ytterligare ett par gånger. Han antar att de då också slog honom med batonger och gevärskolvar. Han vet inte riktigt för då var han halvt medvetslös. När soldaterna hade gått bar två yngre fångar bort honom till en militärtäldduk och lade honom på den. Om han minns rätt så var det Vladimir 2 (9A) och Milivoje 2 (10A) som hjälpte honom. Detta var den allvarligaste misshandel han utsattes för och hans svåraste natt i Dretelj. Han tror inte att han såg Makitan efter den händelsen.

Misshandel förekom ibland ett par gånger om dagen. Det fanns också dagar då han inte fick stryk av någon. Det kunde vara så att vakter gick förbi bara och slumpartat slog honom ett par gånger i förbifarten. Ett par, tre gånger som han inte kan konkretisera fick han slag av Ahmet Makitan på det sättet. Sådant räknade han inte ens som misshandel.

Ahmet Makitan slog också andra fångar. Han såg Makitan slå Hondo, som var en krögare från Stolac, liksom den manliga sjuksköterskan och Saša Sotric. De hade

sina platser nära hans. Om han inte har berättat om detta vid tidigare polisförhör beror det på att ingen ställde direkta frågor om dem. Han vet inte vilka av fångarna som låg längre bort som blev slagna eller av vem. Han hörde talas om att Božidar (26A) hade misshandlats till döds några dagar innan han själv kom till lägret.

Nätterna i lägret var påfrestande. Vakterna kom och ropade upp fångar som beordrades fram till fönstret. Där blev de slagna utifrån genom gallret. Vissa fångar fördes ut för att misshandlas. Efter en halvtimme fördes de in igen. Fångarna var hela tiden rädda för att just deras namn skulle ropas upp. Han hade tur som inte blev uppropad.

En tidig morgon fördes fångarna bort till fältet där gräset var mycket torrt och vasst. De skulle repa gräs och rensa i björnbärsbuskar. Händerna blev alldeles blodiga. Det var mycket varmt och jobbigt. Fångarna frågade om de kunde få en sax för att slippa använda bara händerna. En av HOS-soldaterna kom med en sax. Det var bara en fånge som använde saxen för att klippa tjocka grenar och stjälkar. Den fången svimmade på grund av värmen och utmattningen och tappade då saxen. Det gräs som repats slängdes på hög och kom att täcka saxen. Därför visste ingen vad som hände med saxen. När fångarna kom till hangaren och soldaterna upptäckte att saxen var borta, ställde de fångarna i mitten av hangaren. Det var en större grupp HOS-soldater, bland dem även föreståndaren, Srečko Herceg. Han vet inte om Ahmet Makitan också var närvarande eftersom fångarna stod vända mot varandra i fyrkant och vakterna stod runt omkring. Ingen visste var saxen fanns. När vakterna sökt överallt, bestämde Herceg ett nummer. Han tror numret var 42. Zoko gick och räknade och det var Hondo som hade det numret. Herceg ropade till några vakter att Hondo skulle föras till arkebusering. Strax efter det att Hondo tagits ut hördes ett gevärsskott och fångarna trodde att Hondo verkligen hade dödats.

Han tror att händelsen med saxen utspelade sig samma dag eller möjligen dagen efter det att Blaž Kraljević hade dödats. Han kan inte säga helt säkert men han tror att den allvarliga misshandeln som Ahmet Makitan och två andra soldater utsatte honom för skedde en eller två dagar efter händelsen med saxen.

Två gånger fick han tillfälle att träffa sin hustru i lägret. De fick träffas utanför hangaren och prata en eller två minuter med varandra under vaktens bevakning. Den manliga sjuksköterskan fick också träffa sin fru några gånger. Hon lämnade sin

man några trasor som maken fuktade med urin och använde för att tvätta sina skador.

Det förekom ingen rättslig prövning, varken i militärsjukhuset eller i Dretelj. Det var inget förhör i mer officiell form utan bara samtal under vilket man också misshandlades.

Genast efter ankomsten till Dretelj hade Blaž Kraljević hållit ett möte där alla fångarna var närvarande. När någon frågade om fångutväxling svarade Kraljević att han inte kunde säga när den skulle äga rum, men om någon ville bli frisläppt tidigare så kunde den personen betala 5 000 D-mark för att friges. I annat fall skulle de vänta på att utväxlas.

Det fanns en fånge i lägret som kallades Tenkista, stridsvagnsföraren. Det sades att han hade kört stridsvagn under striderna i Vukovar. Många HOS-soldater kom in i hangaren och misshandlade Tenkista. En dag när Srečko Herceg kom och såg misshandeln, skrek han på dem och sade ”Vet ni inte att vi kan få 70 av våra soldater mot honom!” Efter det misshandlades Tenkista i mindre grad.

Själv utväxlades han i byn Todorici nära Stolac. Det var en grupp om cirka 350 fångar från Dretelj och andra fängelser som utväxlades under HVO:s ansvar vid det tillfället.

Efter frigivningen uppsökte han sjukhuset. Det upptäcktes att ett revben var brutet och det fanns sprickor i andra och blodutgjutelser under revbenen. Han hade också bråck på magens vänstra sida. Bråcket måste ha uppstått när Ahmet Makitan sparkade honom i magen vid den sista misshandeln. Han hade smärtor där och kände en förändring i den delen av magen. När det gäller skadorna på revbenen kan en del av dem ha uppstått vid andra misshandelstillfällen.

Besvären i bröstkorgen satt i tre månader efter det att han hade blivit frigivningen. För bråcket fick han först ha ortopedisk korsett, senare fick man operera. Han hade besvär av det i tio år.

Han har numera psykiska besvär av olika slag. Han har ångest och mardrömmar om händelserna i lägret. Mardrömmarna förekommer inte lika ofta nu som förr. Han vill ogärna prata om det och försöker att inte tänka på det eftersom han då känner sig

STOCKHOLMS TINGSRÄTT
Avdelning 4
Enhet 42

DOM
2011-04-08

B 382-10

skakad och mår dåligt. Han har inte ens pratat med sin hustru om händelserna trots att hon också var i lägret.

Han har via massmedia har hört talas om en förening för f.d. lägerfångar. Han har dock inte kontaktats av någon i samband med det och inte anslutit sig till föreningen.

DOMSBILAGA 2 – VITTNENAS BERÄTTELSE

1. Henrik Hovland

Han är numera barnboksförfattare men har tidigare arbetat som krigsreporter. Sommaren 1992 arbetade han i Bosnien och tillbringade 6-8 veckor sammanhängande bl.a. i Sarajevo och Mostar. Efter det skrev han de tre tidningsartiklar om bl.a. lägret i Dretelj som finns i förundersökningen.

Han hade varit i Sarajevo några gånger och ville se andra delar av f.d. Jugoslavien. Han var intresserad av HOS och Blaž Kraljević liksom av Ustaša som han hört talas om. Han for därför till Čapljina där han träffade Kraljević, hövdingen där. Vid den tidpunkten hade Kraljević sin egen milis, HOS, i området. Det var Kraljević som fattade alla beslut. Kraljević hade ett följe av livvakter och han åkte runt i en Mercedes- eller BMW-bil, liksom för att visa sin popularitet. Han fick åka runt med Kraljević ett par dagar och fick också vara med vid en ceremoni där nya soldater togs upp i HOS. Han fick intrycket av att det var en ny politisk militärorganisation. De nya soldaterna gick i svarta uniformer, vissa av dem hade gamla U-märken på baskern. De gjorde Hitler-hälsning.

I sin retorik liknade HOS politiskt fascister, högerradikala grupper. Blaž Kraljević talade mycket om den lilla människan och hans politiska önskekarta var sådan att också muslimer kunde ansluta sig. Det kändes som en resa tillbaka i tiden. De kallade sig ”den svarta legionen”, vilket kom från andra världskriget. De hade Ante Pavelić-bilder på sina bilrutor. Soldaterna visste vem Pavelić var. De talade om mycket om historien. Historien var mycket närvarande. Det var de mindre resursstarka personerna som blev soldater. Många av personerna runt Kraljević var småkriminella och hade sådana tatueringar som man får när varit i fängelse. Många muslimer hade tagit värvning i HOS för att den politiska karta Kraljević önskade var accepterad bland muslimer. Det var också ett sätt för dem att söka beskydd för sina familjer genom att bygga allianser med de starka krafterna lokalt.

Folk i allmänhet var rädda och osäkra. Området var fritt från serber. I området mellan Mostar och Čapljina såg han sprängda serbiska hus och ödelagda kyrkor. Folk sade att serberna hade flytt men talade samtidigt med osäkerhet om att folk hade försvunnit. Han träffade inga serber förrän han den 18 juli besökte lägret i Dretelj.

Han förstod att de hade fört serberna till Dretelj. När han talade med Blaž Kraljević om det sade Kraljević att den var för att beskydda dem, för deras egen säkerhet. Kraljević sade också att serberna skulle bytas mot militära kroater. Han upplevde att de såg på civila serber som en slags valuta. Kraljević berättade att han försökt få en utväxling till stånd men att motparten inte hade varit intresserad. Som han skrivit i sin artikel argumenterade Blaž Kraljević för etnisk rensning. Han skrev ett citat i sin notisbok som han hade fått Kraljevićs tillåtelse att citera. Kraljević sade till honom att serberna skulle bort, att man skulle rensa i sina områden och få sitt eget område rent. Man skulle få ut den etniska grupp man inte gillade och kanske byta mot kroater på annat territorium. Kraljević talade inte om att avrätta stora grupper med serber utan om att de skulle ut och tillbaka till Serbien. De skulle rensas ut. Kraljević uppfattade serberna som fiender.

Dretelj var ett tidigare militärt lagringsområde. Han skulle följas runt i lägret av två av Blaž Kraljevićs livvakter. Han fick ta bilder av de serbiska manliga fångarna. Dessa hämtades från en lagerhall av en vakt. Det var gamla män som hade klätts i JNA-uniform. Det var dock uppenbart att de inte var militärer. De hade alla grått skägg och var smutsiga, flera var magra och såg bekymrade ut. De hade fruktan i blicken. Han såg inte att de hade skador men antog att de blivit misshandlade. När fångarna hörde att han var norsk journalist reagerade de positivt. Han kunde dock inte prata särskilt med dem, dels på grund av språksvårigheter, dels för att det fanns folk runt omkring.

Blaž Kraljević var inte där då, men Kraljević hade sagt att han skulle få träffa fångarna. Inför Kraljevićs livvakt lät han tolka det som att han skulle få träffa *alla* fångarna, även om det nog inte varit avsikten. Kraljevićs livvakt, som han hade med sig, ville göra som Kraljević sagt och lät honom därför komma in i en hangar med kvinnliga fångar. Han kom in i ett mörkt lagerrum som var i stort sett tomt, förutom kvinnorna vars antal var tvåsiffrigt. Där var mycket primitivt. Det var de äldre kvinnorna som kom fram till honom. De liksom avskärmade, skyddade de yngre. De yngre kvinnorna grät. Intrycket var att de yngre kvinnorna hade blivit misshandlade eller sexuellt missbrukade på ett annat sätt än de äldre. Han antog att de blivit våldtagna. Både de äldre och de yngre gav intryck av att de utsatts för övergrepp och att de bar på en stor sorg och fruktan. Ingen sade det rakt ut men av deras uppträdande och kroppsspråk fick han det intrycket. De kommunicerade med fingerspråk och enstaka engelska och tyska ord att de blivit arresterade. Han förstod

att de hade det för hemskt och att de hade blivit utsatta för något som de hade svårt att tala om. De yngre kvinnorna såg ut att vara var cirka 30-50 år, de äldre runt 60 år och äldre. De såg slitna och medtagna ut, alla var smutsiga. Det luktade av svett och avföring därinne. I den kvinnliga hangaren stannade han 10-15 minuter. Han förstod att han inte hade lov att ta bilder där och tog därför inga för att inte riskera att få sin kamera beslagtagen.

HOS-soldater var fångvaktare i lägret. Han såg Ustaša-tecken i lägret och folk hade bilder av Ustašas historiska ledare. Pavelićs foto fanns på vindrutorna på bilar, i husfönstren och i den administrativa byggnaden, där det även fanns celler och kontor. Flera hade gamla Ustaša-märken, men mest populärt var de egna HOS-emblemen. Inne i lägret såg han inte Hitler-hälsningar. Soldaterna var inte så disciplinerade att de hälsade när de mötte varandra. De var mer som småkriminella än politiska, ideologiska soldater. Inne i lägret träffade han ingen som var uppenbart berusad, men han fick intrycket att vissa hade en "hangover". Det fanns en amerikan som rökte mycket marijuana.

Det var mycket klart att det var serbiska fångar. Enda anledningen till att de hade arresterats var att de var serber och hade serbiska efternamn. Det var personer som hade stannat kvar i sina hem för att de känt sig säkra eftersom de inte var militärer och inte hade gjort något. De blev sedda som spioner i kraft av att de var serber. De sågs som bytesmedel, valuta. Han fick inte veta att fångarna gjort annat än spionerat eller tänkt spionera. Det fanns också lite av klasshat bland HOS-soldaterna mot serber. Många serber hade haft ledande positioner som t.ex. lärare och militärer och nu fick de plötsligt makt över dessa.

Han var i lägret kanske 2-3 timmar. Han var inte inne i männens hangar. Han såg en manlig fånge som städade ute. Kvinnorna var hela tiden inne i hangaren.

2. Senad Boskailo

Hans etniska tillhörighet är bosnisk muslim. Vid krigsutbrottet bodde han i Stolac och jobbade i tobaksfabriken. Ahmet Makitan är för honom en okänd person, han har inte träffat denne, varken före eller efter kriget. Mirsad Repak kände han till. Repak arbetade en tid i en fabrik som tillverkade vin.

I slutet av 1991 erövrade serbisk militär hela Nrvetna-dalen och behöll under en lång period kontroll över Stolac. Under deras ockupation kunde man inte bege sig någonstans utan tillstånd. I april eller i början av maj 1992 tog kroatisk militär och bosniska styrkor, framför allt HOS och HVO, över Stolac. Viss skottlossning förekom i början, men han såg inga strider eftersom han höll sig i ett källarutrymme. Han vet inte vilket datum HOS tog över Stolac, men efter ca en månad hade serberna retirerat och situationen i Stolac övergick till ett ”vakuum” där ingen inte visste vad någon skulle ta sig till. Detta vakuumtillstånd bestod under minst en vecka.

I detta krigets inledande skede var man inte tvungen att ansluta sig militärt, men precis som många andra ville han gå ut i krig mot serberna. De bosniska muslimerna var vid denna tidpunkt oorganiserade och HVO, de bosniska kroaterna, betedde sig reserverat mot muslimer. Hans grannar Halil Beso och Muhammed Dizdar var aktiva i det bosniska partiet och frågade honom om han ville gå med i HOS. Han anslöt sig då frivilligt till HOS i tobaksstationen. Han såg vid denna tid på HOS som en slags befriare som hade fått bort serberna och HOS förknippades vid denna tid inte heller med Ustaša. Han uppskattar att 30-40 personer hade anslutit sig i tobaksstationen före honom och totalt var det uppskattningsvis 80-100 personer som anslöt sig i Stolac. Många av dem var muslimer.

HOS:s stab bestod dels av en militärpolis som först stationerade sig i tobaksstationen, därefter i en annan fabrik, dels av militära styrkan som höll till i kommunistpartiets gamla lokaler. Mirsad Repak var militärpolisens befälhavare. Soldaterna hade svarta eller kamouflagefärgade uniformer. Han hade ingen närmare uppfattning om soldaternas politiska sympatier, men soldaterna sjöng sånger som tidigare hade varit förbjudna och talade berömmande om krigsförbrytare från andra världskriget. Det gjorde djupt intryck på honom att soldaterna hälsade genom att höja armen i stil med Hitler-hälsningen samtidigt som de sade. ”Za dom – spremni”, ett uttryck som det var allmänt känt hade kopplingar till Ante Pavelić. I skolan hade de alla lärt sig vem som hade varit četnik och vem som hade varit Ustaša under andra världskriget. Soldaterna hade också svarta flaggor med dödskallar på, men motsvarande symboler förekom hos paramilitära serbiska grupper.

Mycket kort efter att han anslutit sig till HOS insåg han att militärstyrkan inte hade någon disciplin. Soldaterna plundrade allt av värde som inte redan hade plundrats av serberna. De brände även serbiska hus och anhöll serber utan anledning. De tog

reda på vilka som var serber genom att gå från hus till hus och fråga efter personers etniska tillhörighet. Han såg personer tillfångatas och föras till tobaksstationen, däribland en serbisk familj som bott granne med honom. Han såg även ett hus tillhörande en serbisk familj brännas ned.

Anledningen till att serber greps av HOS var endast att de var serber och tillhörde fel folkgrupp. Han har hört att bl.a. hans före detta lärare och granne, Boro Medan, och Dragan (27A) anhölls. Dragan gömde sig under en tid hos hans före detta fru i Stolac. Hans uppfattning var att båda var vanliga personer som ville stanna och leva i staden. Före kriget utgjorde serberna uppskattningsvis arton procent av Stolacs befolkning. Efter kriget fanns det i hans område tre familjer kvar, men hur många som var kvar i övriga delar känner han inte till. Han har själv varit fånge i tre koncentrationsläger, bl.a. i Dretelj år 1993, och där behandlats som ett odjur.

Han såg aldrig soldaterna bruka narkotika, men deras beteende var inte normalt. För dem var det en fest om granater föll över Stolac. Deras sätt var sådant att de gick in i en vinfabrik i Stolac och tog vad som fanns, för att på så sätt kunna konsumera stora mängder vin utan kostnad.

Efter ett par dagar i HOS bestämde han sig för att han inte kunde vara kvar. Han hade sett hur soldaterna betedde sig och vad HOS var för organisation. Han ville inte befinna sig på fel sida efter kriget eller få en order han inte kunde utföra. Muhammed Dizdar hade lämnat HOS efter ett möte med Blaž Kraljević i Ljubuški föregående dag och befann sig på flykt undan soldater som letade efter honom. Många vapen var i omlopp vid denna tid och desertörer anses normalt vara förrädare. Natten efter den tredje eller fjärde dagen sköt han därför sig själv i foten för att försättas ur stridbart skick. Han hoppades att därigenom bli lämnad i fred. Enligt hans uppfattning har varje människa ett val. Han kan i dag inte förstå hur han kunde skjuta sig själv, men det kändes som det lindrigare alternativet.

Han har svårt att uttala sig om huruvida kriget i Bosnien-Hercegovina var ett internationellt krig eller ett inbördeskrig, men enligt hans uppfattning blev Bosnien-Hercegovina attackerat av serbiska styrkor som krigade under JNA:s täckmantel. År 1992 träffade han soldater i Stolac som talade med en dialekt från Serbien. De kroatiska styrkorna hade samtidigt bosnisk-kroatisk flagg, men de hade inte klarat att driva tillbaka serber utan militärt stöd från den kroatiska reguljära armén.

3. Mustafa Dizdar

Våren 1992 bodde han i Stolac och arbetade som elektriker i egen firma. Han är bosniak.

I maj 1992 hade serberna lämnat Stolac och dragit sig upp till befästningar i bergen. De hade dock krypskyttar som ibland sköt ner mot Stolac, varför lokalbefolkningen var tvungen att organisera sig och försvara sig. Barrikader sattes upp för att förmå de civila serberna att stanna kvar i Stolac för att utgöra en slags gisslan inför förväntade serbiska bombanfall.

HOS kom till Stolac ungefär i mitten av juni och HVO hade kommit strax dessförinnan. Fram till dess fanns endast territorialförsvaret, TO, i Stolac. TO bestod av ”vanligt” folk och saknade tung beväpning. HVO frantog TO de få vapen som fanns. HVO spred skräck bland lokalbefolkningen och trakasserade särskilt vapenföra män. HVO-förbanden hade Ante Pavelićs emblem och hakkors, i vart fall bar den HVO-soldat som kom hem till honom dessa symboler. Han kände till Ante Pavelić eftersom flera i hans släkt hade dödats av Pavelićs förband i Sarajevo.

Det enda han kände till om HOS när förbandet kom till Stolac var att det kom från västra Hercegovina. HOS-soldaterna bar svarta uniformer med runda HOS-emblem. De hade den kroatiska schackrutiga flaggan, men i en variant för Hercegovina med något annorlunda färgsättning på rutorna. Även bosniakerna som var med i HOS bar Herceg-Bosnas emblem, men de hade också religiösa emblem för att man skulle kunna skilja mellan bosniaker och kroater. HOS hade inget kontor i Stolac utan staben fanns i Čapljina.

Av hans ID-kort framgår att han gick med i HOS den 15 juni 1992. HOS hade då varit i Stolac i ca sju dagar. Mirsad Repak kom till honom och sade till honom att han skulle överge flaggan med liljan, den bosniska flaggan, och i stället sätta på sig HOS-uniform. Om han inte gjorde det så skulle hans folk inte finnas längre. Han hade inget val för det fanns inga andra arméer att gå med i.

HOS-förband kom nattetid från Čapljina och Mostar för att föra bort serber i Stolac. Det påstods att serberna skulle förhöras upplysningsvis. HOS ville att han och andra från Stolac skulle utföra gripandena, men de ville inte eftersom det rörde sig om deras grannar. De kallades då till Čapljina för att utföra gripanden där. Han

placerades först i ett operativt förband, därefter på ett kontrollställe. Han tyckte inte om kontrollstället för han såg att smutsiga saker skedde där.

Alla gripanden skedde på order. Man fick en adress och ett namn och åkte dit. Personerna förhördes på plats för att därefter köras i bil till staben där bl.a. Stéla Martinović fanns. Själv grep han inte många personer och han kände inte dem han grep. Majoriteten av de gripna var helt oskyldiga serber. Vissa personer förhörde han själv, men han ansåg förhören meningslösa och lät personerna därefter gå hem igen. Han försökte säga ifrån men var tvungen att lyda order. Han uppfattade att den materiella aspekten spelade stor roll. Det var välbärgade serber som fråntogs sina smycken och pengar, trakasserades och misshandlades. Soldaterna som grep serberna förde bara bort de. Därefter kom andra och verkställde resten.

Skälet till att personerna skulle gripas var att de skulle användas till fångutväxling. En hel del kroater och muslimer hade tillfångatagits under den serbiska ockupationen i mars-april 1992 och förts till Bileća. Han minns inte vem som berättade det för honom men uppgiften kom från staben.

Domstolsprövning förekom inte. Det rådde laglöshet och kaos. Personer utan någon militär utbildning fick olika befattningar inom HOS. Många var kriminella. Det fanns ingen disciplin.

Han besökte fånglägret i Dretelj vid flera tillfällen eftersom hans logistikenhet för lättare beväpning låg där. På kontoret fick han en rekvireringsorder för de vapen som han behövde. Därefter begav han sig till magasinet bakom administrationsbyggnaden och hämtade vad han behövde. Han brukade komma till lägret omkring två gånger per vecka, vid 9-10-tiden på morgonen, och stanna runt två timmar. Det var tillräckligt för att han skulle se. Det var väldigt många berusade och drogade personer som utförde allt i lägret. De kom från den påstådda fronten och levde ut sina lustar på fångarna. Att vakterna var drogade och berusade märktes av deras omänskliga beteende mot människor och genom våldet, vilket vid den tiden var ovanligt att se. Han pratade med de vakter som han var lite bekant med, men de ryckte på axlarna och hänvisade till andra.

Han såg både män och kvinnor som var fångar i Dretelj. När han gick förbi ett kontor såg han en kvinna som satt på golvet och höll huvudet ner mot golvet med händerna i nacken. Hon bara satt där och han förmodade att det var någon sorts

straff som hon beordrats att underkasta sig, eller så skulle hon utgöra ett varningsexempel för andra. Inte långt från den administrativa byggnaden såg han en hangar där tillfångatagna serber satt. Han kunde inte se hur det såg ut inne i hangaren, för den hade väldigt små fönster och det var mörkt därinne. Han gick inte in i hangaren. De fysiska båda behoven utförde fångarna i hangaren och det var en sådan fruktansvärd stank därifrån att man inte ens kunde gå i närheten.

Han såg också fångar som utförde underhåll. De sopade gården och städade. Under juli månad såg han vid flera tillfällen personer beta gräs. Vanligtvis fanns det en vakt ute som vaktade fången och tvingade honom att beta. Fången kröp omkring på alla fyra. Han såg också en man som betade gräs i en park efter att ha blivit beordrad att göra det. Han såg skräcken i fångarnas ögon. Han tänkte då att han själv kanske skulle få beta så småningom, vilket också hände inom kort; han var själv fånge i Dretelj under år 1993. Om fångarnas situation tänkte han att det rädde stor skräck, en skräck som även han kände av trots att han hade uniform och tillhörde andra sidan. Det förekom ingen fysisk misshandel när han var där.

Av serber som har suttit i lägret i Dretelj har han hört att det nattetid förekom fysisk misshandel och att soldater från fronten kom till lägret och ”levde ut sina lustar”. Han hade själv inte anledning att åka till lägret nattetid för han hade inget att rekvrirera då.

Vakterna i lägret var som något slags mumier. Alla order kom från högre ort och vakterna frågade inget. Om man ville prata med en fånge kunde man gå till hangaren med tillstånd från högre ort. Vakterna hade inget att säga till om. Dörren till hangaren var låst och det stod en vakt framför den.

Han besökte vid två-tre tillfällen fången Milan, som han kände mycket väl sedan tidigare. Han vet inte varför Milan var i lägret. Milan var av serbisk etnicitet. När de träffades såg han inga tecken på att Milan misshandlats fysiskt, men psykiskt var Milan labil. Han lade inte särskilt märke till om Milan gått ner i vikt, han var mager redan tidigare. Han sökte också få prata med Dragan (27A) och hade bett att denne skulle föras ut från hangaren. Dragan var dock inte i stånd till att komma ut utan låg på golvet i hangaren. Natten innan hade Dragan blivit slagen sönder och samman. Han vet inte vem som hade slagit Dragan eller varför. Eftersom han själv aldrig var inne i hangaren träffade han inte Dragan. Han har ingen aning om varför Dragan satt i lägret. Dragan var i armén under en period, men när serberna drog sig från

staden så retirerade han inte tillsammans med armén utan stannade kvar i Stolac med lokalbefolkningen.

Under sin tid i HOS bodde han hela tiden i Stolac och åkte bil till Dretelj. Granater föll och det var förenat med livsfara att resa mellan Stolac och Dretelj. Den situationen varade ända fram till 1993, strax innan alla bosniaker fördrevs från Stolac. Han var kvar i HOS till Blaž Kraljevićs död i mitten av augusti. Då tog han av sig uniformen. HVO:s dominans var då redan stark i Dretelj och den kroatiska armén förberedde sig på att turen hade kommit till bosniakerna att vara i Dretelj.

Han vet vem Ahmet Makitan från Ljubljena är. Han kan ha träffat Makitan, men känner honom inte personligen. Han kände Makitans bror som brukade komma in till Stolac. Av andra fick han höra att Ahmet Makitan tjänstgjorde i lägret. Han känner nu vid förhandlingen inte igen Makitan från lägret. Han såg honom inte där, men kände honom heller inte då.

Han är irriterad på den pågående rättegången och över att närvara vid den. Han känner på sig att det förekommer lögnar samt konstruerade och förstorade saker i vissa vittnesmål i målet. En kvinna som vittnade vid rättegången i Oslo har berättat för en god vän till honom att hon inte alls hade blivit våldtagen utan att hon fått pengar för säga att hon blivit det. I Stolac pratas det om både Repak- och Makitan-målen och dessa refereras i viss mån i tidningar. Har också fått reda på ganska mycket via internet. Han anser att man måste se till situationen som helhet och finna anledningen till den uppkomna situationen samt hitta Makitans uppdragsgivare. Han har hört av andra att Makitan bara har gjort som han har blivit tillsagd.

Han känner Makitans bror Jasminko sedan en eller två månader tillbaka. Han tog själv kontakt med brodern sedan han fått kallelsen till den här rättegången. Han har träffat brodern i Stolac och de har pratat om Ahmet Makitans liv, hans barndom och hur han var som person. Han var även intresserad av vid vilken tidpunkt Ahmet Makitan tog värvning i HOS och när flykten från Ljubljena ägde rum. Jasminko har berättat för honom om hur de flydde i en ravin undan de vita örnarna som härjade i byn och att det var någon gång runt den 10 eller 13 juni. Han har också personligen kontaktat ytterligare fem eller sex ytterligare ordsbor som fördrevs samtidigt och ställt vissa frågor som han var intresserad av att få svar på. Dessa ordsbor har bekräftat att flykten skedde ungefär under den angivna tidsperioden och att de var omkring 100 personer, kvinnor, barn och gamla samt vapenföra män, som

flydde. Alla har bekräftat att Ahmet Makitan varit med och flytt tillsammans med sin mor, far, bror och kusiner. Dessa personer har också berättat att Makitans mor och far återvänt dit efter kriget. Han har även talat med Ahmet Makitans lärare i skolan som berättat att Makitan var en exemplarisk elev.

Skälet till att han har frågat runt är att han ville veta hur Ahmet Makitan var som barn, om han var extrem på något sätt och hur det kan komma sig att han har blivit anklagad för sådana gärningar och för så många brott. Han ville veta sanningen för att kunna berätta den i domstolen. Han vet att det ”manipuleras ganska friskt” med olika datum för när någon har tagit värvning i olika förband.

4. Muharem Dizdar har berättat i huvudsak följande.

Innan kriget bröt ut var han lärare och sedermera rektor på gymnasiet. Idag arbetar han som statlig tjänsteman i ministeriet för skydd av krigsveteraner och invalidförsäkrade. I fråga om religionstillhörighet är han muslim. Mustafa Dizdar är en avlägsen släkting till honom.

Han bodde i Stolac under hela kriget. Från 1990 var han medlem i SDA-partiet och partiets ledamot i stadsutskottet i Stolac. Under kriget hade han vissa försvarsuppgifter. Han var stabschef för den s.k. patriotiska ligan i Stolac, därefter för territorialförsvaret, TO. De gröna baskrarna i Stolac existerade fram till hösten 1991, därefter ingick de i den patriotiska ligan som i april 1992 blev en del av TO.

Rekryteringen till TO skedde enbart på frivillig basis. I de flesta fall innebar det bara ett namn på ett papper. Det var ett väldigt litet fåtal som engagerade sig direkt, vilket berodde på att TO var väldigt dåligt beväpnat. Antalet medlemmar i TO i april 1992 uppgick uppskattningsvis till mellan 500-700 på papperet. I praktiken var de aktiva endast 70-80 personer. Det var svårt att koordinera någon aktion på grund av pressen uppifrån bergen, så de aktiviteter som TO utförde i Stolac i april 1992 skedde i hemlighet och illegalt. Fram till den 1 juli var TO en självständig enhet, därefter ingick TO i HVO. Under den perioden skedde ingen rekrytering men om någon hade velat gå in i TO under perioden hade inte funnits något hinder.

I början av år 1992 befann sig två kårer från JNA på Stolacs territorium. Serberna höll sina ställningar från de närliggande bergen, men varje dag utfördes terroraktioner mot befolkningen i staden. TO organiserade vaktstyrkor på gatorna

och i bostadshus men allt Stolac kunde uppbåda i form av beväpning var ett tiotal gevär och ett par jaktgevär. Alla kommunikationer avbröts när de serbiska styrkorna ockuperade Stolac och en mediablockad följde.

Runt den 10 april 1992 var Stolac ockuperat av JNA tillsammans med serbiska styrkor. Stolac förvandlades till ett stort fångläger under bar himmel. För all befolkning, utom för serber och för smugglare, var det förbjudet att ta sig in och ut ur Stolac. Stadens befolkning befann sig på gränsen till hungersnöd. Krypskyttar befann sig ständigt nära och det var farligt att röra sig utomhus. Den 9 maj 1992 träffades en överenskommelse i Graz om delning av Bosnien-Hercegovina. Efter det, någon gång i mitten av maj, lättade situationen i Stolac något och man kunde röra sig mer fritt. Den situationen höll i sig till den 12 eller 13 juni samma år.

På kommunen Stolacs territorium drabbades byarna Ljubljénica och Dabrica av det värsta ödet. Dessa byar kom först i kontakt med de serbiska styrkorna. Den yngre befolkningen i byarna flydde. Alla hus förstördes och stacks i brand. En del äldre personer brändes inne tillsammans med husen.

De serbiska styrkorna retirerade från Stolac den 9 juni 1992, det såg han med egna ögon. Serberna behöll dock positioner på vissa höjder för att trygga sina frontställningar på bergen Komanje Brdo och Ošanići, vilka fågelvägen bara låg ett par 100 meter från stadens centrum. Reträtten kan beskrivas som ”överkommen”, då den skedde utan strid. Det förekom sporadiska skottlossningar från kroatiska styrkor, från HVO och från HOS. En serbisk soldat dödades i stadens centrum, men det rörde sig om enstaka händelser. Den serbiska reträtten slutade som senast den 16 juni. Kvällen den 16 juni 1992 hade HVO och HOS och en del av den kroatiska armén definitivt tagit sig in i Stolac. De uppträdde som enskilda grupperingar med separata kommandolinjer. TO gav dem alla vapen de förfogade över för att bistå dem vid en attack mot serbiska styrkor. Mellan den 9 till 16 juni förekom enstaka försök från kroatiska styrkor att ta berget Ošanići.

Genom ett dekret av Izetbegović erkändes HOS som en del av den reguljära armén och en Blaž Kraljević utnämndes till general. HOS var i vart fall en av Bosnien-Hercegovina accepterad enhet av armén under den här tiden.

Efter de påtryckningar som Stolacs befolkning upplevt under den serbiska ockupationen mottogs de kroatiska styrkorna med förtjusning. Han kunde själv

knappt bärga sig att ansluta sig till en styrka efter att staden hade befriats. Han fick en kallelse från Mirsad Repak och gick redan samma dag eller dagen därpå till HOS polisstab, där Mirsad Repak fanns, och anslöt sig till HOS. De var ganska många som anslöt sig till HOS i Stolac, inte inledningsvis, men i juli-augusti var det många fler. Då hade situationen i HOS redan förändrats.

I början så var han för HOS. Därefter skedde vissa händelser som fick honom att fly och i stället ansluta sig till Bosnien-Hercegovinas armé. Han minns inte exakt datum när det skedde, det kunde vara runt den 23 juni 1992. Han känner inte till några andra HOS-soldater än Mirsad Repak, som var hans direkta överordnade. Han var så kort tid i HOS att han inte lärde känna några andra.

Fram till den 23 juni var hans arbetsuppgift i HOS att vara ställföreträdare för Repak i positionen som biträdande militärpolischef i Stolac. Arbetet bestod i att underteckna passersedlar för serbiska civilpersoner som skulle lämna Stolac för att bege sig till Čapljina, Mostar eller andra ställen för att hälsa på släkten eller skaffa olika varor. Han minns inte i dag hur passersedlarna såg ut. Han undertecknade dem närmast ”automatiskt” och motvilligt. Den uppgift han enligt anteckningarna har lämnat vid Haagtribunalen, att passersedlarna hade HOS-brevhuvud och en logo i form av en Ustaša-hälsning, ifrågasätter han inte. Redan dagen efter att han börjat arbetet i HOS märkte han att disciplinen brast. Soldaterna använde sig av öknamn och svor ofta åt sina befälhavare. Man visste heller aldrig vem som gjorde vad eller vem som var befäl vid vilket tillfälle. Alla utropade sig själva till befäl. Särskilt dålig bild hade han av de personer som kom in i HOS efter det att Mirsad Repak hade sårats. Då följde en period av plundringar, våld och hot mot personer. Det höll i sig ett femtontal dagar. Perioden av plundring inträffade någon dag efter att han själv hade kommit dit, kanske 18 juni fram till slutet av juni eller början av juli. Bland dessa fanns personer som också tog honom till fånga, avväpnade honom och hotade honom till livet. Det var därför han flydde därifrån. Efter ingripande av Blaž Kraljević lugnade situationen ner sig betydligt i juli och augusti 1992.

Han tror att HOS finansierade sin verksamhet genom privata finansiärer, vilket även innefattade försäljning av krigsbyte. Han var själv vittne till plundringar. En gång följde han av en slump med en HOS-soldat in i ett förråd som var fullt av hushållsapparater och annat som antagligen skulle säljas vidare. I Stolac var det övervägande serber som drabbades av plundringarna, men även olika ekonomiska objekt, företag och övergivna hus drabbades.

HOS-soldaterna syntes inte ha några urvalskriterier när det gällde att terrorisera folk. De terroriserade även varandra sinsemellan. Han känner till att en oskyldig man mördades på tröskeln till sitt hem. Det uppstod ofta gräl om krigsbyte och frihetsberövanden förekom. Under de få dagar som han själv var med i HOS skedde bara ett par hämtningar och gripanden av serber, men sedan blev det allt fler, både av serber och av muslimer. Någon kunde gripas exempelvis för att den bar en uniform eller för att man påstod att en radiosändare hittats där.

Han blev själv gripen av HOS år 1992. Tillsammans med fem serber stängdes han in i en källare i tobaksstationen. Det var Milan Stanislavovic och hans två söner, Slobodan Rados, som var psykiskt sjuk, samt Dada Resa som satt i särskild cell. Några dagar senare greps även hennes far. Han har hört om ett par personer som greps senare när han inte var kvar. Han tror att det var läraren Boro Medan och en ung kvinna som hette Stolica i efternamn. Det var det inte så många som greps i Stolac, för det fanns inte så många serber kvar i staden. De hade lämnat Stolac på ett organiserat sätt redan under februari eller mars.

Under hans tid inom HOS fördes bara Slobodan Rados till Dretelj. Han tror att även Milan Stanislavovic senare hamnade i Dretelj och vet att Draginja Duka fördes dit och utväxlades.

Faktum var att folk greps och vem som helst kunde gripa vem som helst. Han vet att några deporterades till fångläger och att några utväxlades. De enda uppgifterna han känner till är de som rör Stolac, han kan inte säga hur många som greps i en större region. Så vitt han vet fanns det inte fler läger än Dretelj inom regionen.

Han känner inte Ahmet Makitan. Han känner inte heller igen namnet Ahmet Makitan bland dem som var aktiva i TO. Han hörde talas om Makitan första gången när hörde att åtal väckts mot honom.

5. Marinko Katić

År 1992 bodde han i Čapljina och var anställd som domare vid Čapljinas underrätt för civilmål och brottmål. Han arbetade som domare i 23 år. I dag är han advokat.

Före krigsutbrottet fanns underrätter i Čapljina, Stolac och Mostar. I Mostar fanns även en regional överrätt. Brottmålshanteringen gick till så att åklagaren väckte åtal och lade fram omständigheter till grund för åtalet. Den domare som var förundersökningsdomare för tillfället granskade framlagda grunder för åtalet. Polisen och åklagarmyndigheten kunde hålla en person frihetsberövad i högst 24 timmar innan prövning måste ske i underrätten. Häktning kunde komma i fråga för vissa brott, beroende bl.a. på vilket straff som kunde följa för brottet. Åklagarmyndigheten lade fram begäran om häktning varefter domstolen, i en sammansättning om tre domare, beslutade i häktningsfrågan.

Kriget nådde Čapljina i april 1992. Domarna gick till sina arbetsplatser eftersom arbetsplikt rådde, men de utförde egentligen inte några uppgifter. Inga ärenden kom in och de mål som redan hade anhängiggjorts var vilande. Eventuellt prövade man civilrättsliga spörsmål såsom att dödförklara personer, men ingen annan verksamhet bedrevs i domstolarna. Det straffprocessrättsliga regelverket från f.d. Jugoslavien var av hög kvalitet och tillämpades under hela den här perioden och fram till år 2003. Under juni-augusti prövade de civila domstolarna ingen fråga om häktning. Det rådde kaos och situationen är svårt att beskriva, det var många mycket svåra upplevelser. Som domare var man tvungen att tänka över hur man skulle klara situationen med livet i behåll. Det fanns många som ville hämnas på domare, så det förelåg en stor fara för såväl honom som för hans hustru.

De militära domstolarna började inrättas ca sex månader, kanske ett år, efter att kriget kom till Čapljina och de tog då över verksamheten. Dessa domstolar prövade endast ärenden med militär anknytning. Han är dock inte närmare insatt i de domstolarnas regler. De militära enheterna, exempelvis HVO, hade varsin militärdomstol.

Han känner till HOS. Han har ingen uppfattning om organisationens militära struktur, inte heller vet han om HOS hade en militärdomstol. HVO var den enda organiserade styrkan på den tiden. HVO hade vakthållningen vid underrätten i Čapljina och det kan ha varit därför som HOS inte vände sig till underrätten. Om HOS hade frihetsberövat en person har han ingen uppfattning om vilken domstol som skulle pröva frihetsberövandet. Han kan egentligen inte uttala sig om huruvida det var lagenligt eller ej om HOS hade gripit personer. Man kunde läsa i dagspressen om hundratals olika åsikter om vad som var legalt och vad som inte var det.

Han kände inte till att det fanns ett fångsläger i Dretelj. Det var först efter att HVO hade befriat lägret som han fick veta det av en god vän som arbetar vid domstolen i Trebinje och nyheten överraskade honom. Han har därefter läst en del på internet. Inga hämtningar eller frihetsberövanden kunde vara lagliga i ett sammanhang där civilpersoner förs till läger. Han har själv aldrig besökt Dretelj.

Radovan (23A) är hans vän, de umgicks privat. Han fick höra av en bekant att Radovan hade gripits och förts till tobaksstationen i Čapljina. Han gick då till tobaksstationen för att höra sig för i egenskap av privatperson. Han pratade där med de personer som hade utropat sig själva till makthavare. Där hade han ingen makt i egenskap av privatperson. Han vet inte om det fanns juridisk grund för gripandet av Radovan, men han tvivlar på det eftersom Radovan är en hederlig och fin människa som hade bott och arbetat i Čapljina.

6. Kosa Milinić

Våren 1992 bodde hon granne med Rajko (19A) i Mostar. Rajko arbetade som gymnasieadjunkt i idrott och hälsa. Han har aldrig varit politiskt aktiv eller medlem i något parti. Den 5 maj 1992 förde den patriotiska ligan dem från det skyddsrum de gemensamt brukade gå till, över till den högra sidan om Nrvetnafloden. De placerades i en lägenhet och hölls kvar där till den 14 juli 1992. Ingen rörde dem eller gjorde något mot dem under denna tid. Den 14 juli kom fem HOS-soldater och förde dem till militärsjukhuset i Mostar där ett slags läger hade inrättats. Bara serber var fångar där. På militärsjukhuset misshandlades båda två allvarligt. Hon bevittnade hur fem personer klädde Rajko i pilotkläder och slog honom skoningslöst. Hans huvud skadades inte för att han hade en pilothjälm på huvudet, men Ivan Zelenika sparkade honom i testiklarna. Även hon blev slagen med allt möjligt och de klädde av och trakasserade henne.

Hon blev kvar på militärsjukhuset i ca tio dagar, därefter tog de henne till Dretelj. Hon blev inte kvar i Dretelj utan fördes därifrån omedelbart efter ankomsten. Hon skickades tillbaka till lägenheten och hölls där under uppsikt av en person som arbetade som sjuksköterska. Hon vet inte varför hon skickades tillbaka, kanske tyckte de att hon behövde återhämta sig för att hon hade blivit så skadad. I Dretelj sade de ”skicka tillbaka henne så att soldaterna kan lusta sig på henne”. Hon utväxlades så småningom i Zelenika i Montenegro den 31 oktober 1992. Efter

kriget friade Rajko till henne. De gifte sig aldrig för att han var för sjuk, men de levde tillsammans som sambor.

Rajko fördes till Dretelj några dagar före henne, den 20 juli 1992 och vistades där till den 18 augusti 1992. Efter frigivningen berättade Rajko om Dretelj varje dag, det var hans huvudsakliga samtalsämne. Han berättade om misshandeln som skedde där mot honom själv och mot andra. Allt det hon berättar om Dretelj har Rajko har beskrivit och även andra fångar som brukade komma på besök till dem. Rajko skrev också så mycket han kunde, ända tills han blev blind och var tvungen att sluta. Vid ett tillfälle gjorde hon och Rajko en inspelning om det som hände i Dretelj.

När Rajko talade om Ahmet Makitan kallade han honom för Maks eller Ahmet Makitan. Han sade oftast Maks till en början, därför att det var smeknamnet som fångarna använde, men hon hörde honom även använda hans fullständiga namn från början. Det var från Dragan (27A), som kände Ahmet Makitan, som Rajko i lägret fick veta vad Maks hade för fullständigt för- och efternamn. Om Makitan var i lägret från början eller mot slutet vet hon inte. Rajko nämnde något om den 2 augusti och tiden därefter, men hon vet inte om hon uppfattat tiden korrekt.

Rajko berättade för henne att fångarna tvingades att göra saker som går emot all mänsklig värdighet. Det handlade om att suga av varandra, dricka urin, äta avföring, beta gräs och kyssa en tik. Fångarna misshandlades med allt möjligt, bl.a. hackor och spadar. Slagen träffade framför allt deras huvud. Rajko var diabetiker och saknade tillgång till mediciner och till anpassad kost. Han har berättat om all rädsla de kände. Med tanke på allt som hon har hört från andra fångar så anser hon inte att Rajko har överdrivit sina berättelser.

Rajko misshandlades mest av Ahmet Makitan, som kallades Maks och kom från Stolac. Rajko berättade att han blev misshandlad flera gånger av Ahmet Makitan och att denne slog honom när han var ensam, som när han blev kvar och städade gården. Makitan har slagit honom med tillhyggen som batonger och glasflaskor, mest i huvudet. Vid ett tillfälle kom Makitan berusad och hade en hel kartong flaskor som han krossade mot Rajkos huvud. Han lät inte Rajko torka bort blodet. Trots att Rajko blödde fortsatte Makitan att slå med de glasflaskor som han hade. Makitan tvingade också Rajko att dricka urin samt hotade honom och sade att Rajko inte skulle komma därifrån levande.

Rajko undrade över varför Makitan slog honom så mycket eftersom de inte kände varandra alls. Hennes, Kosas, uppfattning var att det kanske var för att Rajko förmodligen bad om vatten ofta eftersom han var svårt sockersjuk.

De var fler vakter än Makitan som misshandlade Rajko. Det var exempelvis inte Makitan som brände Rajko på bröstet, det var en vakt som hon tror hette Chicago. Men Makitan hade något särskilt mot Rajko och misshandlade honom mest. Rajko har även nämnt Toporan och Repak som vakter som misshandlade Både Makitan och Repak har misshandlat Rajko, dock inte samtidigt. Det fanns även kvinnor i lägret som misshandlade Rajko, bl.a. en Zerina. Om hon minns rätt blev Rajko sparkad av Zoka i munnen.

Makitan slog även glasflaskor i huvudet på Dušan Radmilović. Det har Dušan, som bodde granne med henne, själv berättat för henne. Dusan berättade också att det fanns en annan person i lägret som åt glas och dylikt.

Den mest stressande situationen i lägret upplevde Rajko när Božidar (26A) mördades. Rajko berättat att det var en större grupp som dödade Božidar, inte bara en person, och att det var under Edib Buljubasićs befäl. Med hjälp av en liten ficklampa såg Rajko hur de misshandlade Božidar och dödade honom. Rajko har berättat att Božo hade arbetat som pilot, att de korsfäste honom vid fönstret och att de därefter började skära av kroppsdelar från honom. Slutligen skar de av hans huvud och kastade ut det. Det skedde sent på natten i männens hangar. Rajko iakttog och såg det på nära håll.

Rajko har berättat att vid det första tillfället som vakterna slog Božidar var Ahmet Makitan med. Det var när makarna just hade anlänt till Dretelj och Božidars hustru Sofija (25A) befann sig också utanför hangaren vid det tillfället. När vakterna slog Božidar så försökte Sofija stoppa misshandeln. Då slog Maks även henne. Rajko har berättat att han såg när Makitan förde in makarna till lägret, men hon vet inte om Makitan också hade varit utanför lägret och gripit makarna. Hon vet inte var i lägret man anlände och därför inte heller var någonstans i lägret som Makitan slog Sofija. När hon själv anlände till Dretelj fördes hon till en liten vaktkur där det stod en man med skägg som de sade var Blaž Kraljević. Hon var aldrig inne i lägret.

Olga (1A) var läkare. Hon, Kosa, har fått det berättat för sig att alla kvinnor brukade hämtas ut och våldtas, men att Olga var den som utsattes mest för sådant. Rajko har

berättat att en eller två dagar efter att de hade dödat Božo kom Maks in och frågade efter Božidars fru Sofija. Olga sade då att ”det räcker väl med att ni har dödat hennes man”, varpå alla vakter släpade ut henne över gården och våldtog henne. Rajko och Dusan har berättat att det var femton meter mellan det kvinnliga och det manliga fängelset och att de såg att Olga hämtades ut. Rajko har sagt att han såg ett tillfälle när Olga blev våldtagen och hon tror att det var det tillfället mitt på gården som han menade.

Rajko berättade att Saša (4A) utsattes för allt möjligt. En bekant har berättat, vilket Rajko sedan bekräftade, att Saša opererades med en vanlig kniv utan någon bedövning och att Saša då skrek så mycket att det hördes över hela lägerområdet. Hon har också hört att Blaž Kraljević sade till den doktor som opererade att om Saša inte överlevde så skulle han låta utväxla doktorn.

Dragan (27A) misshandlades så mycket att de krossade alla ben i hans kropp. De gömde honom därefter i kvinnornas hangar för att de andra fångarna skulle tro att han dog. Kvinnorna hjälpte honom. Rajko berättade att de som misshandlade Dragan mest var Maks och Repak, men de slog honom inte samtidigt. Han berättade att Maks och Repak slog just dem som var från Stolac och att de slog Dragan så att han blev helt förstörd. Både Maks och Repak misshandlade även en läkare vid namn Milan.

Den 18 augusti blev Rajko utväxlad i Stolac. Hon träffade Rajko i Bileća fyra eller fem dagar efter utväxlingen och han såg då mycket dålig ut, både fysiskt och psykiskt. Han hade diabetes och skador i huvudet, ärr på kroppen och brännskador på bröstet. Hans många sår skulle enligt doktorn bli bättre när hans diabetes lugnat sig. Han hade gått ner säkert 20-30 kg i vikt. Hon kände inte igen honom när de träffades. Efter frigivningen levde hon och Rajko tillsammans i ett samboförhållande. Han friade till henne, men de gifte sig aldrig eftersom Rajko mådde mycket dåligt. Han dog tretton år efter lägervistelsen.

7. Zoran

När kriget i Kroatien pågick bodde han i Zagreb. Han var då 18-19 år gammal och deltog inte i striderna. När kriget bröt ut i Bosnien-Hercegovina reste han från Kroatien mot sin hemstad Konjic i Bosnien. På grund av kriget kunde han inte komma längre än till Mostar för serberna i bergen anföll med granater. Han åkte

därför från Mostar med buss till Ljubuški. Han hade planerat att ansluta sig till HVO i Konjic. I Kroatien räknades HOS som vilken armé som helst, som den kroatiska armén men med andra emblem. För honom spelade det helt enkelt ingen roll vilken armé han anslöt sig till. I Ljubuški fanns ett hus som fungerade som HOS stab. Några unga killar höll vakt där. Han beslöt att gå in i HOS och han anslöt sig där. Han hade inte gjort militärtjänst i JNA. Han hade inte heller försökt att ansluta sig till HOS vid tidigare tillfälle.

Han stannade i Ljubuški i 10-15 dagar och förflyttades därefter till Dretelj. Han tror att han kom till Dretelj runt den 15 juli 1992. Han blev kvar i Dretelj till dess att Blaž Kraljević dödades och HOS upplöstes, så han var i lägret ungefär en månad. När han hade lämnat Dretelj anslöt han sig till HVO och fick uppgifter vid fronten.

Han kunde inte hantera vapen så hans första uppgift i Dretelj blev att lära sig det. Han tjänstgjorde då vid grinden till Dretelj och höll vakt. Senare fick han åka till fronten i Hodovo. Han arbetade skift och arbetade nästan varje dag. Alla vakter var tvungna att arbeta även på nätterna ibland. Sin fritid tillbringade han ute på stan i Čapljina där det fanns flyktingar från Konjic, bland annat släktingar till honom. Han var ofta på Café Bel Ami i Čapljina, Han minns inte att Ahmet Makitan skulle ha arbetat där någon gång när han, Zoran, kom dit. I Dretelj bodde han på övervåningen i kasernen där sovsalarna låg, i den byggnad som låg strax innanför grinden. Han hade uniform, först en kamouflagefärgad, därefter svarta uniformer. I lägret kallades han för Zoka eller Zoks.

Från början hade de inte vapen i lägret. Den som hade vakten fick vapen för just det tillfället genom att överta vapnet från den som hållit vakt dessförinnan. Det fanns inte tillräckligt med vapen och han hade inga andra vapen. Han hade dock handgranater, det hade alla. Soldaterna hade inga batonger. Han tror att Ahmet Makitan bar en militärkniv som tillhörde utrustningen. Liksom han själv hade också Makitan både kamouflageuniform och svart uniform.

Så vitt han känner till var det Edib Buljubasić som var chef i lägret. Denne var från Kroatien, Martinović var den som gjorde upp schemat för vakttjänstgöringen och som han hade mest att göra med. Bland de vakter som han arbetade med minns han Ahmet Makitan, Martinović, Deva, två bröder från Mostar som hette Rajić samt Vinko, som omkom tillsammans med Blaž. Han minns även att han arbetade med en vakt som kallades Dugi, den länge, men hette Damir Glogovacs. Det fanns också

kvinnliga vakter, han tror att de hette Marina och Zerina. Det fanns en person kallad Chicago också men han tror inte att denne var vakt. Det fanns ännu fler men han kände bara till deras smeknamn och lärde inte känna dem alla. Det fanns folk från Ljubuški och från Čapljina, som kom till kasernen och gick hem efter sin tjänstgöring. Han känner inte till begreppet ”den svarta trojkan” eller vet vad det innebär.

HOS:s politik gick ut på att området skulle befrias från de serbiska styrkorna. Han tror att HOS samarbetade både med HVO och med den bosniska armén. Ustaša existerade under 1945, men han kan inte se någon särskild koppling till HOS. Det fanns Ustaša-symboler i lägret såsom bokstaven U och schackbrädesflaggan med det första fältet i vitt, precis som NDH hade. Det fanns också bilder på gamla Ustaša-ledare som Francetic, Boban och Ante Pavelić. Han såg bilderna överallt, i köket, kontoren och i rummen. Ustaša var ett normalt samtalsämne. Folk hade bokstaven U på emblemet på sina mössor. Många, kanske hälften, av vakterna i lägret var muslimer. Han märkte ingen skillnad mellan kroatiska och muslimska vakter vad gällde samtal om Ustaša. Vid ett tillfälle talade de om att det hade funnits muslimer i Pavelićs armé. Alla talade om Ustaša, även Ahmet Makitan.

Det fanns fångar i lägret. När han kom till lägret befann sig de manliga fångarna i en hangar. Det var 50-70 män. Det fanns också cirka 10-15 kvinnor i lägret. Kvinnorna satt inlåsta i ett par rum med galler i ett utrymme på övervåningen i byggnaden. På nedre botten höll kockarna till, även de var fångar. Han är helt säker på att han inte såg kvinnor i någon hangar under hela lägertiden.

Han känner inte till några namn på fångar, men vissa hade smeknamn som t.ex. krypskytten och stridsvagnsföraren. Så vitt han förstod kom de flesta från Mostar, Čapljina och Stolac. Själv kom han från Konjic och kände ingen av dem sedan tidigare.

Fångarna var av serbisk etnicitet. Enligt hans uppfattning var de tillfångatagna för att de var serber, någon annan anledning fanns inte. De manliga fångarna bar gröna JNA-uniformer, men enligt hans uppfattning var hälften av dem civilpersoner eftersom det fanns gifta par i lägret, vilka hade förts dit från sina lägenheter. Antagligen tilldelades männen JNA-uniformerna när de anlände till lägret. Det fanns förmodligen soldater bland fångarna, men han kände inte till några. De sade till fångarna att lägret var ett uppsamlingscenter. Han vet inte att vakterna skulle ha

diskuterat skälet till att fångarna var där. Några vakter kallade fångarna för serber, andra kallade dem för četniker.

Det var synd om fångarna. De var avmagrade och eländiga. De hade inte fått tillräckligt med näring. De levde under dåliga förhållanden och de var inte prydliga. Fångarna hade blåmärken och några hade bandage. En av dem hade ett bandage på huvudet. Skadorna berodde förmodligen på att de blivit slagna. Fångarna var inte särskilt skyddade, vem som helst kunde slå dem. Fångarna städade varje dag på kasernområdet. Männen repade ofta gräs, kanske varannan dag. Om en fånge vägrade utföra arbete som han blev tillsagd så skulle det bli stryk. Han känner dock inte till att någon fånge skulle ha vägrat att arbeta. Fångar repade gräs med händerna trots att det kanske fanns redskap. Kanske var det i förnedrande syfte. De tvingades också sjunga sånger som stod för Ustaša-rörelsen.

Ahmet Makitan kallades för Maks i lägret. Han tror att Makitan var servitör någonstans i Čapljina och kom från Stolac. När han kom till lägret var Makitan där. Han minns inte om Makitan var där första eller andra dagen men sedan var han där. Då och då jobbade de tillsammans. Han vet inte hur ofta Makitan var i lägret, men det var ganska ofta, kanske varje, kanske varannan dag. Han känner inte till om Makitan eller Sead Kurtić var samtidigt som han själv i Hodovo för det var en lång frontlinje. Han var själv inte vid fronten vid något annat tillfälle utan han var i lägret och i Hodovo. Efter Hodovo reste de till Neum, som en sorts semester för dem, och stannade där kanske fem-sex dagar. Han minns att Vlado Grizelj var med i Neum. Det är möjligt att Makitan också var där men han minns det inte. Minnet är ”som ett svart hål”. Själv reste han även till Konjic för att besöka släkt.

Ahmet Makitan var en okej person som tyckte om att skämta. Makitan var inte befäl eller den som bestämde, inte heller den som tillfrågades om saker och ting. Men han var äldst av dem och hade varit i HOS längre än vad han, Zoran, hade varit. Mellan honom själv och Makitan var det Makitan som bestämde. Han kan inte påstå att han var rädd för Makitan men det stämmer som han har sagt i polisförhör, att Makitan nog ville visa sig lite, att han var äldre och uppförde sig kaxigt. Det är också riktigt att han har sagt att Makitan hetsade honom vid flera tillfällen och sagt att han, Zoran, måste han visa var han går för om han var en riktig Ustaša, vilket omfattade att misshandla och förödmjuka fångarna. Kanske påverkade Makitan vakterna i någon riktning vad gäller att slå fångarna. Han var ju äldst. Vid ett tillfälle sade Maks till honom ”vad är du för en Ustaša som inte vill?”. Makitan menade att de

skulle förnedra fångarna. Han vet inte om Makitan påverkade andra vad gäller misshandel. Makitan var äldst, men för det mesta så gjorde han saker självständigt och på eget bevåg. Han kan inte tro att Makitan skulle ha övertalat någon att göra något. Han har inte sett Makitan försöka avstyra någon misshandel.

Han såg Makitan slå fångar vid flera tillfällen. Vid ett tillfälle gick Makitan in i hangaren och förde ut fångar för att städa på kasernområdet. Han såg då att Makitan slog en fånge ett par gånger. Han tror att Makitan sade till fången att rensa gräs snabbare, men fången gjorde inte det och då sparkade Makitan till honom. Han tror att sparken träffade någonstans vid höften eller ryggen.

Vid ett annat tillfälle berättade Makitan att en av hans släktingar i hembyn hade dödats av serber. Han blev då verkligen som galen och slog och sparkade de tre eller fyra manliga fångar som befann sig till hands ute på kasernområdet. Fångarna jämrade sig, men fick inte några svårare skador, kanske några blåmärken. Han tror att den som kallades krypskytten blev misshandlad av Makitan vid tillfället när han blev alldeles vild. Makitan begav sig inte till kvinnornas hangar då, för kvinnorna befann sig inte i hangaren utan var i byggnaden.

Han antar att Makitan slog fångar vid fler tillfällen, kanske oftare. Själv såg han en tre-fyra tillfällen. Han kan inte direkt berätta om fler tillfällen. De tillfällen han har berättat om är han hundra procent säker på. Han såg inte om Makitan använde sig av något tillhugge vid misshandel. Makitan använde oftast händerna och fötterna.

Det är riktigt att han uppgett i polisförhör, att Ahmet Makitan misshandlade fångarna regelbundet och gjorde detta så fort han kom åt. Han anser att det var en form av misshandel eller trakasserier även när han förde ut fångar från hangaren och när han tvingade dem att sjunga sånger. Det stämmer vidare som han tidigare har uppgett, att Makitan var ”nästan som besatt av att slå fångarna”. Han tyckte det var underligt.

När de förde ut fångarna var det oftast Ahmet Makitan som bestämde vilka som skulle föras ut. De reste på sig från sina liggplatser och ställde upp sig på led. Makitan valde ut dem och sade du, du och du ska med. De skulle gå ut för att rengöra och städa området. Han är ganska säker på att Makitan tvingade fångar att sjunga sånger som ”Nu är en gryning, nu är en ny dag”. Det var Ustaša-sånger. Det

skedde ganska ofta, kanske varannan dag i samband med att de arbetade, repade gräs eller ställdes upp på led. De som fördes ut gick ogärna med.

Han vet inte om det förekom något vid fönstren till hangaren på natten. Han såg ingen bli misshandlad inne i administrationsbyggnaden. Han såg inte någon slå en fånge genom ett madrasskydd upp mot väggen. Han känner inte till att någon skulle ha arbetat i avloppsschakt.

Han såg bandage på fångar, men såg inte vad som var under. Han vet inte om någon har blivit bränd med cigaretter. Han kan inte hävda med hundra procent säkerhet att fångar har blivit misshandlade vid fler tillfällen än de han har berättat om. Han hörde i lägret talas om att fångar har tvingats äta gräs, men han såg det inte själv.

Han känner till en fånge som dog i lägret på grund av misshandel. Han minns inte namnet på fången. Vinko Primorac höll vakt vid hangaren och han själv befann sig vid grind nummer två. Det var natt och mörkt och tyst ute när han hörde Vinko skrika. Vinko var ganska högljudd och han hörde honom skrika ”han svär över min Ustaša-mor den jäveln, hit med nyckeln”. Vinko sprang in i utrymmet vid den yttre grinden kanske tvåhundra meter från hangaren, där han, Zoran, befann sig. Vinko bad att få nyckeln och gick för att hämta den. Sedan hördes det att någon jämrade sig där i hangaren, det var skrik och rop på hjälp, det var ett tumult. Han gick då själv dit från grinden och såg fången som de hade misshandlat ligga på marken, på betongen utanför dörren till hangaren. Två eller tre andra fångar tog tag i fången för att bära in honom i hangaren. Fången levde då fortfarande för han jämrade sig. Han såg inte vilka av de närvarande som deltog i misshandeln. Ljusförhållandena var sådana att man kunde se vad som hände. Det fanns belysning, en strålkastare där bredvid hangarerna. Det fanns ingen belysning inne i hangarerna. När han kom till hangaren så var Vinko där och Buljubasić, Ahmet Makitan och Marina där. Han tror att Makitan var i tjänst vid tillfället. När han sett fången bäras in återvände han till sin vaktpost. Han tittade inte in i hangaren, det var mörkt där. När han såg att Martinović och Buljubasić befann sig där så drog han sig tillbaka för att dessa inte skulle kritisera honom för att han lämnat sin vaktpost. Han såg Martinović, Makitan och Vinko som hämtat nyckeln. Han såg ingen misshandel på platsen för fången låg redan på marken och bars sedan in. Han tror att det var Vinko som varit hårdast, för det var över dennes Ustaša-mor som fången hade svurit. Han stod cirka 10 meter därifrån och såg Buljubasić och Makitan när fången bars in. Han gick då tillbaka till grinden. Det fanns fler vakter där, alla kom ju dit när de hörde skriken och bråket.

Han uppskattar att de var 7-8 vakter, varav han kände igen de han har nämnt. När han såg Makitan var denne 5-6 meter ifrån honom och han såg Makitans ansikte. Han hörde inte Makitans röst. Vinko höll en spade i sin hand, han är säker på att det var en spade. Ljusförhållandena var så pass bra att man kunde se sådana detaljer. Makitan gjorde ingenting. På morgonen fick han höra att fången hade avlidit.

Han har inte hört talas om att kvinnor blivit våldtagna, eller att sexuella övergrepp förekommit under den tid som han var i lägret.

När det gäller skyttegravar berättade Martinović och Buljubasić vid ett tillfälle för dem att HVO tänkte anfalla kasernen och de därför måste gräva skyttegravar. Fångarna grävde skyttegravarna. Själv befann han sig vid grinden. Framför grinden grävde fångar skyttegravar på fem meters avstånd från varandra. Två vakter var med. De grävde runt hela kasernområdet. Vakterna befann sig alla, utom de som var vid fronten, på kasernområdet eftersom de trodde de skulle bli anfallna. Han själv var i lägret och även Ahmet Makitan. Han tror att Dugi och Deva också var i lägret, alla var där.

Det fanns alkohol i lägret. Vakterna drack när det fanns och inte när det inte fanns. Man drack när som helst. Det var okej att vara berusad och arbeta. Han känner inte till något om droger, antagligen fanns det några som rökte gräs.

Han vet inte hur de fick reda på att Blaž Kraljević hade dött eller var han befann sig då, men nyheten spred sig snabbt. Efter nyheten åkte de genast från Dretelj till Ljubuški för att försvara HOS-staben där, för det hade brutit ut några incidenter med HVO. Det var HVO som hade dödat Blaž Kraljević. Han såg kistorna efter Blaž och de andra, de var uppställda utanför staben i Ljubuški. Han närvarade vid begravningen. Den ägde rum ca 10-12 dagar efter attentatet för kropparna obducerades först.

Han återvände till lägret i Dretelj vid något tillfälle, men då var HOS i upplösning. Han var kanske kvar i lägret ett par dagar då. Därefter gick han över till HVO i Grabovina. Han minns inte datumet. När de hade gått över från HOS till HVO så var de HOS-HVO, sedan tog HOS bort från beteckningen. Han hade samma uniform under HOS-HVO-tiden. Han var då lite överallt och tjänstgjorde, i Stolac, i Dubrovnik, i Ivanica. HVO:s polis övertog fångarna och sedan vistades de i Grabovina. Han var inte själv i lägret när fångarna lämnade det.

Han har i polisförhör sagt att han var i Dretelj i tre månader. Då tyckte han att det lät länge. Först när han tänkte efter när mordet på Blaž Kraljević ägt rum förstod han under vilken tidsperiod han hade varit där. Han fick reda på att den stora operationen hade ägt rum, den som sträckte sig från Čapljina till Mostar. Den ägde rum den 15 juni 1992. Den firades ordentligt för att serberna hade trängts bort från floden. Han kom till lägret cirka 20 dagar, kanske en månad efter det. Närt när han kom till lägret så var Stolac redan befriat. Han vet inte när det skedde, men fronten hade intagits.

Han har aldrig berättat för befälen i lägret om hur fångarna behandlades. Alla kunde ju se det själva. Han sade dock till Sime Martinović att fångarna borde skyddas lite. Han insåg att det inte var någon mening att tala med dem om det överhuvudtaget. Vid ett tillfälle kallade Ahmet Makitan honom för förrädare för att han talat om detta med Martinović.

Han mindes inte att han träffat Ahmet Maks efter att han lämnade Dretelj. År 1993 utbröt ett krig mellan muslimer och kroater och antagligen gick var och en åt sitt håll. Den händelse med pansarskott som Makitan har berättat om hade han totalt förträngt. Det var i Kakanj, han minns inte hur lång tid efter tiden i Dretelj. På en frisörsalong i Kakanj hängde det bilder på Tito och de tog bilderna och slängde bort dem tillsammans med en Tito-byst. Då kom Bosnien-Hercegovinas armé eller militärpolis. Han själv hade en handgranat i handen, inget pansarskott så vitt han minns. Han osäkrade handgranaten och sade till militärerna att om de rörde honom så skulle han döda alla inklusive sig själv. Då kom personer från HOS och sade att de skulle lugna sig och överlämna sig. De satt i häkte flera dagar, även Makitan. Han minns inte att de skulle ha blivit osams då eller att han skulle ha sagt något nedsättande till Makitan. Han är inte arg på Makitan. De var lika skyldiga allihop till att ha tagit ner de där bilderna och kastat Tito-bysten.

8. Jasminko Makitan

År 1992 var han 17 år gammal. Under april månad det året bodde hela familjen, hans far och mor, syster och brodern Ahmet, i byn Ljubljénica. Före kriget hade Ahmet arbetat på en kartongfabrik och sedan som servitör på ett café. Kriget bröt först ut i Sarajevo. I deras trakter sträckte sig den första stridslinjen från Čapljina till Ljubljénica. Hela den delen var under četnikernas kontroll. I början av april kom

četnikerna och erövrade byarna för byborna hade inga vapen. I Ljubljénica fanns cirka 30 familjer. De kroatiska familjerna och hälften av de muslimska kvinnorna och barnen gav sig iväg i panik den 6 april när četnikerna var i grannbyn. Hans mor, far och syster var med i den gruppen. Alla bosniaker, män, stannade kvar. Han och Ahmet, som hade en nära relation, stannade också kvar. De vaktade huset och väntade på att bli slaktade. De satt inomhus och höll sig gömda. De kunde inte gå ut någonstans. Varken de eller någon annan vågade gå mer än 10 meter från sin husdörr under hela den perioden. Gick man längre från huset kunde man bli dödad. Plundringar skedde varje dag. Četnikerna dödade och trakasserade folk. Serberna hade ockuperat byn och fanns överallt runtomkring den. Han och Ahmet var tillsammans hela tiden och sov i samma rum på nätterna.

De stannade i Ljubljénica till den 13 juni 1992. Han skulle inte kunna glömma vilket datum det var för det var en händelse man inte glömmér. Då kom en granne, som heter Vaso Šotra och var soldat i den serbiska armén, och sade att linjen i Čapljina var förlorad och att alla måste lämna byn. Grannen sade att alla skulle samlas mitt i byn och han skulle se till att en passage blev fri så att de skulle kunna ge sig iväg. Sedan fick de besked att četnikerna kommit och att det inte gick att ta den tänkta vägen. De flydde då genom en svårframkomlig dalgång och över berget i riktning mot Stolac. De var ungefär 30 personer, bland dem små barn, i gruppen. De kom till sitt hus i Stolac samma kväll, innan det blev mörkt. Četnikerna hade då lämnat de områdena men utsatte ändå Stolac för granateld.

Vid den tiden hade Bosnien ingen armé. Kroaterna hade sin armé och serberna hade sin. Bosniakerna anmälde sig till totalförsvaret, TO, för att få intyg att man hade haft tjänstetid där och militär status. Man blev då berättigad till tjänstepension för den tiden. TO var egentligen igen militär enhet, det var enbart fiktivt. TO hade inga vapen och deltog inte i några strider. TO upphörde den 30 juni 1992. Liksom alla vapenföra män, som inte tillhörde någon annan styrka, var Ahmet inskriven i TO från april till den 30 juni. Man blev alltid inskriven från april även om man anmälde sig först i juni.

Ahmet och han stannade i sitt hus i Stolac ungefär en månad. Självklart är han helt säker på att Ahmet var hemma under hela den tiden. En resa i en sådan situation hade inte varit möjligt. Deras faster, som fördrivits från byn Dabrica och bodde granne med dem i Stolac, kom ibland med lite mat till dem. När han nu upplyses om att Ahmet Makitan själv sagt att han under den här tiden lämnat Stolac och besökt

Dubrave, fem kilometer bort, vid ett par tillfällen, kan det vara så att han låg och sov och inte var medveten om att Ahmet var borta någon timme.

Den 13 juli tågade HVO och HOS in i staden. Man kunde inte undgå att se deras intåg. Dessförinnan hade det bara varit civila personer i Stolac. Han kan säga exakt vilken dag det var för då anslöt sig vissa bosniaker till HOS och andra anslöt sig till HVO. Liksom alla andra diskuterade han och Ahmet om att ansluta sig någonstans. Han personligen tyckte HOS var bättre för de förespråkade en odelad stat. Många bosniaker gick med i HOS. Han är helt säker på att Ahmet anslöt sig till HOS den 15 eller 16 juli. Han vet datumet för när det skedde ett anfall mot Stolac av serberna den 15 augusti, kommenterade folk det med att det var exakt en månad sedan de gått med i HOS och att HOS bara varit i Stolac en månad. Man kunde anmäla sig till HOS i Stolac och sedan skickades man till Čapljina för att få sin placering. Före den 15 juli kunde man inte ta sig till Čapljina för området kontrollerades av serberna. HOS fanns överallt där serberna inte kontrollerade området. Det var en reguljär armé som erkänts av landets president.

Eftersom han själv var minderårig kunde han inte ta värvning. I samband med att Ahmet gick med i HOS åkte han själv till släktingar i Dubrave-området och blev kvar hos dem tills han själv gick in i armén. Hans kunskap om Ahmet efter det att han kom till släktingarna grundar sig på vad Ahmet berättade. Ahmet åkte till Čapljina och HOS. Ahmet kom ofta och hälsade på honom hos släktingarna. Det var 8-9 km mellan Stolac och Dubrave.

Dretelj var en bas för det militära och inte bara ett läger. Eftersom Ahmet var i HOS, var han antingen i Dretelj eller på fältet. Under tiden mitten av juli till mitten av augusti kom Ahmet ofta till släktingarna för att träffa honom. Ahmet åkte också ofta hem till Stolac. Mestadels var Ahmet vid fronten och mindre tid i lägret. Ahmet berättade ingenting ovanligt eller konstigt från lägret. Om man är soldat är man vid fronten i sju dagar och vilar sedan upp sig ett par dagar. Ahmet berättade att han varit i olika krigsområden, i Bosanski Brod, Hodovo, Neum och berget Veliš. Han vet dock inte i vilken ordning Ahmet var vid de olika fronterna.

Den tid som Ahmet arbetade som servitör måste ha varit innan han själv gick med i armén den 15 november 1992 och även efter det.

Om denna rättegång har man kunnat läsa i serbiska tidningar och man berättar om den i varje TV-kanal. Han har också pratat med de serbiska grannarna i Stolac om rättegången. Däremot har han inte talat med någon som har vittnat här. Han har pratat med en man vid namn Dizdar ett par gånger men han visste då inte att denne skulle vittna. Dizdar visste när flykten från Ljubljénica ägde rum.

9. Sead Kurtić

Han är bosniak och 45 år gammal. Under tiden april – september 1992 tillhörde han först den s.k. Patriotiska ligan och sedermera Territorialförsvaret, TO. Därefter anslöt han sig till HOS, han hade inget annat alternativ. Man var tvungen att ansluta sig till någon armé. Om man inte gjorde det skulle man sättas i fängelse. Han kan inte erinra sig exakt datum han gick med i HOS, men det var i mitten av 1992. Han uppskattar att det var ungefär en månad innan Blaž Kraljević dödades. Så småningom blev han medlem i HVO.

Han minns att kriget bröt ut i Čapljina i samband med Bajram-helgen, som inföll i början av april. De firade Bajram på ett café, sjöng och drack, när man plötsligt började skjuta från Tasovčići på andra sidan Neretvafloden.

Han minns två stora militäroperationer. Först en serbisk operation när de bombades av serbiska flygplan och helikoptrar. En månad därefter genomfördes den stora operationen mot Tasovčići av TO och HVO. Han minns när frontlinjen flyttades österut mot Stolac. Då befann han sig i Čapljina och var med i TO. Han kan inte erinra sig hur lång tid efter som han anslöt sig till HOS.

Under tiden i HOS var hans bas kasernen i Dretelj. Hans närmaste befäl hette Ivan Petrusić. Sime Martinović var en av de personer som hade något att säga till om i lägret, men denne gav inte order till honom personligen. Han själv hade ingen befälsställning utan var förrådsansvarig. Petrusić gav honom nycklarna till förrådet. Han ansvarade för det militära materiel som förvarades där samt burkar, konserver och sådant som kördes dit. Han packade sakerna, låste upp och låste förrådet när det behövdes.

Han tillbringade mycket kort tid i Dretelj, han såg till att vara där så lite som möjligt. Han skulle vara där när det kom leveranser men det var inte ofta, kanske 3-4 gånger totalt under hans tid i HOS. Han föredrog att vara på stan när det inte

förekom några aktiviteter i lägret. Han sov ibland över i Dretej men oftast sov han i sin bostad i Čapljina. I Dretelj kunde man komma och gå som man ville utan att be om lov. Det var mot order, men de som hade något att säga till om kom sällan till lägret, de var i huvudsak i Ljubuški. Soldaterna bestraffades inte för de var fortfarande iklädda sina svarta uniformer. Alla kunde inte lämna lägret samtidigt, men var och en enskilt. Om han hade ordervägrat hade han självklart blivit fängslad.

Det fanns fångar i Dretelj. Det var män och kvinnor av serbisk etnicitet. Han vet inte varför de var fångar där men han tror att det var för att de var serber. Han grep inte någon själv och frågade heller inte någon om skälet till att de hölls fångna. Ett fåtal av fångarna var militärer medan de övriga var civila. Det fanns personer som hade bandage om armen eller benet och någon hade bandage runt huvudet. Det handlade inte om skador som hade orsakats av något eldvapen. Han såg inte själv någon fånge bli misshandlad. Han känner inte till något om misshandel mot fångar, men han hörde talas om det, det gick ryktesvägen från mun till mun, inom lägerområdet. Han känner till att en fånge dog i lägret. Enligt den information han fick hade den fången dött i sviterna av kallbrand. Han känner inte till om någon fånge har blivit ihjälslagen i lägret. Han hade inget att göra med fångarna. Hans förråd låg ca 50 meter från där fångarna befann sig i en exakt likadan byggnad som hans förråd. Fångarna kontrollerades av vakter. Han såg att de även var ute på lägerområdet och städade och ryckte gräs.

Det fanns personer i Dretelj som brukade alkohol och marijuana. Man kunde se på dem att de var påverkade i lägret. Han själv har aldrig använt droger och han brukar heller inte alkohol.

Han hade inte så mycket kontakt med de övriga HOS-soldaterna. Han hade en kamrat han umgicks med. Den tid han tillbringade i lägret sökte han fullgöra sina uppgifter. Han hade känt Ahmet Makitan redan flera år före kriget. Makitan var i Dretelj när han själv började, men han vet inte hur länge denne hade varit i lägret då. Makitan var inte vakt utan han var vanlig soldat.

Han tillbringade tid vid fronten. Så vitt han minns var han först i Hodovo, därefter i Neum och slutligen i byn Koraće i Bosanski Brod. Han hade inte varit särskilt lång tid i kasernen innan de åkte till Hodovo. Vid den tiden hade serberna retirerat från Stolac och befann sig på de högre befästningarna. De var i Hodovo i minst sju

dag, två veckor tror han, och han är säker på att Ahmet Makitan var med under hela perioden. De sov i övergivna muslimska hus och var placerade gruppvis. Han och Makitan sov i samma hus men inte i samma rum. Han och Makitan träffades varje dag och deltog i operationer. Ett 30-tal personer var med honom i Hodovo och han kan namnge Zoka från Konjic, Dugi, Makitan, Marina, Vlado Grizelj, Sule och Zeko. Grizelj var inte befäl där.

Han minns ett tillfälle när Ahmet Makitan, Zoka, Dugi och han själv gick på patrull och kom till byn Ljubljénica. De gick mellan olika stridslinjer och var ”så där tokiga”. De hade målat sina ansikten med krigsfärger och var redo att anfälla. De gick före de andra och kom till ett hus. De hade kikare för mörkerseende och de sköt och kastade handgranater mot huset. Han vet inte om någon dödades eller inte eftersom de inte kunde se vem som var inomhus. Han är säker på att Makitan var med. Ingen besvarade skottlossningen från huset som de besköt. Anledningen till att de sköt mot huset var att befria området och komma igenom stridslinjen där de serbiska frontposterarna fanns. Han visste sedan tidigare att Ljubljénica var Makitans hemby. De visste inte om byn var tom på folk. Makitan hade inte berättat något om vad som hänt med befolkningen. Makitan visade inte heller var han bodde. Vid det tillfället sårades inte Makitan. Han minns även tillfället när det sköts granateld från de serbiska ställningarna och en ambulans tillhörande HVO träffades. En HVO-soldat blev sårad i benet vid den tidpunkten. Soldaten förlorade sedan det benet.

Under tiden före mordet på Blaž Kraljević vistades de i Neum en tid, kanske 1-2 två veckor. Han är inte säker på den tidsuppgiften och vet att han i tidigare förhör sagt 2-5 dagar. Han tror att frontavsnitten i Hodovo och Neum ägde rum före mordet på Blaž Kraljević.

De var många som var i Neum. Han kan nämna Ahmet Makitan, Zerina, Marina, Zoka från Konjic, Vlado Grizelj, Surkić, Goga och Chicago. Det var inget aktivt krig i Neum. De placerades där för att de skulle säkra Neum mot anfall från kriminella och andra personer. De var placerade i ett hus där det fanns flera rum. Makitan, Vlado och han själv bodde i samma hus. Han kan inte påstå med all säkerhet att Makitan var där under alla dagar, men de åkte dit tillsammans och åkte tillbaka tillsammans och träffade varandra där.

Han minns när Blaž Kraljević blev mördad. Han befann sig i kasernen i Dretelj när han fick reda på det. Han kan nu inte riktigt erinra sig om han var i Dretelj eller Neum, som Ahmet Makitan uppgivit. Bilen som Kraljevićs hade dödats i fördes till Dretelj. Han såg blod och hjärnsubstans i bilen. Han vet inte när Kraljevićs begravning ägde rum för han var inte med. Han hade inga uppgifter i lägret efter det att han sett den förstörda bilen. Kort därpå, efter kanske 15-20 dagar, åkte han till fronten vid Bosanski Brod. Ahmet Makitan var också med i Bosanski Brod. De var där i cirka 20 dagar. Deras uppgift var i att återerövra de stridslinjer som andra hade lämnat. De hade fridagar där, men Makitan kunde inte åka hem och arbeta på caféet under tiden där eftersom Bosanski Brod låg trettio mil från Čapljina. När de kom tillbaka till Dretelj fanns det inga fångar där längre. De hade förflyttats och lägret hade stängt. Om fångarna hade omplacerats, utväxlats eller så vet han inte.

Före kriget arbetade Ahmet Makitan som servitör på café Bel Ami i Čapljina. De hade täta kontakter då och han såg Makitan på caféet nästan varje kväll. Café Bel Ami hade öppet under den tid det var oroligt i Čapljina. Han minns inte att det skulle ha stängt. Ett tag minns han att Makitan var i uniform när han arbetade, en kamouflageuniform. Det var före och fram till Bajram-helgen som han såg Makitan i uniform på caféet. Han tror att uniformen var Bosnien-Hercegovinas armé eller TO. Han tror att han såg BiH:s statsvapen på hans axel. Det kan inte ha varit en HOS-uniform för HOS hade inga kamouflageuniformer. Samtliga HOS-soldater hade svarta uniformer. Vissa bytte till kamouflageuniformer, men den officiella uniformen var den svarta. Hans minnesbild är att café Bel Ami var öppet under kriget. Verksamheten i Bel Ami upphörde när caféet sprängdes i luften år 1993.

Den senaste kontakten han hade med Ahmet Makitan var efter Bosanski Brod år 1992. De har inte haft någon kontakt efter det. Han har själv bott i Amerika. Det är dock riktigt att han i augusti 2010 kontaktades av en kvinnlig polis som sedan lämnade över luren till Makitan. Allt Makitan då sade var ”hjälp mig, ser du vad som har hänt med mig”, sedan bröts telefonkontakten.

På frågan om han ville vittna minns han att han svarade att han var beredd att ställa upp som försvarets vittne, men inte som åklagarens. Han har inget att säga mot Makitan eftersom denne inte har gjort de sakerna. Han tror att han kan hjälpa Makitan med vissa datum, när det gäller Hodovo, Neum och Bosanski Brod.

Han har själv varit fånge i Dretelj år 1993. Han tillbringade 120 dagar i lägret år 1993 där han misshandlades och torterades svårt. Han har därför svårt att minnas allt idag.

10. Vlado Grizelj

Han anslöt sig till HOS i slutet av år 1991 när kriget började och blev kvar där till mitten av augusti 1992 när Blaž Kraljević hade dödats. Han hade ingen militär grad eftersom han var för ung för det. Fram till sitt giftermål den 10 maj 1992 ingick han i Blaž Kraljević livvaktstyrka. Efter den dagen var han mest hemma under en och en halv månad och anmälde sig bara till staben i Ljubuški då och då. Han tror att det var i juli månad som han återgick i tjänst för det var varmt ute då.

Han arbetade med småsaker i högkvarteret under 10-15 dagar innan han och en grupp soldater beordrades att bege sig till fronten i Hodovo. Från staben åkte de då till Dretelj, där de stannade till natten och hämtade 5-6 soldater som följde med dem till fronten. Han minns inte vilka soldaterna var som följde med till Hodovo, inte heller om Ahmet Makitan och Sead Kurtić var med. De stannade i Hodovo cirka 10 dagar. På nätterna sov de vid ställningarna vid främsta frontlinjen. Under den tiden inträffade en händelse där en ambulansbil blev förstörd. Den hade kört fast bakom deras ställningar. På natten anföll fienden och i gryningen var bilen förstörd. Han minns inte om någon blev skadad vid det tillfället. Manskapet i Hodovo var detsamma hela perioden, ingen byttes ut.

Efter Hodovo for han och de andra soldaterna hem. De fick permission 10-15 dagar för att vila upp sig. Sedan åkte han till Neum tillsammans med 5-6 andra soldater från Ljubuški för att förbereda ny terräng längre söderut. Det var också 5-6 soldater från Dretelj som följde med till Neum. Han minns inte om han åkte direkt dit eller om han hämtade soldater i Dretelj först, men han kommer ihåg att han åkte i sin egen bil, en blå BMW. Han vet inte vilken tid på dygnet de åkte. Han minns inte vilka soldaterna från Dretelj var och inte heller om det var samma soldater som varit med i Hodovo. I Neum bodde de i en två- eller trevåningsvilla. De var det inga strider där. I Neum fick de efter 5-6 dagar besked om mordet på Blaž Kraljević. Han minns inte vem som lämnade beskedet. De trodde först inte att det var sant. De greps av panik och lämnade genast Neum för att återvända hem. Några av soldaterna åkte med i hans bil. Dem satte han av i Dretelj innan han själv åkte hem.

Under ett par dagar därefter pågick förhandlingar och minnesstunder för de omkomna. Han var med på Blaž Kraljevićs begravning som bör ha ägt rum två eller tre dagar efter attentatet, eller kanske något mer eftersom kroppen obducerades först. När sedan en order kom att de skulle åka till fronten igen, ville han inte åka eftersom hans hustru var gravid och snart skulle föda. Han lämnade då HOS. När soldaterna åkte till fronten kunde de välja om de ville ha kamouflageuniform eller svart uniform. Kanske hälften hade den svarta uniformen och resten den andra. Det var lite blandat och brokigt så där i början av kriget. Han minns inte vilken uniform han själv bar, han brukade ha med sig båda.

De soldater han kommer ihåg är Joso Vusic, som var med honom både i Hodovo och Neum, och en Edo, som i vart fall var med i Hodovo. Han minns också Ivan Petrovic, som var från Ljubuški. Han minns inte någon Sead Kurtić och Edib Buljubasić känner han inte. Namnet Ahmet Makitan säger honom ingenting. Däremot har han för sig att det fanns en soldat som lystrade till smeknamnet Maks. Han känner inte igen Makitan vid dagens huvudförhandling. Vid ett tillfälle under senare år ringde Maks upp honom och pratade om några händelser som det hade skrivits om i några böcker. Han talade om för Maks att han inte mindes detta.

Han har besökt Dretelj vid två tillfällen. Den ena gången var han där tillsammans med Blaž Kraljević som dennes livvakt, den andra gången när han skulle hämta upp soldater för att bege sig till Hodovo. De väntade då in natten innan de gav sig iväg till Hodovo. Han har inget minne av när fotot på honom tillsammans med en grupp HOS-soldater i Dretelj är taget. Vid den tiden hade han brunt, lite krulligt hår i axellängd.

11. Ramzo Kurtović

Han blev medlem i HOS den 4 april 1992, inom militärpolisen där. Han tjänstgjorde i Dretelj från den 6 eller 7 april och fram till september månad när konflikten mellan HVO och HOS bröt ut. Han bodde i en lägenhet i sin tidigare arbetsgivares, firma Energo Invest, lokaler och åkte till Dretelj varje morgon när han var vakthavande.

Alla serber som inte lyckats ge sig av greps och fördes till Dretelj redan i början av kriget. Hans arbetsuppgift var att hämta serber från deras hem till lägret samt att vakta lägerfångarna. Alla lägerfångar utom en, överste Obradović, var civilpersoner

som inte varit beväpnade. De var serber som stannat kvar i sina hem och det var intellektuella som läkare och professorer som greps i första hand. Han ville inte utföra hämtningar för han ville inte gripa folk som han kände och som var hans grannar. Av det skälet blev han satt i fängelse fyra gånger, varje gång i 10 dagar. Hade han deserterat hade han antagligen dödats när de hittat honom. Det hade även kunnat få konsekvenser för hans anhöriga. Några domstolsförfaranden eller liknande förekom inte.

Han hade jouten den natten när Božo (26A) döddes. Han skulle registrera vem som kom och gick från lägret. Det var aldrig mindre än 100 soldater som övernattade i Dretelj. Han minns Božo mycket väl. Det var Edib Buljubasić som dödade Božo. Buljubasić sitter nu av ett 40-årigt fängelsestraff. Straffet har han inte fått för sådant som han gjorde under sin tid i HOS utan för att han dödat sin far och mor. Buljubasić erkände mordet på Božo offentligt i TV men sade att han hade blivit beordrad till det och hotad med att själv bli dödad om han inte gjorde det. Den kvällen befann han sig i kasernen från kl. 19. Det var inget bråk utan det gick ut en order att Božo skulle dödas för att han var serb. Ivan Petrusić var chef för militärpolisen och det var han som gav ordern. Vem som i sin tur gett Petrusić ordern vet han inte. Božo fördes ut ur hangaren och ut på asfaltvägen mellan manshangaren och kvinnohangaren. Där blev Božo slagen med järnrör hela natten. Han såg att alla, även befälen, hade samlats där och han gick dit för att se vad som hände. Då höll de på och slog Božo. Det var mörkt men han kan säga med säkerhet att det var Edib Buljubasić som slog. Det var kanske ett 20-tal soldater där och alla slog, det skulle vara svårt att säga vem som inte slog. Han såg att Zoka och Glogovac var där liksom Ivica Primorac, Ivan Petrusić, Sime Martinović och Hektor Ćosić. Han var där cirka 20 minuter men orkade inte se misshandeln så han gick tillbaka till stabsbyggnaden. Vid 4-tiden på morgonen var Božo död. När han fick höra att Božo hade dött, gick han till hangaren och tittade på honom. Man lastade kroppen på en släpvagn och körde iväg den, förmodligen till en massgrav så som man brukade.

Det var ingen särskild dag som Božo döddes utan en dag, vilken som helst. Folk misshandlades på samma sätt hela tiden.

Han känner Ahmet Makitan sedan många år före kriget. Alla som kände Makitan kallade honom för Maki. Makitan tillhörde inte militärpolisen utan var vanlig soldat i infanteriet. Han såg Makitan första gången i Dretelj utanför kasernen i maj 1992,

kanske var det i mitten av maj. Någon gång runt den tiden var det. Den 6 juni flyttades fronten till vänstra stranden av Neretva och det hade inte varit möjligt för Makitan att ta sig från Stolac då eftersom serberna hade kontroll över staden. Det kunde ha varit i maj eller mitten av maj som fronten flyttades men han såg Makitan i Dretelj då. Det var mycket folk som tog sig till den högra sidan av Neretva, till Čapljina, men man kunde inte ta sig från Stolac till Čapljina. Kanske har han därför lämnat fel tidsangivelse.

Det är möjligt att Makitan var där när Božidar (26A) dödades men han tror det inte för han såg honom inte. Det fanns inte någon chans att Makitan var där, för Makitan var inte i kasernen den dagen. Infanteriet var vid fronten i Zaton då och han tror inte att Makitan kunde slippa fronten. Han är till 99 procent säker på att Makitan var vid fronten i Zaton vid Dubrovnik vid tillfället. Han menar inte Neum, som ligger mycket närmare.

Ahmet Makitan var kort tid i Dretelj för han var ofta vid fronten. Han själv var också ofta vid fronten. Han brukade vara i Zaton vid Dubrovnikfronten och blev också sårad två gånger. Han brukade vara borta 10-15 dagar beroende på hur lång tid en operation tog. Ibland var han på resande fot vid kontrollpunkterna och lite var det behövdes under tiden april till september. I Dretelj var han kanske högst en och en halv månad sammantaget.

Han såg Ahmet Makitan mest utanför staben, kanske 10-15 gånger, när Makitan var ledig. Makitan utförde inget arbete i lägret utan han bara satt där. Makitans arbete var utanför lägret men han kunde komma när han ville och ta ut någon serb som han hade något otalt med. Men det var andra som vaktade fångarna. Han såg aldrig att Makitan tog ut någon fånge och inte att Makitan gjorde något mot någon men Makitan hade den möjligheten.

Fångarna i hangaren brukade föras ut gruppvis för att beta gräs och göra andra hemska saker. De fick t.ex. ta av sig på fötterna och gå barfota på den heta asfalten. Man kunde göra vad man ville med fångarna och välja om man inte ville göra något alls mot dem eller om man ville bete sig på värsta sätt. Man kunde ta ut en fånge och slå honom gul och blå utan att någon ifrågasatte det. Han var vittne till hur fången Jelena M blev utsatt för den största förnedring och våldtagen i sin mans åsyn. En annan kvinna bands fast vid trappan och våldtogs av olika personer hela natten. På morgonen dödades hon. Olga (1A), som var läkare, blev våldtagen ett

flertal gånger. Han såg det inte själv men förövarna har själva skrutit om det inför honom medan de fortfarande var kvar i Dretelj. Man kunde ibland själv bli straffad, som han hade blivit, men man kunde alltid välja att inte göra något som man inte ville.

12. Ibro Rizvanović

I april 1992 omringades byn Ljubljénica av serbiska styrkor. Det var nog den 7-8 april. Då slog serberna sig fram ända till Stolac och upprättade en stridslinje. Serbiska styrkor gick in i Mostar den 4 april. De serbiska styrkorna spred sig över hela Neretvadalen ända fram till Čapljina. Ett anfall mot Neretva ägde rum den 12 eller 13 juni. Mellan den 7-8 april och den 13 juni befann sig Ahmet Makitan i Ljubljénica. Makitans hus låg cirka 800 m eller en kilometer från hans eget hus. För sin egen säkerhet kunde de inte ta sig alltför långt från sina hus, men han såg Ahmet Makitan ungefär varannan, var tredje dag. Det var aldrig mer än 5-6 dagar mellan tillfällena de sågs. I områdena som ligger mellan hans och Makitans hus spanade de efter de serbiska styrkorna, men de gjorde inget särskilt arbete på de områdena. De kunde inte röra sig särskilt fritt och de kunde inte ta sig någonstans för serberna hade satt upp kontrollpunkter och det var många serbiska soldater runt omkring.

Det var enligt hans uppfattning helt omöjligt för Ahmet Makitan att lämna byn under den tiden. De kunde endast röra sig runt huset och ta hand om boskap i utkanten av byn. Han är 100 procent säker på att Makitan inte lämnade byn under den perioden. Hade Makitan försökt ta sig från byn så hade han blivit gripen på en gång. Han hyser inte minsta tvivel om att han inte lämnade byn. Han själv blev varnad av serbiska soldater att han skulle gripas om han gick längre när han vallade boskap. Han kände inte till den uppgiften som han nu får höra, att Makitan själv berättat att han lämnat byn en kort tid under den perioden

Han minns den 13 juni 1992 mycket väl. De var tvungna att fly från Ljubljénica, undan de serbiska styrkor som var på väg in i byn. En grupp, med bland andra Ahmet Makitans mor, far och syster, hade redan lämnat byn i april. De som var kvar blev varnade av en serbisk granne, som var soldat, som sade att de var tvungna att fly för att inte blir slaktade. Vår grupp bestod, såvitt han minns, av en 30-32 personer. Ahmet Makitan och hans yngre bror var med i gruppen. Deras mor, far och syster hade lämnat byn redan i april. På något sätt lyckades de ta sig över bergen och fram till Stolac den dagen. Det gick inte att komma fram med något

transportmedel. De hade tur, för de besköts inte på vägen, trots att hela terrängen var fylld av serbiska styrkor. Han och hustrun och deras barn på sex månader inkvarterades hos hans syster i Gorica, ett bostadsområde vid infarten till Stolac.

Han vet att det var den 13 juni som flykten ägde rum för det kommer varje bybo ihåg, även de som var bara sju-åtta år vid tillfället. Deras hus stacks i brand, de var tvungna att lämna allt och fly. De pratade om det här i årtal efter kriget. Han har berättat om det för sina barn som nu är 18-19 år gamla. För dem har han berättat om flykten och visat dem vilken väg de tog, men det var inte viktigt att nämna exakt vilket datum det var. När han förhördes första gången så visste han inte vad det handlade om och sade då att det var den 12, 13 eller 14 juni, i mitten av juni. Men han var även då 99 procent säker på att det var den 13 juni. Efter att ha pratat med sin hustru och sina föräldrar är han säker på att det var den 13 juni. Det är i vart fall uteslutet att det skulle ha varit i maj månad. Vid polisförhören sade han också att Ahmet Makitans mor var med vid flykten. Han kunde då inte minnas alla detaljer på en gång och trodde inte det var särskilt viktigt. Från det han hördes i juni 2010 till i dag har han endast talat med sina egna föräldrar om flykten. Det var hans mor som kom ihåg det här med att Makitans mor inte var med vid flykten. Han är nu inte säker på om Makitans far var där då eller om han var i Tyskland eftersom denne arbetade i Tyskland och åkte fram och tillbaka.

När de anlände till Stolac fanns där inga serbiska styrkor. Efter några dagar kom HVO och besköt serberna i bergen. Han vet inte om det då fanns styrkor med andra emblem där också. Dessförinnan, när serberna dragit sig tillbaka och innan de kroatiska styrkorna kom, var Stolac ett ingenmansland under en kort tid.

Hans systers hus i Gorica, Stolac låg kanske 300-400 meter från Ahmet Makitans hus där. De umgicks rätt sällan. Ahmet var ogift medan han själv hade fru och små barn och höll på att ordna för familjen. De sågs kanske två-tre gånger under tiden från det de kom till Stolac och fram till den 15 juli när han själv lyckade ta sig till Mostar och ta värvning i Bosnien-Hercegovinas armé. Sista gången han såg Ahmet Makitan i Gorica var i mitten av juli, kanske 13-15 juli. Efter det såg han honom inte mer.

Han bor nu i Mostar i området Luka, där han övertagit sin fars hus.

Ahmet Makitans bror heter Jasminko Makitan. Senaste tillfället han såg denne var för kanske en månad sedan. Han passerade förbi deras hus. Sedan hörde han av sin egen mor att Jasmin kallats till Sverige. Det här med Ahmet Makitan läste han om i tidningarna. Han kände inte till något om det som stod där eller vad som hade hänt i Čapljina efter juli månad 1992. Han och Jasmin talade inte kring vilken tid åtalet omfattade. De pratade lite allmänt om vad som hade hänt i april, maj och juni i Ljubljena och även vad som hände sedan i Gorica. Han har frågat Jasmin om när Ahmet tog värvning i HOS, men Jasmin visste inte riktigt när det var. Det var först i augusti 1992 som han hört av personer i Mostar som varit på besök åt Čapljina-hållet att Ahmet hade tagit värvning i HOS.

13. Vuk Avdo

När kriget bröt ut och serberna började omringa Stolac i början av april 1992 bodde han i stadsdelen Gorica i utkanten av Stolac.

Han känner Ahmet Makitan och känner också igen honom nu i rättssalen. De har gått i samma skola och umgicks under skoltiden. Makitan bodde granne med honom i Gorica. Det var cirka 600 meter mellan deras hus. Ända till dess staden omringades åkte Makitan på helgerna till byn Ljubljena där hans föräldrar bodde. Sedan flydde folk från de omgivande byarna vid olika tidpunkter. Flera höll sig gömda i skogarna.

Alla i byn Ljubljena, inklusive Ahmet Makitan, flydde därifrån i april. Han minns inte exakt datum. Makitan bodde både i Stolac och i Ljubljena. Det kan hända att han var där just då när folk fördrevs. De som stannade kvar blev dödade och husen stacks i brand. Några av de äldre hade flytt tidigare, ner till Dalmatien. Fram till dess att folk fördrevs från byarna kunde man ta sig fram mellan Stolac och byarna.

Han känner inte till om Ahmet Makitan gick med i något militärt förband. Senare fick han höra att Makitan hade blivit sårad. Alla var tvungna att ta värvning någonstans. Själv blev han medlem i HVO. Han minns när HVO kom till Stolac. Det var i juni månad, han vet inte exakt datum. Det gick sedan 10-15 dagar innan folk började ta värvning. Det var också ungefär 10-15 dagar efter att HVO kom till Stolac som de tog hans lastbil. När JNA var där hade han punkterat däcken för att lastbilen skulle få plats i ett garage där han ville ställa den. Sedan stod lastbilen där

en 10 dagar. HVO tog lastbilen i slutet av juni månad och kort därefter anslöt han sig till HVO .

Mellan april och juli träffades han och Ahmet Makitan ett par gånger i veckan. Ibland sågs de på kvällarna för det fanns krypskyttar och man kunde inte röra sig fritt på dagen. De var båda med i TO, som hade bildats. Makitan var inte medlem i något annat militärt förband än TO under den perioden. De första militära förbanden etablerades först i juli månad. Om Makitan hade anslutit sig till något förband före den sjunde månaden, skulle han inte ha sett honom i Stolac då. I början av april kom JNA till Neretva, de kom till infarten till staden Čapljina. Han tror att serberna retirerade från Čapljina någon gång i maj, juni eller juli. Han minns inte riktigt. Det gick inte att ta sig till Čapljina förrän JNA hade dragit sig tillbaka. Då passade de på att ta värvning i olika militära formationer. Det var i juli månad. Fram till dess bodde Makitan i sitt hus. Han vet inte om Makitans föräldrar också bodde där men hans såg Makitans bror där.

Han är säker på att han själv gick med i HVO i juli och att Ahmet Makitan inte var medlem i något annat förband än TO mellan april och juli 1992 Han minns inte att han såg Makitan i uniform tiden innan han själv gick med i HVO. Man kunde inte slippa undan att ta värvning om man var vapenför. Alla var tvungna att ansluta sig någonstans. Om man hade vägrat hade man hamnat i något fängelse eller läger. Under tiden juni – augusti 1992 träffade han Ahmet Makitan två gånger. Han vet inte om det var i slutet av juli eller början av augusti. Det var sommar och mycket varmt. Han var själv i HVO då, men han var ledig och åkte till Čapljina eftersom allt var stängt i Stolac. Kamrater till honom föreslog att de skulle gå till ett café och det var Ahmet Makitan som arbetade där.

14. Ismet Zele

När kriget började i april 1992 bodde han i Gorica inom kommunen Stolac. Han var då inte medlem i någon militär formation. Den 16 juli blev han medlem i HVO, inom dess polis och var medlem i 16 dagar. Han minns att det var den 16 juli för det var krig och vissa datum kommer man ihåg. Han gick inte med frivilligt utan av politiska skäl. Kommunen Stolac fattade ett beslut att hälften av den bosniska och hälften av den kroatiska manliga befolkningen skulle gå med där.

Han känner Ahmet Makitan från skoltiden i Stolac och känner också igen honom i rättssalen. Han vet att Makitan bodde i byn Ljubljénica. I Stolac bodde de 300-500 meter från varandra.

Under Jugoslavientiden arbetade Ahmet Makitan på ett företag och sedan som servitör. Sedan stängde allt i Stolac. Ingen hade någon anställning efter den första april. Han vet inte om Makitan hade arbete efter den dagen.

Han känner till att folk fördrevs från byarna runt Stolac och att Ahmet Makitan flydde från Ljubljénica den 13 juni. Folk fördrevs från samtliga byar fram till den 20 juni. Han minns att det var den 13 juni eftersom han bodde i Gorica och folket som bott där i byarna, kom dit. Det var lätt att komma ihåg när fördrivningen skedde eftersom byarna stacks i brand. Efter flykten bodde Makitan i Gorica.

Under tiden den 13 till 16 juli, när han själv anslöt sig till HVO, träffade han Ahmet Makitan kanske varannan eller var tredje dag, eftersom staden ständigt var utsatt för granateld. De träffades i bostadsområdet, i källaren till det största huset i området där de sökte skydd vid granatanfallen. De satt där tillsammans med massor av folk, kvinnor och barn. Varje större hus hade en källare eller garage där de försökte skydda sig mot granaterna. De gick inte alltid till samma skyddsrum men han minns att Makitan var där, de var ju grannar. På dagtid träffades han och Makitan på ett café i Stolac som då ägdes av en man som hette Obredović. Under den månaden bodde Makitan i sitt hus tillsammans med sin bror Jasminko. Hans far och mor hade begett sig till kusten tillsammans med andra människor.

Under perioden maj och framåt hade serberna kontroll över Solac. De lämnade egentligen aldrig Stolac för de befann sig i de omgivande bergen hela kriget och besköt staden med granater. Det var bara den serbiska befolkningen som lämnade staden. Kroatiska styrkor tog över Stolac i början av juli. Det var då HVO bildade sin polis där. Han har inte anledning att minnas vilket datum för staden blev ju aldrig befriad. Han såg aldrig att HOS kom in i staden. Om det, som åklagaren påstår, är utrett att HV, HVO och HOS kom in i Stolac en och samma dag och tog kontroll över staden så är det ingenting han har lagt märke till.

Ahmet Makitan var inte medlem i något förband under den perioden. Han var bara registrerad som medlem i TO, men det var bara på pappret. Han såg aldrig Makitan i uniform. Han vet inte om han anslöt sig till någon militär formation, men

kroaterna hade utfärdat en kungörelse att alla över 18 år var tvungna att ansluta sig till något förband. Om man inte gjorde det så blev man fängslad. Efter att han själv hade anslutit sig till HVO såg han inte Makitan mer. Makitan hade inte kunnat lämna Stolac under den tid han bodde i Gorica eftersom han inte hade en handling som var nödvändig för det. Han själv hade visserligen blivit antagen i HVO men han kände sig inte välkommen där. Efter cirka 15 dagar fick han beskedet av ett befäl att det inte fanns någon plats för honom där. Han tror att det var för att han är bosniak.

Han och Jasminko Makitan är goda vänner. Jasminko bor i Gorica och de brukar träffas varje dag. Jasminko har inte hört av sig till honom med anledning av åtalet, bara sagt att han hade blivit kallad till ett samtal som gällde hans bror. För 10 dagar sedan träffades de på stan. Jasminko nämnde att han hade lämnat hans, Ismets, telefonnummer till sin brors advokat. Jasminko sade inget om varför, bara att han skulle kallas och förklarade inte närmare vad han skulle vittna om eller vilka frågor han skulle få. Han frågade själv ingenting heller om vad som hade hänt med Jasminkos bror för han tyckte att det var pinsamt. Jasminko sade bara att han hade träffat broderns advokat 10 dagar innan men inte att han hade varit i Sverige och vittnat. Jasminko frågade inte om han ville åka till Sverige och vittna eller om något alls.

Med anledning av att åklagaren därefter föredragit vad han, Ismet, enligt protokollet sagt under polisförhör föregående dag, nämligen ”Jasminko berättade att han varit i Sverige för sin brors skull och att han lämnat mitt telefonnummer till någon. Han frågade om jag ville åka till Sverige eftersom månaden mitten av juni till mitten av juli var omtvistad. Han berättade inte varför månaden var omtvistad och han ville inte prata vidare om det”, vill han förklara att han inte vet hur tolkarna översatt eftersom han inte sagt på det sättet. Jasminko sade endast att han träffat broderns advokat och han, Ismet, drog slutsatsen att det väl måste varit i Sverige då. Det är riktigt att han fick förhöret uppläst för sig och att godkände det.

Ahmet Makitans advokat ringde sedan och frågade om han kunde komma till Sverige och om han kunde bekräfta att Makitan varit hemma i Gorica under den aktuella månaden.

Sedan bandet med den nämnda sekvensen av polisförhöret spelats upp och även översatts av rättens tolkar till ”Jasminko berättade att han varit i Sverige för sin

brors skull och att han hade lämnat mitt telefonnummer till någon och skulle du kunna åka dit/vill du åka till Sverige...” vill han klargöra att ”Han” som den andra och tredje meningen börjar med, avser advokat Hall och inte Jasminko. I vart fall var det vad han avsåg vid sin utsaga.

Han känner också Nedjad Pehilj, som är hans granne. Pehilj har en krog eller café och de träffas varje dag. Det händer att Jasminko också är där på caféet. De är ett 100-tal personer, alla han känner, som brukar sitta där. De har inte pratat om den svenska rättegången på caféet och han har inte heller hört någon annan prata om den.

15. Nedjad Pehilj

Han är kusin till Ahmet och Jasminko Makitan. År 1992 när kriget bröt ut bodde han i Stolac men flydde därifrån till sin hemby Dabrica när serberna kom till Stolac med sina pansarvagnar. Han stannade i Dabrica till den 20 eller 21 juni. Då anföll četnikerna och brände ner hela byn. De gamla som var kvar där brändes inne. Om man åker från Stolac kommer man först till Ljubljénica och efter ytterligare 7-8 km till Dabrica. När de flydde därifrån passerade de inte Ljubljénica utan tog sig genom ravinen och gick en väg öster om Ljubljénica. De gick till sitt hus i Gorica som är en förort till Stolac. Han bodde i Gorica till den 16 juni då han åkte till Mostar och anslöt sig till Bosnien-Hercegovinas armé. Men officiellt var han aktivt med från den 27 augusti 1992. Dessförinnan var han en vanlig civilperson.

Det förekom vissa påtryckningar att man skulle ansluta sig till HVO. De som inte ville det, åkte till Mostar och anslöt sig till Bosnien-Hercegovinas armé. HVO tillät inte Bosnien-Hercegovinas armé att verka i Stolac.

Makitan bodde i Gorica tills kriget bröt ut. När strider inleddes flydde de till Ljubljénica. Makitans föräldrar gav sig iväg till kusten som flyktingar. Hans egna föräldrar hade också flytt. Han vet inte riktigt när, vilket datum Makitan kom från Ljubljénica till Stolac. Han vet att folk från Ljubljénica flydde tidigare än folket från Dabrica. Han vet att en del försökte fly men inte lyckades innan četnikerna kom dit. Han tror att de som stannade kvar lyckades fly först den 13 eller 14 juni. Två kvinnor som inte lyckats ta sig därifrån blev slaktade. När han själv kom från Dabrica till Stolac var Makitan redan där, i sitt hem.

Under tiden i Dabrica kan det hända att han såg Ahmet Makitan någon gång, men några mer omfattande kontakter hade de inte. Det tar cirka 30 minuter att komma till Ljubljénica från Dabrica om man går en omväg till fots. Med bil är det ca 7-8 km. Det gick att ta sig från Dabrica till Ljubljénica under den perioden. Efter det att serberna hade bränt ned byn var det inte möjligt att ta sig därifrån eller att åka mellan de två byarna.

Under den period som han tillbringade i sitt hem, från juni till den 16 augusti, var Ahmet Makitan inte medlem i något militärt förband. Makitan talade heller inte om att ta värvning. Han såg heller aldrig Makitan i uniform. Det var först den 1 augusti som folk pratade om att ansluta sig till någon militärt förband. Han vet därför inte om Makitan for till Čapljiná för att ta värvning. Hans slutsats var att Makitan inte hade tagit värvning.

Den perioden träffade han ofta men sporadiskt Ahmet Makitan. De bodde nära grannar. Det var bara 20 meter mellan deras hus. De träffades i skyddsrum när granaterna föll. Ibland träffades de hemma eftersom alla caféer var stängda. Det kunde gå några dagar emellan tillfällena när de sågs. Han minns inte om det var så ända fram till augusti. Han åkte ibland också iväg för att besöka sin familj.

Jasminko Makitan har aldrig pratat med honom om att han ska vittna i målet. Första gången han blev uppringd av advokaten förstod han inte riktigt hur man hade fått reda på hans telefonnummer. Jasminko hade alltså inte nämnt något till honom. Advokaten frågade var han befunnit sig vid en viss tidpunkt och om han var villig att vittna. De talade absolut ingenting om vad vittnesmålet skulle handla om. Han sade att han skulle tala om vad hans sett och upplevt.

Numera träffar han Jasminko Makitan lite mer sällan eftersom Jasminko har fått i Ljubljénica. För två år sedan var det oftare. Det senaste året ser han bara Jasminkos bil när han kommer hem på kvällen och sedan på morgonen när han åker till Ljubljénica. När de ses hälsar han på Jasminko och frågar hur han mår. De har inte pratat om rättegången mot Jasminkos bror. Han har tyckt det var jobbigt att nämna det. Han tycker synd om Jasminko. Precis efter gripandet av Ahmet frågade han bara vad som hade hänt och varför. Han har inte sett sin mor på en och en halv månad och han tror att inte ens att hon vet om att han avlägger ett vittnesmål. Det är på sin mors sida han är släkt med Ahmet Makitan.

STOCKHOLMS TINGSRÄTT
Avdelning 4
Enhet 42

DOM
2011-04-08

B 382-10

Hans nuvarande arbete är inom restaurangbranschen. Han driver ett café. Han känner Ismet Zele, som ofta brukar besöka hans café. Jasminko kommer sällan till caféet eftersom han har sina ärenden i Ljubljena. Senaste gången han träffade Jasminko var för kanske tre dagar sedan. De hälsade och fortsatte sedan varsin väg. Han har hört att Jasminko har varit i Sverige och vittnat. Ett av Jasminkos barn sade att pappa var i Sverige. Han har inte sett Ismet Zele på några dagar och denne har absolut inte berättat att han skulle till Sverige.

DOMSBILAGA 3 – FÖRTECKNING ÖVER MÅLSÄGANDE (PARTER)

1. Olga (1A)
2. Slobodan (8A)
3. Milivoje 2 (10A)
4. Dödsboet efter Milan (11A)
5. Todor (15A)
6. Milivoje 3 (18A)
7. Slavko 1 (2A)
8. Dödsboet efter Rajko (19A)
9. Dödsboet efter Mitar (20A)
10. Radovan (23A)
11. Ratko (24A)
12. Mirko (28A)
13. Dödsboet efter Nenad 2 (30A)
14. Vladimir1 (3A)
15. Srečko (5A)
16. Mile (7A)
17. Branislav 2 (16A)
18. Koviljka (17A)
19. Slavko 2 (21A)
20. Dragan (27A)
21. Saša (4A)
22. Vladimir 2 (9A)
23. Branislav 1 (12A)
24. Petar (13A)
25. Nenad 1 (14A)
26. Drago (22A)
27. Sofija (25A)
28. Dödsboet efter Božidar (26A)

Målsägandebiträde för 1-6:
advokaten Bengt Hesselberg
Box 22016
104 22 Stockholm

Målsägandebiträde för 7-13:
advokaten Caroline Reiner
Box 19153

STOCKHOLMS TINGSRÄTT
Avdelning 4
Enhet 42

DOM
2011-04-08

B 382-10

104 32 Stockholm

Målsägandebiträde för 14-20:
advokaten Hanna Lindblom
Advokatfirman Althin
Skeppsbron 28, 3 tr
111 30 Stockholm

Målsägandebiträde för 21-28:
advokaten Göran Hjalmarsson
Box 3549
103 69 Stockholm

ANVISNING FÖR ÖVERKLAGANDE - DOM I BROTTMÅL

Den som vill överklaga tingsrättens dom, eller ett i domen intaget beslut, ska göra detta skriftligen. **Skrivelsen ska skickas eller lämnas till tingsrätten.** Överklagandet prövas av den hovrätt som finns angiven i slutet av domen.

Överklagandet ska ha kommit in till tingsrätten **inom tre veckor** från domens datum. Sista dagen för överklagande finns angiven på sista sidan i domen.

Har ena parten överklagat domen i rätt tid, får också motparten överklaga domen (s.k. **anslutningsöverklagande**) även om den vanliga tiden för överklagande har gått ut. Överklagandet ska också i detta fall skickas eller lämnas till tingsrätten och det måste ha kommit in till tingsrätten **inom en vecka** från den i domen angivna sista dagen för överklagande. **Om det första överklagandet återkallas eller förfaller kan inte heller anslutningsöverklagandet prövas.**

Samma regler som för part gäller för den som inte är part eller intervenient och som vill överklaga ett **i domen intaget beslut** som angår honom eller henne. I fråga om sådant beslut finns dock inte någon möjlighet till anslutningsöverklagande.

För att ett överklagande ska kunna tas upp i hovrätten fordras i vissa fall att **prövningstillstånd** meddelas. Hovrätten lämnar prövningstillstånd om

1. det finns anledning att betvivla riktigheten av det slut som tingsrätten har kommit till,

2. det inte utan att sådant tillstånd meddelas går att bedöma riktigheten av det slut som tingsrätten har kommit till,
3. det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av högre rätt, eller
4. det annars finns synnerliga skäl att pröva överklagandet.

Om prövningstillstånd krävs och sådant inte meddelas står tingsrättens avgörande fast. Det är därför viktigt att det, i de fall prövningstillstånd krävs, klart och tydligt framgår av överklagandet till hovrätten varför klaganden anser att prövningstillstånd bör meddelas.

I vilka fall krävs prövningstillstånd?

Brottmålsdelen

Det krävs prövningstillstånd för att hovrätten ska pröva en tingsrätts dom om den tilltalade

1. inte dömts till annan påföljd än böter, eller
2. frikänts från ansvar och brottet inte har mer än 6 månaders fängelse i straffskalan.

Enskilt anspråk (skadeståndstalan)

För att hovrätten ska pröva en skadeståndstalan krävs prövningstillstånd. Från denna regel gäller följande undantag:

Överklagas domen även i brottmålsdelen och avser överklagandet frågan om den tilltalade ska dömas till ansvar för en gärning krävs inte prövningstillstånd för ett till denna gärning kopplat enskilt anspråk i de fall

1. det enligt ovanstående regler inte krävs prövningstillstånd i brottmålsdelen, eller
2. prövningstillstånd i brottmålsdelen meddelas av hovrätten.

Beslut i övriga frågor

Krävs prövningstillstånd i brottmålsdelen krävs även prövningstillstånd vid beslut som endast får överklagas i samband med överklagande av domen.

Skrivelsen med överklagande ska innehålla uppgifter om

1. den dom som överklagas med angivande av tingsrättens namn samt dag och nummer för domen,
2. parternas namn och hemvist och om möjligt deras postadresser, yrken, personnummer och telefonnummer, varvid parterna benämns klagande respektive motpart,
3. den ändring av tingsrättens dom som klaganden vill få till stånd,
4. grunderna (skälen) för överklagandet och i vilket avseende tingsrättens dom-

skäl enligt klagandens mening är oriktiga,

5. de bevis som åberopas och vad som ska styrkas med varje bevis, samt
6. om prövningstillstånd behövs, de omständigheter som åberopas till stöd för att prövningstillstånd ska meddelas.

Skriftliga bevis som inte lagts fram tidigare ska ges in samtidigt med överklagandet. Vill klaganden att det ska hållas ett förnyat förhör eller en förnyad syn på stället, ska han eller hon ange det och skälen till detta. Klaganden ska också ange om han eller hon vill att målsäganden eller den tilltalade ska infinna sig personligen vid huvudförhandlingen i hovrätten. Är den tilltalade anhållen eller häktad, ska det anges.

Skrivelsen ska vara undertecknad av klaganden eller hans/hennes ombud. Till överklagandet ska bifogas lika många kopior av skrivelsen som det finns motparter i målet. Har inte klaganden bifogat tillräckligt antal kopior, framställs de kopior som behövs på klagandens bekostnad. Ytterligare upplysningar lämnas av tingsrätten. Adress och telefonnummer finns på första sidan av domen.